

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLII. évfolyam, 2012. 2. szám
Year XLII, issue 2012/2

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:
Rakić-Ódri Kornélia

Szerb tartalommutató:
Pásztor Kicsi Mária

Az angol nyelvű szövegeket Rakić-Ódri Kornélia gondozta.

ETO-besorolás:
Kaszás Angéla

A folyóiratban megjelent tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai, illetve felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by members of the Publishing Board and/or by external professionals from the relevant field.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i>	
Takács Márta	A lány számítási módszerek első öt évtizede	9
Kiss E. Ernő– Kiss E. Ferenc	Természettudományok a társadalomtudományokban	24
	■ ■ <i>Emlékezet</i>	
Németh Ferenc	A nagybecskereki zsidóság a 18. század második felétől a 19. század végéig	31
	■ ■ <i>Perspektíva</i>	
Major Nándor	Jugoszlávia széthullása (II.)	43
Mészáros Zoltán	Az 1944–45-ös események minősítései (II.)	61
	■ ■ <i>Örökség</i>	
Géczi János	Nagy Sándor: Lifestyle Reform – And Symbol . . .	76
	■ ■ <i>Műhely</i>	
Rajslí Ilona	A katolikus egyházi népénekek archaikus nyelvi rétege	95
Vukov Raffai Éva	A társadalmi tényezők és a nyelvi kompetencia kölcsonhatásáról vajdasági gyerekek beszédprodukcióinak tükrében	104
	■ ■ <i>Szemle</i>	
Major Nándor	Hézagpótló mű (Dimitrije Boarov: <i>Vajdaság politikai története</i>)	122
Gruber Enikő	„Nincs egyszerű út a hagyományostól a modern felé...” (Vermes Gábor: <i>Kulturális változások sodrában</i>)	127
Bence Erika	„Görögpótló” irodalomtörténet (Hózsá Éva: <i>Melyik Koszolóányi[m]?</i>)	135
Törteli Telek Márta	A mi nyelvünk (<i>A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban</i>)	143
Draginja Ramadanski	<i>Béke is és világ is (The Society, the Communities, the Human: in Search of the «Eternal World»)</i> (Pásztor Kicsi Mária fordítása)	148
Roginer Oszkár	Az időben megjelenő monográfia (Milan Mađarev: <i>Teatar pokreta Jožefa Nađa</i>) . . .	152
Oláh Tamás	Thaleia átváltozásai (<i>[Dráma]szövegek metamorfózisa/Metamorphosis of the [Drama]Texts</i>)	156

Kocsis Árpád	A fitomeditációtól a hipertenzióig (Tízéves a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia)	158
Móra Regina	V. Közoktatási Konferencia – Szabadka.	164
Kovács Krisztina	A „térbeli fordulat” után (<i>A tér diskurzusai</i> – Nemzetközi konferencia, Csíkszereda)	166
Csányi Erzsébet	„Metszet-konferencia” a vajdasági magyar tudományosság legújabb eredményeiről (Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó 2012)	168
	*	
Bence Erika	Tanítványok vagyunk (Szeli István [1921–2012])	171
	E számunk szerzői	173

SADRŽAJ

	■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i>	
Marta Takač	Prvih pet decenija mekih metoda računanja	9
Erne E. Kiš–	Primena prirodnih nauka	
Ferenc E. Kiš	u društvenim naukama	24
	■ ■ <i>Sećanje</i>	
Ferenc Nemet	Jevreji u Velikom Bečkereku od druge polovine 18 veka do kraja 19 veka	31
	■ ■ <i>Perspektiva</i>	
Nandor Major	Raspad Jugoslavije (II)	43
Zoltan Mesaroš	Karakterisanja događaja iz 1944–45. (II)	61
	■ ■ <i>Nasleđe</i>	
Janoš Geci	Šandor Nađ: Lifestyle Reform – And Symbol . . .	76
	■ ■ <i>Radionica</i>	
Ilona Rajšli	Arhaički jezički sloj katoličkih crkvenih narodnih pesama	95
Eva Vukov Rafai	O sadejstvu socijalnih faktora i jezičke kompetencije kroz refleksiju govornih produkata vojvođanske dece	104
	■ ■ <i>Prikazi</i>	
Nandor Major	Delo za nadoknadu deficita (Dimitrije Boarov: <i>Politička istorija Vojvodine</i>)	122
Enike Gruber	„Nema jednostavnog puta od tradicionalnog ka savremenome...” (Gabor Vermeš: <i>U matici kulturnih preobražaja</i>)	127
Erika Bence	Istorija književnosti „umesto grčkog“ (Eva Hoža: <i>Koji [od mojih] Kostolanji[ja]?</i>)	135
Marta Terteli Telek	Naš jezik (<i>Mađarski jezik u multilingvalnoj Vojvodini</i>)	143
Draginja Ramadanski	<i>I mir i svet (The Society, the Communities, the Human: in Search of the «Eternal World»)</i> (Prevod Marije Pastor Kiči)	148
Oskar Roginer	Monografija koja se pojavljuje u vremenu (Milan Mađarev: <i>Teatar pokreta Jožefa Nađa</i>) . . .	152
Tamaš Olah	Preobražaji Taleje (Metamorfoza [dramskih] tekstova/ <i>Metamorphosis of the [Drama]Texts</i>).	156

Arpad Kočiš	Od fitomeditacije do hipertenzije (Deset godina Vojvođanske mađarske naučne konferencije studenata)	158
Regina Mora	V Konferencija opšteg obrazovanja – Subotica . . .	164
Kristina Kovač	Nakon „prostornog zaokreta“ (Diskursi prostora – Međunarodna konferencija, Miercurea Ciuc) . . .	166
Eržebet Čanji	„Konferencija preseka“ (Vojvođanski mađarski naučni susreti 2012)	168
	*	
Erika Bence	Učenici smo (Ištvan Seli [1921–2012])	171
	Autori ovog broja	173

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i>	
Takács, Márta	The First Five Decades of Soft Computing	9
Kiss, E. Ernő–	Natural Sciences	
Kiss E. Ferenc	in Social Sciences	24
	■ ■ <i>Remembrance</i>	
Németh, Ferenc	Jewish Population in Nagybecskerek from the Second Half of the 18 th to the End of the 19 th Century	31
	■ ■ <i>Perspectives</i>	
Major, Nándor	The Disintegration of Yugoslavia (II)	43
Mészáros, Zoltán	Qualifications of the 1944-45 Events (II)	61
	■ ■ <i>Heritage</i>	
Géczi, János	Nagy Sándor: Lifestyle Reform – And Symbol . . .	76
	■ ■ <i>Workshop</i>	
Rajslí, Ilona	The Archaic Linguistic Layer of Catholic Chorales	95
Vukov Raffai, Éva	On Interactions of Social Factors and Language Competence Related to Speech Production of Children in Vojvodina	104
	■ ■ <i>Review</i>	
Major, Nándor	A Gap-filling Work (Dimitrije Boarov: <i>The Story of Vojvodina's Politics/Vajdaság politikai története</i>)	122
Gruber, Enikő	“There is no easy way from the traditional to the modern . . .” (Vermes, Gábor: <i>In the Current of Cultural Changes/Kulturális változások sodrában</i>)	127
Bence, Erika	‘Greek Substitute’ History of Literature (Hózsá, Éva: <i>Which [is my] Kosztolányi?/ Melyik Kosztolányi[m]?</i>)	135
Törteli Telek, Márta	Our Language (<i>The Hungarian Language in Multilingual Vojvodina/A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban</i>)	143

Draginja Ramadanski	Both <i>Peace</i> and <i>the World</i> (<i>The Society, the Communities, the Human: in Search of the 'Eternal World'</i>) (Hungarian translation by Pásztor Kicsi, Mária)	148
Roginer, Oszkár	The Timely Monograph (Milan Mađarev: <i>Theatre of Movement of József Nagy/ Teatar pokreta Jožefa Nađa</i>)	152
Oláh, Tamás	Thaleia's Transformations (<i>Metamorphosis of the [Drama]Texts/[Dráma]szövegek metamorfózisa</i>)	156
	*	
Kocsis, Árpád	From Fitomeditation to Hypertension (The 10 th Anniversary of the Hungarian Students' of Vojvodina Scientific Conference)	158
Móra, Regina	5 th Conference on General Education – Subotica	164
Kovács, Krisztina	After 'the Twist in Space' (Discourses of Space – International Conference, Csíkszereda)	166
Csányi, Erzsébet	'Segment Conference' on the Latest Accomplishments of Hungarian Science in Vojvodina (Meeting of Hungarian Scientists of Vojvodina 2012)	168
	*	
Bence, Erika	Alumni sumus (István Szeli [1921–2012])	171
	Authors in this issue	173

Takács Márta

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
takacs.marta@nik.uni-obuda.hu

A LÁGY SZÁMÍTÁSI MÓDSZEREK ELSŐ ÖT ÉVTIZEDE

The First Five Decades of Soft Computing

A lágy számítási módszerek (Soft Computing) olyan matematikai eszköztárat biztosítanak számunkra, amelyek a hagyományos számítási módszerekkel szemben jól kezelik a modellezendő rendszerekben megjelenő bizonytalanságot, pontatlanságot, információhiányt és a közelítő következtetést. Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy a lágy számítási módszerek az emberi gondolkodás modelljét követve adnak eredményt, gyakran nagyon emberközelit megközelítésként.

A lágy számítási módszerek gyakorlati alkalmazásához jelentősen hozzájárult Lotfi A. Zadeh 1965-ben a fuzzy halmazokról megjelentetett cikke, majd az ezt követő publikációk, amelyek a komplex rendszerekben történő döntéshozatalról, illetve a possibilisztikus modellekről szóltak. Ezt követték a genetikusan algoritmusokról és a neurális hálózatokról szóló kutatási és gyakorlati eredmények. Ezek a módszerek egyenként is és hibrid alkalmazásban is teret hódítottak, és együttesen alkotják a lágy számítási módszerek csoportját.

Kulcsszavak: lágy számítási módszerek (Soft Computing), fuzzy, neurális hálózatok, genetikusan algoritmusok

MIT NEVEZÜNK LÁGY SZÁMÍTÁSI MÓDSZERNEK?

„A set of computational techniques to solve problems by imitating nature's approaches.”

A lágy számítási módszer (angolul Soft Computing, rövidítve SC) a mesterséges intelligencia (MI) egyik olyan kutatási és megvalósítási módszere, amely közel áll a természetes emberi következtetésekhez, az emberi feladatmegoldáshoz, mégis mesterséges, automatizálható számítási módszer. A bizonytalanság és a döntéshozatalhoz szükséges információk hiánya miatt a hagyományos matematikai modellekkel nehezen kezelhető, komplex rendszerekben, a nem-lineáris problémák megoldásában hozott forradalmi változást; bonyolult rendszerek esetében is hatékonyabb, mint más hagyományos modellek, módszerek.

A lágy számítási módszerek alapja a fuzzy halmazok elmélete, a fuzzy következtetési rendszer. A fuzzy szó jelentése eredetileg bolyhos, elmosódott, nem

éles határvonalú. Ha arra gondolunk, hogy valamely állítás egy adott pillanatban, helyzetben mennyire igaz, akkor beláthatjuk, mi is mérlegelünk: vagy teljesen és egyértelműen igaz vagy hamis az állítás (akkor nem fuzzy), vagy az adott körülmények között megbecsüljük, mennyire igaz az, amit vizsgálunk, és még ha nem is számszerűsítjük az igazságértékét, a mérlegelés eredménye alapján döntünk adott helyzetben – vagyis fuzzy megközelítést használunk. Például annak az igazságértéke, hogy valaki rendelkezik tanári oklevéllel, nem fuzzy, mert az állítás vagy igaz vagy hamis, de annak az állításnak az igazságértéke, hogy valaki jó tanár-e, már nem egyértelmű. Az igazságérték meghatározása szubjektív, esetleg csak más szavakkal írható le, mint jó vagy nem jó, vagy az igazságérték legfeljebb valahol „félúton” vagy „útközben” van az igaz és hamis között.

Meg kell tanulni „fuzzy-ul gondolkodni”? Vagy ez a természetes módja a gondolkodásunknak? Inkább ez utóbbi, hiszen a megismerés és elfogadás után a fuzzy és a soft computing elméletek széles körben elterjedtek. Jól mutatja ezt az is, hogy az első fuzzy cikk megjelenése óta (ZADEH 1965) az elméletből mindennapos gyakorlat lett. A gyakorlati alkalmazások általában jóval megelőzik azok matematikai háttérének részletes kidolgozását és beillesztését az egyetemes matematikai axiómarendszerbe. Az elméletet a kilencvenes évek közepén még csak doktori iskolákban oktatták, ma már kötelező tananyag a műszaki felsőoktatásban és több más olyan tudományterületen is, ahol teret hódított.

A fuzzy atyja, Lotfi A. Zadeh¹ nevezte először soft computing gyűjtőnéven az 1991-ben megjelent cikkében a fuzzy, neurális hálózat és genetikusan alapozott elméleteket, továbbá a valószínűségi következtetési rendszereket (ZADEH, 1991). Azóta az SC-módszerek továbbiakkal bővültek, amelyek részben a már említettekre épültek, részben újabb és újabb hibrid rendszerekből alakulnak ki, mint például a káoszelmélet vagy a tanulási algoritmusok jó része. Mostanság a már mindennapos műszaki alkalmazások mellé felsorakoznak azok az algoritmikus megoldások is, amelyeket az intelligens, részlegesen ellenőrzött (azaz bizonyos mértékig önállóan működő) rendszerekben, kockázatkezelő rendszerekben vagy a keresési (webkeresési) és természetes nyelven leírt rendszerekben használunk.

Vitathatatlan azonban, hogy mindezen elméletek alapja a fuzzy elmélet, amely nélkül ezekről a szabadon szárnyaló MI-modellekről nem is álmodhatunk volna. Sőt, ezek nem álmok, hanem megvalósult, szoftver- és hardver-hátterrel rendelkező valódi problémamegoldó mechanizmusok. Ezekről nagyon sok forrásban olvashatunk, de a leginkább kompetens platform erre a The Berkeley Initiative in Soft Computing (BISC) platform, amelyet a ma kilencvenegy éves

¹ Lotfi Askar Zadeh Azerbajdzsánban született 1921-ben, matematikus, villamosmérnök, a fuzzy gondolat megteremtője, a kaliforniai Berkeley Egyetem professor emeritusa.

Zadeh felügyel, és a legbonyolultabb matematikai felvetésektől a legnaivabb soft computinggal kapcsolatos kérdésekre is választ kaphatunk, hiszen minden valamit is magára adó érintett szakember olvassa, és mint közösségi portált, tapasztalatcserére használja azt.² Beszéljünk most tehát elsősorban és először a fuzzyról, hiszen az elmúlt évtizedek lágy számítási módszereinek alapját képezi, és ez a módszer az, amely ténylegesen idestova ötvenéves. A többi lágy számítási módszer magában is megér egy-egy kiemelt fejezetet egy következő időszakban.

A KEZDETEK

A fuzzy a matematikában jól ismert, korábbi halmazelméleti, logikai és műveleti elméletek általánosítása. A halmazelméleti karakterisztikus függvény fogalmát kiterjesztette a tagsági függvény fogalmára, a kétértékű logikában alkalmazott helyes következtetési szabályokat (mint például a Modus Ponens) általánosította, és a kétértékű logikai igazságérték-univerzumot (0 – hamis, 1 – igaz) kiterjesztette a $[0, 1]$ zárt valós intervallumra, túllépve a diszkrét értékekkel manipuláló többértékű logikákat³ (ŁUKASIEWICZ 1920). Eszközként a megalkotott logikai univerzumon a logikai kijelentések igazságértékének modellezésére a Schweizer és Sclar (SCHWEIZER–SCLAR 1960) által korábban megírt, az alkalmazható műveleti tulajdonságokat összefoglaló cikkét vette alapul, amelyben a szerzőpáros a t-norma és konorma családokat tárgyalta.

Az 1965-ben megjelentetett cikk néhány matematikus pozitív kritikája és több szakember, az elmélet filozófiai újszerűségét bíráló, véleményén túl mindaddig nem váltott ki nagyobb érdeklődést a tudományos világban, amíg elsősorban japán szakemberek nem valósítottak meg olyan hatékony műszaki alkalmazásokat, amelyekben fuzzy alapú következtetési rendszereket vezettek be. Ezek a hagyományos szakértői és más problémamodellező rendszereket helyettesítve nagyságrendekkel jobban, hatékonyabban működtek, hiszen kezelték a bizonytalanságot, pontatlanságot. A Távol-Keleten néhány éven belül felismerték annak lehetőségét, hogy ezek a formai, elméleti megoldások jól használhatóak a nem lineáris irányítási problémák megoldásában, ahol a hagyományos differenciálegyenletekkel leírt modellek helyett fuzzy alapú közelítő következtetési rendszereket alkalmaztak. Ehhez nagy lendületet adott Mamdani (MAMDANI–ASSILIAN 1975, illetve MAMDANI 1974) máig is verhetetlen következtetési rendszere, amely egyszerű, érthető, és bármennyire is ellenérzést

² <http://www-bisc.cs.berkeley.edu/BISCPprogram/>

³ Jan Łukasiewicz lengyel származású matematikus és filozófus, 1878-ban született Lembergben. 1956-ban halt meg.

vált ki a matematikusokból, nemcsak a szimulációs rendszerekben, hanem a valós rendszerekben is hatékonyabb más numerikus módszereknél. A gond vele és más jól működő fuzzy alkalmazásokkal is az, hogy a megalapozottsága a hagyományos matematikai eszköztárral nehézkes, meg kell találni az axiomatikus felépítmény minden elemét, hogy beépülhessen a matematikai elméletek közé teljes értékűként, továbbá, hogy a hagyományos logika néhány örök érvényűnek hitt szabályának ellentmond (az ellentmondástalanság és a harmadik kizárásának elvének).

Érdekes módon alakult a fuzzy fejlődése az elmúlt évtizedekben. A Távol-Keleten egy évtized sem telt el a megjelenésétől, és alkalmazást nyert az iparban és a gazdasági alkalmazásokban, és a felhasználók az egyszerű matematikai háttérrel is beérték. Fuzzy irányítással működnek többek között az ott gyártott autók automata váltói, a háztartási gépek, a gyorsvasutak forgalomirányítása (TSUNA–TAKAMASA 1988). Sokak véleménye szerint nem véletlen, hogy éppen Japán járt az élen az alkalmazásban. Ez nemcsak a nyolcvanas évek rohamos ipari fejlődésének köszönhető ebben a térségben, hanem a keleti filozófia nyitottságának a nem „éles” igazságértékre, azaz könnyebben elfogadják a nem egészen igaz, nem egészen hamis megfogalmazásokat is, míg az európaiak, a nyugati kultúrák sokkal inkább a határozott igaz vagy hamis mellett állnak ki (KÓCZY–TIKK 2012).

A fuzzy megteremtőjének hazájában, az Amerikai Egyesült Államokban évtizedekig csak az űrkutatás és a hadiipar volt érdekelt az alkalmazásában. A matematikusok világa vagy hallgatásba burkolózott, vagy bírálta az elméletet, a valószínűség-számítás elméletének ágaként kezelte. Pedig az nem az eseményalgebráról szól, legfeljebb fellelhetők algebrai szempontból hasonló eljárások a két terület között (DUBOIS–PRADE 1984).

Az európai fuzzy iskolák (Linz, Gent, Toulouse, Budapest) az elméleti kutatásokkal foglalkoztak elsősorban. Európa és a világ vezető fuzzy kutatói már 1979 óta minden év februárjában összegyűlnek, és olykor tematikusan, olykor a friss kutatások tükrében elemzik a fuzzy témában publikált eredményeket, kiszűrik a matematikai módszertani hibákat, rámutatnak azokra, csiszolják a fuzzy nyelvezetét, terminológiáját, és a lehető legmélyebben megpróbálják a letisztult elméleteket beilleszteni az általánosan elfogadott matematikai elméletek rendszerébe. Ennek az az oka, hogy nagyon sok matematikus még ma is komolytalanul ítéli meg a fuzzy elméletet, nem ismeri el önálló matematikai területként, a tárgyalt téma tükrében hol általánosított logikai, hol kizárólag operációkutatási területként kezeli.

Pedig Zadeh, aki a mai napig a Berkeley Egyetemről figyeli alkotásának fejlődését, elfogadottságát, és számon tartja az összes sikeres alkalmazási területet, sőt kutatók százait, akik a témával foglalkoznak, nem ezt várja el. 1984-es

nyilatkozatában kiemelte⁴, hogy a fuzzy új élet- és tudományfilozófia is egyben, mely nem a formalizmusokat követi. Alkalmazásorientált, és célja az, hogy az adott problémához a leghatékonyabb eszköztárat állítsa fel, nem pedig az, hogy az mindenben az elfogadott matematikai elmélet-rendszerhez igazodjon. Nyilatkozatában kiemelte, hogy a valós élet sokkal inkább igazodik a fuzzy elméleten alapuló logikához. Az emberi gondolkodáshoz sokkal közelebb áll, mint a korábbi számítógépes alkalmazásokban, szakértői rendszerekben, és általában a mesterséges intelligenciában alkalmazott kétértékű, éles határokkal rendelkező logika. Már akkor kiemelte, hogy szerinte a számítógépek szoftver és hardver architektúrájában ez előbb-utóbb tükröződni fog. És igaza lett, lásd például a szemantikus webkereső algoritmusokat vagy a felhő-hardver architektúrákat (SANCHEZ 2006).

Az akkori nyilatkozat szerint a fuzzy olyan a tudományban (a matematikában és a logikában), mint egy farmernadrágos, pólóba öltözött vendég egy előkelő fogadáson, ahol kötelező a szmoking, a nyakkendő. Jön, megbotránkoztat, de már nem lehet kirekeszteni. Ki tudja, mi történt a világgal az elmúlt közel öt évtized alatt? Talán a fogadásokon lettek engedékenyebbek, vagy a fuzzy öltözött a kötelező ruhába, ha már megállíthatatlan alkalmazási lendülete tekintélyt adott neki is és az őt kutató és fejlesztő megszállottaknak.

A LOGIKA, MINDENKÉNT ALAPJA

Arisztotelész⁵ foglalkozott először a logika fogalmával. A források szerint elméleti és nyelvfilozófiai sajátosságokat is tárgyalt műveiben, de a kijelentéslogikát is megalapozta: azaz azt állította, hogy minden kijelentésnek van igazságértéke, igaz vagy hamis, és az egyszerű mondatokból szerkesztett összetett mondatok, illetve a kimondott következtetések igazságértéke is meghatározható az alkotó mondatok alapján. A formális következtetések, szillogizmusok, amelyekről ő beszélt először, a helyes következtetési szabályok alapját képezték a XIX. században⁶, illetve a XX. század elején induló folyamatnak, amelyben a matematikai logika szintakszisa és szemantikája megalapozta a matematikai elméletek axiomatikus keretek közé helyezését (például Peano algebrai axiomarendszere esetében).⁷ Ezeknek az axiomatikus felépítményeknek az volt a lényege, hogy ellentmondásmentes és teljes alapfogalom és alapigazság-rend-

⁴ Communications of the ACM, April 1984, Volume 27, Number 4, REPORTS AND ARTICLES COPING WITH THE IMPRECISION OF THE REAL WORLD, An Interview with Lotfi A. Zadeh, 304–311.

⁵ Görög filozófus (i. e. 384–i. e. 322).

⁶ George Boole és Augustus De Morgan úttörői voltak ezeknek az elméleteknek.

⁷ Giuseppe Peano olasz matematikus (1858–1932).

szerből (axiómák), helyes következtetési szabályok alapján tételeket alkossanak, bizonyítsanak, azaz újabb igazságokat vezessenek le, és ha szükséges, újabb fogalmakat vezessenek be (definíciók).

David Hilbert a XX. század elején megpróbálta az axiomatikus felépítmények átlátható formalizmusán felbuzdulva ezeket az elvárásokat általánosítani a matematika minden területére. Kurt Gödel azonban 1931-ben bizonyította, hogy minden rendszernek, az axiomatikus felépítetteknek is, vannak sajátosságai, a logikán alapuló bizonyításokhoz a háttérhalmaz (univerzum) ismerete is szükséges. Kiderült, hogy egy kijelentés igazságértéke nem határozható meg minden esetben a környezet ismerete nélkül. Például annak a kijelentésnek az igazságértéke, hogy $x < 3$, nem határozható meg egyértelműen, ha nem közlünk további tényeket. Az állítás ugyanis nem igaz, ha x háromnál nagyobb szám, de igaz lehet, ha x általában csak az egész számok halmazából való. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy vajon az $x < 3$ kijelentéstől azt várjuk-e, hogy minden halmazbeli elemre igaz legyen, vagy csak egy olyat keresünk, amelyre igaz lesz. Ezekre a kérdésekre már Charles Peirce és a Gottlog Ferge is kereste a választ a XIX. század végén, és elméleteik kapcsán eljutottunk az elsőrendű logikáig. Az elsőrendű logika, amely a predikátum vagy kijelentés-logikán túl kezelni tudta a változókkal felírt kijelentések igazságértékét is, természetesen a háttérhalmaz (univerzum) ismeretében, és kibővülve az úgynevezett univerzális és egzisztenciális kvantorokkal, amelyek a „minden”, illetve a „létezik” szavakat modellezték, már nagyobb mozgásteret biztosított az elméletek továbbfejlesztéséhez. Az ezekkel a formai kiegészítésekkel kialakított elsőrendű logika kijelentései a változók univerzumbeli helyettesítéseivel és a függvények, relációk interpretációjával visszavezethetőek voltak a kétértékű predikátumlogika (igaz, jelöljük 1-gyel, és hamis, jelöljük 0-val) szemantikájára.

A kétértékűség egyébként is meghatározó volt a XX. század első felében. Kétállású elemekből és Neumann János zseniális ötletei alapján megépítették a számítógépet, annak hardvere a kétértékű logikai műveletek alapján épült kapukkal működött, és az első szakértői rendszerek is beérték a formális, szimbolikus kétértékű logika eszközeivel. Előszeretettel alkalmaztak ha – akkor típusú és a BOOLE-féle logika implikációjára vonatkozó következtetési szabályokat. Mindez még beleillett a kizárások elméletébe (egyszerre nem lehet valami igaz is és hamis is, illetve egy állítás vagy hamis vagy igaz, harmadik lehetőség nincs). Az 1. táblázatban a kétértékű kijelentés-logika szemantikáját láthatjuk, azaz két ismert igazságértékű kijelentésből (legyenek ezek p és q kijelentések) alkotott további kijelentések igazságértékét.

1. táblázat

p	q	nem p (jelölése $\neg p$)	p és q (jelölése $p \wedge q$, azt is mondjuk, ez két állítás konjunkciója)	p vagy q (jelölése $p \vee q$, azt is mondjuk, ez két állítás diszjunkciója)	ha p akkor q (jelölése $p \Rightarrow q$, azt is mondjuk, hogy p implikálja q -t)
igaz	igaz	hamis	igaz	igaz	igaz
igaz	hamis	hamis	hamis	igaz	hamis
hamis	igaz	igaz	hamis	igaz	igaz
hamis	hamis	igaz	hamis	hamis	igaz
		azaz: a kizá- rással: ha az eredeti állítás <i>igaz</i> , akkor az el- lentettje <i>hamis</i> .	azaz: ha két állításból egy <i>és</i> -sel összekapcsolt összetett mondatot szerkesztünk, akkor annak igazságértéke csak akkor lesz <i>igaz</i> , ha mindkét részmondat <i>igaz</i> .	azaz: ha két állításból egy <i>vagy</i> -gyal összekapcsolt összetett mondatot szerkesztünk, akkor annak igazságértéke csak akkor lesz <i>hamis</i> , ha mindkét részmondat <i>hamis</i> .	azaz: ha a p fel- tételből követ- kezik a q követ- kezmény, akkor a ha p akkor q állítás csak ak- kor hamis, ha a feltétel igaz, de a következmény hamis.

Kitüntetett szerepe van az implikációnak, hiszen a mondatstruktúrából láthatjuk, hogy szabályok (*ha* meleg van, *akkor* keveset fűtünk), bizonyítások (*ha* egy négyszög érintőnégyyszög, *akkor* a szemben levő oldalak hosszának összege egyenlő) alapmodellje. A táblázatban felsorolt egyszerű formulák, mondatok ($\neg p$, $p \wedge q$, $p \vee q$, $p \Rightarrow q$) segítségével továbbiakat szerkeszthetünk, és azok igazságértékét kiértékelhetjük. Kétértékű logika esetében n egyszerű állításból szerkesztett összetett mondatnak pontosan 2^n kiértékelő sora van. Két formulára akkor mondjuk, hogy ekvivalens (jelölése $p \Leftrightarrow q$), ha a bennük szereplő kijelentések azonos igazságértékére azonos kiértékelést eredményeznek. Egy nagyon fontos, a kétértékű logikában még érvényes, de a többértékűekben már jellemzően nem érvényes ekvivalencia a $(p \Rightarrow q) \Leftrightarrow (\neg p \vee q)$.

Vannak olyan kijelentések, összetett mondatok, amelyek a bennük szereplő kijelentések valódi jelentésétől függetlenül mindig igazak, ezek a *tautológiák*.

Közülük is különösen fontosak azok, amelyek implikáció alakúak. Ha a formális logika alapfeladatát meg szeretnénk határozni, igazából csak egy dolog a fontos: olyan formai és jelentéstani (szintaktikai és szemantikai) szempontból is helyes formulákat találjunk, amelyek egy adott, *igaz* igazságértékű feltételrendszerből ($p_1, p_2, \dots, p_n$ állítások konjukciójából, azaz a **premisszákból**) *igaz* igazságértékű q következtetést (**konklúziót**) ad meg. Az ilyen formulákat nevezzük *helyes következtetési szabályoknak*.

Formailag a kétértékű logikában felírhatjuk, hogy olyan igaz formulákat keresünk, amelyek

$$(p_1 \wedge p_2 \wedge \dots \wedge p_n) \Rightarrow q$$

alakúak. A helyes következtetési szabályokat gyakran írjuk fel a következő alakban:

$$\frac{p_1, \quad p_2, \quad \dots, \quad p_n}{q}$$

kiemelve a vonal felett a premisszákat, a vonal alatt a következményt. A sok helyes következtetési szabály közül most csak egyet emeljük ki, amely a fuzzy alapú Mamdani-féle következtetési rendszernek is alapja, a *modus ponens*-t (MP).

$$\frac{p \Rightarrow q, \quad p}{q},$$

azaz: ha p -ből q következik, és fennáll a p állítás is, akkor ezekből levonhatjuk a q következtetést.⁸

A mesterséges intelligencia problémakörében már a kezdetektől felmerült, mi történjen az olyan kijelentésekkel, amelyek igazságértéke bizonytalan (mert szubjektív megítélés alapján születik, mérési vagy más okokból pontatlan, bizonytalan). Łukasiewicz háromértékű logikája, ahol az igaz (1), hamis (0) igazságértékek mellé bevezette a bizonytalan (1/2) igazságértéket is, adott ugyan némi lehetőséget a megoldásra, de a számítás nehézkes volt, és a bizonytalanságot nehezen kezelték a ha – akkor szerkezetű szabályrendszerekben. A hagyományos (kétértékű) logikai következtetési rendszerek minden szabálya sem volt már egyértelműen igaz (nem igaz például a $(p \Rightarrow q) \Leftrightarrow (\neg p \vee q)$ ekvivalencia, ami nagyon sok bizonyítási eljárás alapja). A 2. táblázatban a Łukasiewicz-féle kiértékelési táblázatot láthatjuk.

⁸ A matematikai logikáról nagyon sok forrásból lehet olvasni, de figyelmükbe ajánlom a magyar nyelvűek közül a Pásztorné-, Várterész- (2003) és az Urbán- (2006) köteteket, ahol a Łukasiewicz-féle logikáról is bővebben olvashatnak.

2. táblázat

p	q	$\neg p$	$p \wedge q$	$p \vee q$	$p \Rightarrow q$	$\neg p \vee q$
1	1	0	1	1	1	1
1	1/2	0	1/2	1	1/2	1/2
1	0	0	0	1	0	0
1/2	1	1/2	1/2	1	1	1/2
1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1	1/2
1/2	0	1/2	0	1/2	1/2	1/2
0	1	1	0	1	1	1
0	1/2	1	0	0	1	1/2
0	0	1	0	0	1	1

Lukasiewicz az általa használt műveleteknél már felhívta a figyelmet arra, hogy ha számszerűsítjük az igazságértékeket, akkor az *és* és *vagy* műveletek rendre úgy viselkednek, mintha a számszerű igazságértékek minimumát vagy maximumát keresnénk. Ezt és a Schweizer–Sclar-elméletet általánosítva vezette be Zadeh a fuzzy halmazokon a műveletek fogalmát, és az ezeken alapuló következtetési szabályok alapjait.

FUZZY HALMAZOK, MŰVELETEK ÉS KÖVETKEZTETÉSI SZABÁLYOK, AHOGYAN AZ FÉL ÓRÁBAN TANÍTHATÓ

A fuzzy alapfogalmak bemutatásához egy példával élek, és nem a szigorú matematikai formai felvezetési követelményrendszert veszem alapul (axiómák, definíciók, tételek). Teszem ezt nem titkoltan a fuzzy népszerűsítése érdekében, és nem utolsósorban Zadeh elképzelése alapján, miszerint „pólóban és farmerben”, alkalmazásorientáltan, fuzzy szellemben dolgozzunk, ha a modellezendő feladat azt kívánja. A matematikai megalapozáshoz magyar nyelven Kóczy T. László és Tikk Domonkos kötetét (KÓCZY–TIKK 2012), angol nyelven többek között a (KLEMENT–MESIAR–PAP 2000) forrást ajánlom figyelmükbe.

Mikor mondjuk, hogy hideg van a szobában?

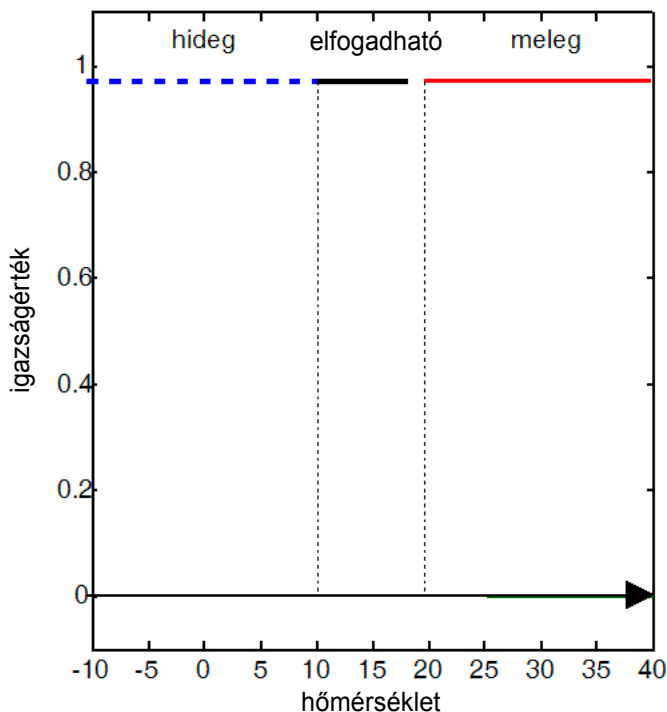
A kétértékű logikában csak szigorúan éles határokkal tudunk dolgozni, ha egy állítás igazságértékét kell megállapítanunk. Számszerűsítve, ha valami igaz, akkor igazságértéke 1, ha pedig hamis, akkor igazságértéke 0.

Ha a szobahőmérsékletéről nyilatkozunk, akkor a hőmérsékleti skálán (univerzumon) a következőket mondhatjuk el: -10 és +10 Celsius-fok között **hideg**

van, itt a **hideg** állítás igazságértéke 1, az összes többi hőmérsékletértékre a **hideg** állítás igazságértéke 0.

+10 és +21 között **elfogadható** a hőmérséklet, +21 és +40 fok között **meleg** van (a -10 és +40 fokos határokon kívül eső értékeket most nem vesszük figyelembe, ha kell, a határok bővíthetők, nincs jelentőségük), és ezt az igazságérték *karakterisztikus függvényével* így ábrázolhatjuk (1. ábra)⁹:

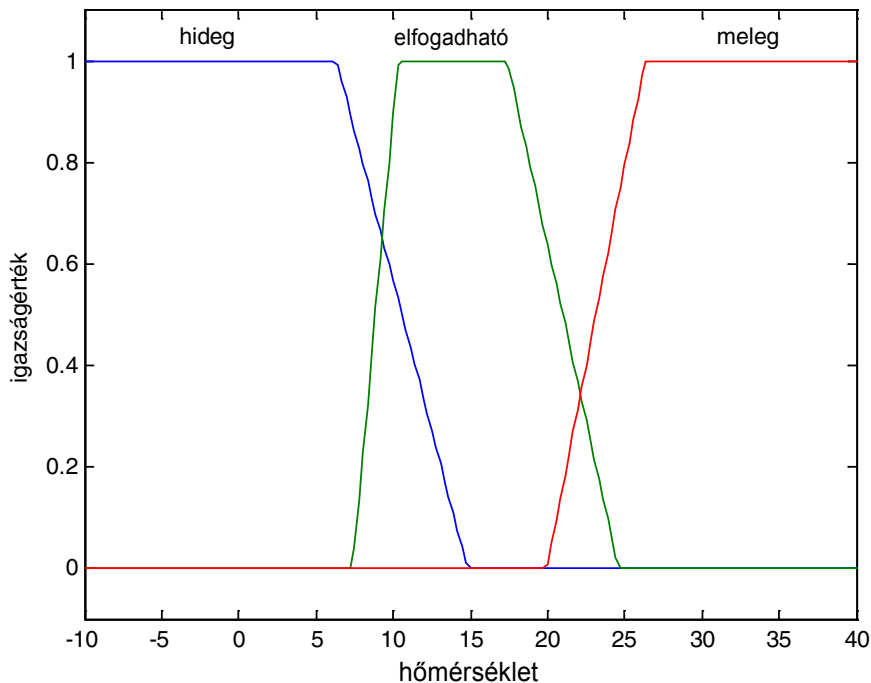
1. ábra: Éles (crisp) határokkal ábrázolt igazságérték

Természetesen a valóságban ezt senki nem így gondolja, mindenkinek más a hőérzete, a megítélése. Azért megegyezhetünk abban, hogy ha egy kicsit más-képp alakítjuk az igazságértékek függvényét, akkor elfogadható lesz mindany-niunk számára (2. ábra). Ezeket a függvényeket *tagsági függvényeknek* hívjuk, hiszen azt mutatják, mennyiben tartozik az adott hőmérsékletérték a **hideg**, **elfogadható** vagy **meleg** tartományba.

⁹ Az ábrákat, következtetési szabályokat és egyebeket a szerző MATLAB környezetben készítette el.

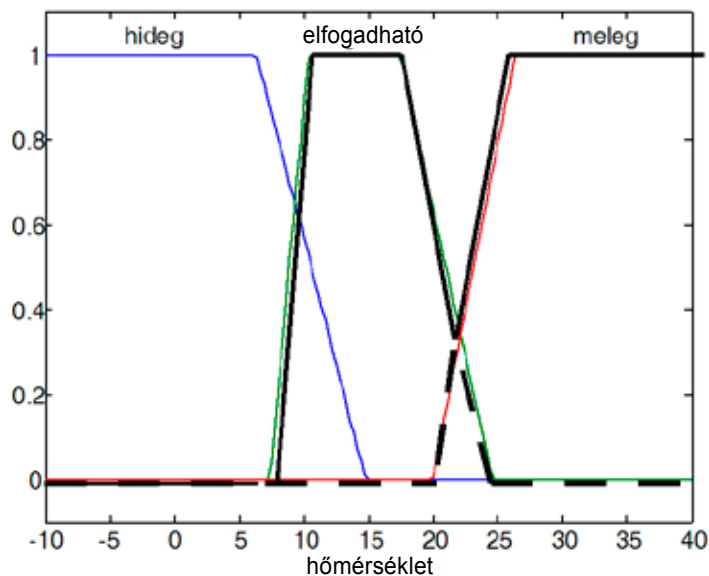
2. ábra: Fuzzy halmazokkal (kijelentésekkel) ábrázolt igazságérték

Egyes hőmérsékleteknél valakinek melege van, egyesek elfogadhatónak ítélik meg a szobahőmérsékletet, és az ítéletek „mértéke” a 0 és 1 között változik.

Figyeljük meg az ábrán, hogy azt a tartományt, ahol például a **meleg és elfogadható** (logikai *és*) kijelentéseknek is 0-nál nagyobb az igazságértéke, pontosan a két tagsági függvény minimuma határolja, egy erősebb szaggatott vonal jelöli (3. ábra). Ahol a **meleg vagy elfogadható** (logikai *vagy*) kijelentéseknek is 0-nál nagyobb az igazságértéke, pontosan a két tagsági függvény maximuma határolja, egy erősebb folytonos vonal jelöli (3. ábra).

3. ábra: Fuzzy és illetve vagy

Hogyan szabályozzuk a hőmérsékletet fuzzy eszköztárral?

Ha hideg van, **erősen** fűtsünk, ha elfogadható a hőmérséklet, akkor **gyengén** fűtsünk, ha meleg van, **nem kell** fűtenünk. Ezek a fuzzy szabályaink.

A következtetési rendszerünk hasonlít a modus ponensre, de minden szabálykimenetet (következményt: erősen, gyengén, nem kell) olyan mértékben veszünk figyelembe, amilyen szinten azt az adott pillanatban a bementet, a mért hőmérséklet azt indokolja, azaz amilyen szinten találkozik a szabálypremisszával (hideg, elfogadható, meleg).

Ezt a módosított modus ponens így értelmezzük:

Ha **A**-ból **B** következik

Adott **A'** (azaz körülbelül **A**)

Akkor a következmény **B'**

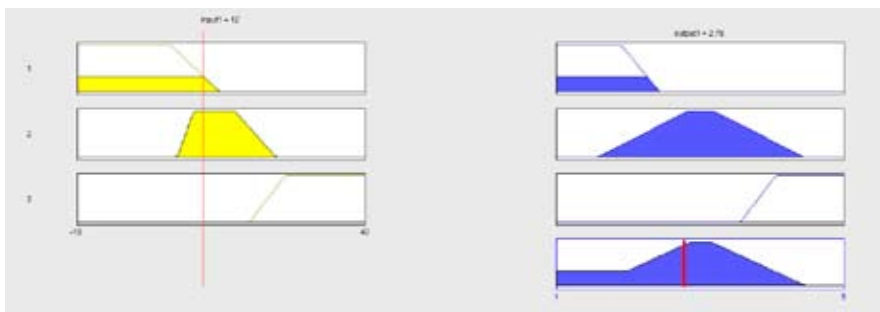
(Azaz körülbelül **B**, tehát **B** és **B'** is olyan szinten egyeznek, amilyen szinten **A** és **A'** találkoznak.)

A 4. ábrán ezt vizualizáljuk: egy-egy sor egy-egy szabályt, illetve a kapcsolódó fuzzy premisszákat (hideg, elfogadható, meleg) és szabálykövetkezményeket (erősen, gyengén, nem kell) ábrázoljuk, látható a mért hőmérséklet (12 fok), és látható az érintettség mértéke a szabályban. Minden egyes szabálykimene-

tet összegzünk, és egy jellemző fűtési intenzitást adunk meg ennek alapján (a fűtésintenzitást 1 és 5 közé skáláztuk az egyszerűség kedvéért, ahogyan az a hőszabályzókon általában látható). A kimenet 2,78-as fűtési intenzitás.

Így gondoltuk mi is. És nem írtunk fel egyetlen egyenletet sem!

4. ábra: A szabály és következtetési rendszer
(Mamdani-módszerrel, MATLAB fuzzy Toolbox környezetben)

Természetesen a bonyolult irányítástechnikai problémák, a több-bemenetes fuzzy alapú kockázatkezelők ennél összetettebbek, de általában felhasználónak és szakembernek is egyszerűbben kezelhető eszköztárt biztosít a fuzzy a megoldáshoz, mint a hagyományos módszerek (TAKÁCS 2010).

A RÉGIÓ FUZZY SZAKEMBEREI, SZERVEZETEI, ESEMÉNYEI

A fuzzy világot, a szakembereket a Nemzetközi Fuzzy Szövetség, az IFSA (*International Fuzzy Systems Association*)¹⁰ fogja össze, melynek számos regionális és nemzeti alapszervezete van. A Magyar Fuzzy Társaság¹¹ nyitott minden határon túli magyar kutató befogadására is, ma is számos tagja van a Kárpát-medence országából és a tengerentúli magyar tudományos világból is.

Alapító tagjának, Vámos Tibor akadémikusnak elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy a magyar fuzzy szakemberek ismertek és elismertek a világban, hiszen időben felrázta a magyar tudományos közvéleményt az ügy kapcsán, és olyan neves alkalmazásokkal és elmélettel foglalkozó szakembereket inspirált mint Rudas Imre, Kóczy T. László, Fodor János, Fullér Róbert és mások, akik nemzetközileg elismert tudósai a szakterületnek.

¹⁰ <http://www.isc.meiji.ac.jp/~ifsatkm/>

¹¹ <http://mft.iit.uni-miskolc.hu/>

A szerbiai fuzzy szakemberek szerveződése sajnos még várat magára, de nagyon sokat jelent Pap Endre akadémikus, a Vajdasági Tudományos Akadémia jelenlegi elnökének nemzetközi elismertsége a fuzzy matematikai megalapozottságának tekintetében. A kialakult szakmai kapcsolatrendszerre alapozva indult el tíz évvel ezelőtt az a kezdeményezés, hogy évente magyar–szerb szimpóziumot rendezzünk az intelligens rendszerek témakörében, azaz olyan tematikával, amely szorosan kapcsolódik a lágy számítási módszerekhez, és ebben a fuzzy-val foglalkozó szakemberek jártak az élen. A konferencia mára nemzetközivé nőtte ki magát, jegyzik a jelentősebb szakmai körökben is, és az IEEE¹² nemzetközi mérnökszövetség elektronikus adatbázisába minden, a konferencián ismertetett eredmény felkerül. A Sisy (International Symposium on Intelligent Systems and Informatics)¹³ konferencia jó példája a határon átívelő (határtalan) gyümölcsöző tudományos barátságnak, eredményes együttműködésnek.

HARC A TUDOMÁNYOSSÁGÉRT, ELISMERTSÉG AZ ALKALMAZHATÓSÁGÉRT

A fuzzy gondolatvilág megállta a helyét a világban az elmúlt fél évszázadban. Magját elvetették, gyökeret eresztett és kilombosodott, termést hozott, új fajokat indított útjára, csak még a „fajok szerinti besorolását” várja. De a terjedését és fejlődését ez már nem állíthatja meg.

IRODALOM

- DUBOIS, Didier; PRADE, Henri 1983. Ranking fuzzy numbers in the setting of possibility theory = *Information Science*, Volume 30, Issue 3, 183–224.
- KLEMENT, Erich Peter; MESIAR, Ratko; PAP, Endre 2000. *Triangular norms*, Kluwer Academic Publishers, Dodrecht
- KÓCZY T. László, TIKK Domonkos 2012. *Fuzzy rendszerek*. Typotex Kiadó, Budapest
http://www.typotex.hu/e_book.htm (megújított kiadás)
- ŁUKASIEWICZ, Jan 1920. O logice trójwartościowej = *Ruch filozoficzny* 5, 170–171.
- MAMDANI, E. H. 1974. Application of fuzzy algorithms for the control of a simple dynamic plant = *Proc IEEE*, 121–159.
- MAMDANI, E. H., ASSILIAN, S. 1975. An Experiment in Linguistic Synthesis with a Fuzzy Logic Controller = *International Journal of Man-Machine Studies* 7(1): 1–13.
- PÁSZTORNÉ VARGA Katalin, VÁRTERÉSZ Magdolna 2003. *A matematikai logika alkalmazásszemléletű tárgyalása*. Panem Kft., Budapest
- SANCHEZ, Elie 2006. *Fuzzy Logic and the Semantic Web*. Elsevier Science
- SCHWEIZER, Berthold; SCLAR, Abe 1960. Statistical metric spaces = *Pacific Journal of Mathematics*, Volume 10, Number 1., 313–334.

¹² <http://www.ieee.org/index.html>

¹³ <http://conf.uni-obuda.hu/sisy2012/>

- TAKÁCS Márta 2010. Multilevel Fuzzy Approach to the Risk and Disaster Management = *Acta Polytechnica Hungarica*, Volume 7, Issue Number 4, 2010., 91–102.
- TSUNA, Sasaki; TAKAMASA, Akiyama, 1988. Traffic control process of expressway by fuzzy logic = *Fuzzy Sets and Systems*, Volume 26, Issue 2., 165–178.
- URBÁN János 2006. *Matematikai logika*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- ZADEH, Lotfi A. 1965. Fuzzy Sets = *Information Control* 8, 338–353.

The First Five Decades of Soft Computing

Soft computing supplies a mathematical toolkit which, compared to conventional methods of computing, deals well with uncertainty, imprecision, lack of information, and approximation that appear in systems to be modelled. This said, by following the model of human way of thought, soft computing gives results often in a human-like manner.

Soft computing was largely contributed by Lotfi A. Zadeh's article on fuzzy sets published in 1965, as well as subsequent publications on decision processes in complex systems, and on possibilistic models. Other research and practical results followed on genetic algorithms and neural networks. These methods have gained ground both individually and in hybrid applications, and they are components of soft computing.

Keywords: soft computing, fuzzy, neural networks, genetic algorithms

Kiss E. Ernő

∴ Újvidéki Egyetem, Technológiai Kar
∴ ekiss@tf.uns.ac.rs

Kiss E. Ferenc

∴ Újvidéki Egyetem, Technológiai Kar
∴ fkiss@tf.uns.ac.rs

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN

Natural Sciences in Social Sciences

A természettudományok alkalmazása ma már olyannyira jelen van a társadalomtudományokban, hogy szükségszerű az ilyen beállítottságú folyóiratok megjelenése. Ilyen típusúak a *Journal of Mathematical Psychology*, az *Ecological Economics*, a *Journal of Human Thermodynamics* és más hasonló folyóiratok. A termodinamika második fő tételének alkalmazása a társadalmi kutatásokban jó példa a természettudományok alkalmazhatóságára e területen, az informatikában, a közgazdaságtani és a pszichológiai tudományokban. A tanulmány rámutat azokra a nehézségekre, amelyek e folyamat során jelentkezhetnek. Ezek a nehézségek a két tudományterület közötti módszertani különbségek miatt támadhatnak, de legfőbb kiváltó okuk az emberi természet összetettsége.

Kulcsszavak: természettudományok, társadalomtudományok, alkalmazhatóság, nehézségek, kételyek

BEVEZETŐ

Az ember természetében szükségszerűen jelen van az érdeklődés az ismeretlen iránt. Egykoron a legalacsonyabb szinten ez a napi szükségleteinek kielégítésében nyilvánult meg, később mind összetettebb lett, majd a teljesen elvont fogalmak felé irányult. Talán így kezdődött a természetből ellesett tapasztalatok átvitele az emberi társadalomba, ami azután olyan tudományokban teljesedett ki, mint a bölcsészet, metafizika vagy a különböző vallások.

A természettudományok alkalmazásának lehetőségére a múltban több nagy gondolkodó is rámutatott. Schopenhauer szerint „[a]z ember, akárcsak a természet dolgai, a természeti törvényeknek van alávetve”. Magyar nyelven száz évvel ezelőtt jelent meg Méray-Horváth Károly *Társadalomtudomány mint természettudomány* című könyve (MÉRAY-HORVÁTH 1912). Noha a könyv

címe a szavak sorrendjében különbözik e dolgozat címétől, szintén a két tudományterület között fennálló kölcsönös reciprocitás lehetőségeire utal. A XX. század második felétől megjelentek a specializált folyóiratok, melyek arról tanúskodnak, hogy a természettudományok alkalmazása a társadalomtudományokban már annyira jelen volt és van, hogy a felkínált munkák száma igényelte az ilyen jellegű folyóiratok megjelenését. Talán a pszichológiai kutatások terén jelent meg az első folyóirat, ahol egy egzakt természettudományt, a matematikát vezették be a kutatásokba, és az elért eredmények interpretálására. A *Journal of Mathematical Psychology* folyóirat első száma 1964 januárjában jelent meg. A szerkesztőség felhívta a potenciális szerzők figyelmét, hogy a kutatások méréseinek eredményeit pszichológiai modelleken ábrázolják, a neurális hálózathoz hasonlóan. A közgazdaságtanban a hőtan alapelveinek alkalmazási lehetőségeire az elsők között egy hazai tudós mutatott rá. Kosta Stojanović már 1910-ben kísérletet tett arra, hogy egyes társadalmi és gazdasági jelenségeket a termodinamika *Második főtételével* magyarázza meg (PEŠIĆ 1988). A modern közgazdasági termodinamika alapjait Nicholas Georgescu-Roegen román származású matematikus, közgazdász, a Harvard Egyetem professzora teremtette meg. Georgescu-Roegen szerint a gazdaságban az alacsony entrópiájú alapanyagokból magas entrópiájú termékeket gyártanak, ami az anyag (termőföld, kőolaj stb.) elértéktelenedéséhez vezet (GEORGESCU-ROEGEN 1971). A társadalom, a környezetvédelem és a közgazdaság egybefonódó problémáival foglalkozó dolgozatokat előszeretettel fogadja az erre specializált *Ecological Economics* folyóirat, melynek első száma 1989 februárjában jelent meg. Ebben a folyóiratban gyakran publikálnak olyan dolgozatokat, amelyek a közgazdasági és környezetvédelmi problémákat a termodinamika tárgyilagosságával és törvényszerűségeivel mutatják be. A szociológiai jelenségeknek a termodinamika alapelveivel való megmagyarázására tett kísérletek már a XIX. században felismerhetők. Igazi áttörésre viszont a XX. század második felében került sor Kenneth Bailey, Eugene Ruyle és más kutatók munkássága révén (<http://www.eoht.info/page/Sociological+thermodynamics>). Bailey a társadalmat nyílt termodinamikai rendszerként szemléli, amely az egyensúlyi állapothoz közelít (BAILEY 1993). Azóta megfogalmazták a különböző termodinamikai nagyságoknak megfelelő társadalmi fogalmakat (STEPANIC 2000), 2005-ben pedig *Journal of Human Thermodynamics* néven megjelent egy specializált folyóirat is. Az információtudományban a termodinamika *Második főtétele* szintén jelen van, Shannon-entrópia néven.

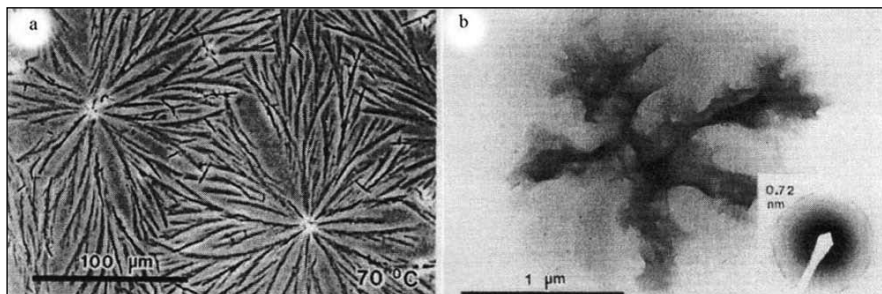
Az entrópiát (S) a hőtanban a kicserélődött hő mennyisége (Q) és az abszolút hőmérséklet (T) aránya szabja meg, reverzibilis (visszafordítható) körülmények közepette. A hőtanban ez a hányados, illetve az entrópia a folyamat irányát mutatja meg. Csak olyan folyamatok játszódhatnak le spontánszerűen, melyek a

termodinamikai rendszer rendezetlenségének növekedéséhez vezetnek. Az entrópia ugyanis a termodinamikai rendszer rendezetlenségének a mércéje. Minél nagyobb a termodinamikai rendszer entrópiája, annál kisebb mértékben lehet alkalmazni a termodinamikai rendszer energiáját valamilyen hasznos munka elvégzésére. A spontán folyamatok esetében (magára hagyott rendszerek) ezek entrópiája csak növekedhet: $dS \geq dQ/T$, illetve $dS \geq 0$ vagy $\Delta S \geq 0$, és az egyensúlyi állapotban éri el maximális értékét. Abból a megfontolásból, hogy az entrópia a rendszer rendezetlenségének a mércéje, Ludwig Boltzmann (1844–1906) arra következtetett, hogy az entrópia statisztikai természetű nagyság. Az entrópia tehát az egyes lehetséges mikroállapotok, P_i gyakoriságának logaritmikus mércéje: $S = -k_B \sum P_i \ln P_i$. Ez az egyszerű magyarázata annak, miért alkalmazható eredményesen a termodinamika *Második főtétele* a társadalomtudományokban. Az információs tudományokban a Shannon-entrópia képlete felírható mint $H(S) = -\sum p_i \log_2 p_i$. Ebben a képletben a p_i a hírkészlet állapotvalószínűségét jelenti. A termodinamikai entrópia (Boltzmann-entrópia) és az informatikai entrópia (Shannon-entrópia) között a különbség csak abban nyilvánul meg, hogy a Boltzmann-entrópiában a valószínűség a természetes (e-alapú) logaritmus, míg a Shannon-entrópiában a hírkészlet valószínűsége a bináris logaritmus (2-alapú) függvénye, ugyanis a számítógépek a bináris (kettes) számrendszert használják. Georgescu-Roegen szerint a közgazdaságtanban a termodinamika *Második főtétele* (Boltzmann-entrópia) alkalmas a termelési függvény (funkció) ábrázolására: $S(N_k) = \ln \Omega(N_k)$. Ez a képlet explicitebb formában felírva (MINKES 2006: 15) alkalmas arra, hogy felmérje a potenciális vásárlók számát (N_k) egy bizonyos termékből, mégpedig a piacon uralkodó valószínűségi helyzet (Ω) függvényében. Ezt a valószínűséget a termék iránt érdeklődők száma, a termék típusa, a vásárlási képesség stb. határozza meg (MINKES 2006). A pszichológiába a termodinamika *Második főtétele* a Weber–Fechner-féle (Ernst Heinrich Weber és Gustav Theodor Fechner) pszichofizikai alaptörvény révén jutott be. Weber észrevette, hogy az érzet erőssége arányosan növekszik a nekik megfelelő ingerek nagyságával. Fechner szerint az érzet ($\dot{E}$) és a megfelelő ingerek (I) (nyomás, hang, fény, illat, íz) között logaritmikus összefüggés van, illetve $\dot{E} = k \ln I$. A Weber–Fechner-egyenletben a k értékének változó nagysága van, mégpedig az ingerek fajtájának függvényében (nyomás, hang, fény, illat, íz). Ezzel szemben Boltzmann képletében a k_B az állandó nagyság, minden fajta ideális gázmolekulára egyformán érvényes. Peggy La Cerra szerint „a pszichológia *Első törvénye* a termodinamika *Második törvénye*” (LA CERRA 2003).

LEHETŐSÉGEK, NEHÉZSÉGEK, KÉTELYEK

Kétségtelen, hogy a termodinamika a legegzaktabb természettudományok egyike. A Boltzmann-féle megfogalmazásban az entrópia – mivel az egyes lehetséges mikroállapotok gyakoriságának logaritmikus mércéje – mint statisztikai nagyság jól alkalmazható a társadalomtudományokban is. De a vitatott téma távolról nézve sem egyszerű. A természettudományok és a társadalomtudományok között módszertani különbségek vannak, noha ezek a különbségek, a szerzők véleménye szerint, elvileg áthidalhatók, még akkor is, ha általánosítani akarjuk a törvényszerűségeket a két tudományterületre. A természettudományok művelői a természet, valamint a világmindenség tanulmányozásával foglalkoznak. Galileo Galilei (1564–1642) óta ezek a kutatások tudatos kísérletezési munkák eredményein nyugszanak. Az elmúlt idők folyamán a kutatások lehetőségei óriási utat tettek meg. Leeuwenhoek (Antony van Leeuwenhoek, 1632–1723) górcsőbe 20–50-szeres nagyításra volt képes, a mai transzmissziós elektronmikroszkópok 500 000-szeres (sőt milliószoros) nagyításra is képesek. Tehát a mennyiségi összefüggések megismerése, ami a természettudományok célja és veleje, differenciálódhatott. A komplex jelenség és annak nagysága egyre inkább felbontható összetevőire, illetve tényezőire (1. ábra, LOVINGER 1991). A természetkutató kísérletezik, és kívül áll a megfigyelés eredményeitől. A természettudományok tárgya az atom, a molekula, a mikroorganizmus, egy növény- vagy állatfaj, vagy valamilyen nagyobb egysége az anyagnak, valamilyen bolygó vagy egyéb égitest. A társadalom legkisebb egysége az ember, aki a maga természetével, elképzeléseivel, érzelmeivel bonyolultabb az előbb felsoroltak mindegyikénél. A társadalomtudós az embert, az emberi közösséget, valamint a közösségben fennálló viszonyokat tanulmányozza. A természettudós külső és tárgyilagos szemlélője lehet a jelenségeknek, a társadalomtudós pedig tagja annak a társadalomnak, amelyet tanulmányoz. Ez pedig megnehezíti a megfigyelések tárgyilagos leírását, különösen a tapasztalt törvényszerűségeinek megfogalmazását. Ez minden bizonnyal egyik oka lehet annak, hogy a társadalmi tanulmányok és tudományok sok esetben csak minőségben fogalmazzák meg a társadalomra vonatkozó törvényeket, a mennyiségi megfogalmazás elmarad. A társadalomtudományokban nem beszélhetünk tényekről és törvényszerűségekről e fogalmak szigorú természettudományi értelmezésében, hanem inkább a jelenségek valószínűségéről. Az élettelen test reakciója az adott hatásra könnyebben előrelátható, mint az ember reakciója egy adott helyzetben. Az ember magával viseli tudását, tapasztalatait, félelmeit, elvárásait stb., és így egy bonyolult, számunkra csak nehezen vagy megfejtethetlen és előreláthatatlan egységet alkot.

1. ábra: A szindiotaktikus polipropilén optikai (a), illetve transzmissziós elektron-mikroszkóppal (b) kapott felvételei (1 μm a méter 1 milliomod része)

Az ember szellemi és lelki összetettsége megnehezíti a természettudományok alkalmazhatóságát a társadalomtudományokban. Az igazi kérdés és annak megválaszolása pedig az volna, lehet-e az általános természeti törvényeket általánosítani a társadalomtudományokban. A bonyolult társadalmi viszonyok könnyebb megértése érdekében az emberek hajlamosak a felmerült kérdések leegyszerűsítésére, és ezért a természettudományok törvényeit a társadalmi kutatásokban is megkísérlik alkalmazni. Az olyan természettudományi törvények, melyeknek már a megfogalmazása is a statisztikai adatokon és nagyságokon alakultak ki, formailag kétségtelenül alkalmasak lehetnek a társadalomban megnyilvánuló jelenségek feldolgozására és tanulmányozására. Ilyen esetekben a természettudományokban jelentkező törvényszerűségek eredményesen felhasználhatók a társadalomkutatásokban is. Bár a Schopenhauer-féle észrevétel nem alaptalan, jelenlegi ismereti szinten nem fogadható el teljesen. Ha az emberek szabad akarattal rendelkeznek (*liberum arbitrium*), akkor a természettudományok törvényei csak irányadók lehetnek a társadalomkutatásokban, mivel nem lehetséges az emberi akaratot beilleszteni a természettudományokban megfogalmazott általános törvénybe vagy képletbe. Ha ez mégis lehetséges volna, akkor a determinisztikus világszemléletet kellene elfogadni teljes egészében. A dolgozat legelején megfogalmazottak, mint például: „Az ember természetében szükségszerűen jelen van az érdeklődés az ismeretlen iránt”, ha nem is közvetlenül a szabad akaratról tanúskodik, de kétségtelen, hogy a megállapítás az ember szabadságvágyára vezethető vissza. Ennek feltétele pedig a természet és a világmindenség, valamint a társadalomban fennálló viszonyok alaposabb és pontosabb megismerése. A megismerés mindenekelőtt az ember, illetve az emberiség túlélésének a feltétele, valamint biztos módja, hogy az emberek szabaduljanak félelmeiktől, ami egyben a szabadság iránti vágy beteljesülése, mint ahogyan azt János evangélista fogalmazta meg: „És megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz titeket” (Biblia, János evangéliuma 8,32.).

ÖSSZEGZÉS

A természettudományok alkalmazhatósága a társadalomtudományokban nem új keletű. Az informatikában, a közgazdaságtanban, a pszichológiában, a szociológiában már több évtizede szerepelnek a természettudományokban ismeretes tapasztalatok és törvényszerűségek. A természettudományok alkalmazhatósága a társadalomtudományokban összetett feladat. Ez pedig visszavezethető: 1. a két tudományág *tárgykörére* – míg a természetkutató az anyaggal, az élettelen és élő természettel, a Földünkön és a világmindenségben lejátszódó folyamatokkal foglalkozik, addig a társadalomkutató az embert, valamint az emberek közösségét és viszonyukat tanulmányozza; 2. a *módszertani különbségekre*, a természettudományokkal foglalkozó kutató fő kutatási módszere az ellenőrzött körülmények között lefolytatott kísérlet, ezzel szemben a társadalomtudományokkal foglalkozó tudós megfigyeléssel próbálja feltárni a társadalomban lejátszódó jelenségeket és összefüggéseket; 3. a törvények és törvényszerűségek *megbízhatóságára*, hiszen a természetkutató mérései jól megismételhetők, kvantitatív módszerekre alapulnak, míg a társadalomtudományokban a megállapított összefüggések az emberek viselkedésén, kijelentésein és véleményein alapszanak, és az így kapott kvantitatív összefüggések kevésbé megbízhatóak; 4. a természettudós *külső* és tárgyilagos szemlélője a jelenségeknek, a társadalomtudós *belső* tagja annak a társadalomnak, amelyet tanulmányoz, így a kutató az elfoglaltság csapdájába eshet.

IRODALOM

- BAILEY, Kenneth D. 1993. *Social Entropy Theory: An Application of Nonequilibrium Thermodynamics in Human Ecology*. *Advances in Human Ecology*, 2, 133–161.
- La CERRA, Peggy 2003. The First Law of Psychology is the Second Law of Thermodynamics: The Energetic Evolutionary Model of the Mind and the Generation of Human Psychological Phenomena. *Human Nature Review*, 3, 440–447.
- GEORGESCU-ROEGEN, Nicholas 1971. *The Entropy Law and the Economic Process*. Harvard University Press, Cambridge, MA
- LOVINGER, Andrew J., DAVIS Don D., and LOTZ Bernard 1991. *Temperature Dependence of Structure and Morphology of Syndiotactic Polypropylene and Epitaxial Relationships with Isotactic Polypropylene*. *Macromolecules*, 24, 552–560.
- MÉRAY-HORVÁTH, Károly 1912. *Társadalomtudomány mint természettudomány*. Szociológiai könyvtár, Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. kiadása, Budapest
- MINKES, Jürgen 2006. A Thermodynamic Formulation of Economics. In: *Econophysics and Sociophysics: Trends and Perspectives*. CHAKRABARTI Bikas K., CHAKRABORTI, Anirban, CHATTERJEE, Arnab (Eds) Wiley-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA, Weinheim. (http://bilder.buecher.de/zusatz/20/20852/20852236_lese_1.pdf)

- PEŠIĆ, Radmilo 1988. *Ekonomsko delo Koste Stojanovića*. Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Beograd
- STEPANIC, Josip Jr., STEFANCIC, Hrvoje, ZEBEC Mislav S., and PERACKOVIC, Kresimir 2000. *Approach to a Quantitative Description of Social Systems Based on Thermodynamic Formalism*. *Entropy*, 2, 98–105.
- <http://www.eoht.info/page/Sociological+thermodynamics>

Natural Sciences in Social Sciences

The use of knowledge obtained in natural sciences in different fields of social sciences is very common nowadays. There is a real need for establishment of interdisciplinary journals such as *Journal of Mathematical Psychology*, *Ecological Economics*, *Journal of Human Thermodynamics*, etc. A classic example of the usage of natural sciences in social research is the application of the *Second principle of thermodynamics* in information sciences, economics, and psychophysics. The manuscript points out the difficulty of the generalization of the principles of natural sciences in various fields of social sciences. The authors explain these difficulties with the differences in methodological approaches between the natural and social sciences, and especially with the complexity of human nature.

Keywords: natural sciences, social sciences, applicability, difficulties, dilemmas

Primena prirodnih nauka u društvenim naukama

Primena znanja stečenih u prirodnim naukama u različitim oblastima društvenih nauka danas je već toliko prisutna da se pokazala potreba za osnivanje specijalizovanih časopisa, kao što su: „*Journal of Mathematical Psychology*”, „*Ecological Economics*”, „*Journal of Human Thermodynamics*” i slično. Klasičan primer prirodnih nauka u društvenim istraživanjima je primena *Drugog principa termodinamike* u društvenim naukama, kao što su informatika, ekonomske nauke i psihofizika. U radu je ukazano i na teškoće uopštavanja zakonitosti prirodnih nauka u različitim oblastima društvenih istraživanja, što autori objašnjavaju sa razlikama u metodološkom pristupu istraživanja prirodnih i društvenih nauka, i pre svega sa složenošću ljudske naravi.

Ključne reči: prirodne nauke, društvene nauke, primenljivost, teškoće, dileme

Németh Ferenc

... Forum Könyvkiadó, Újvidék
 ... direktor@forumliber.rs

A NAGYBECSKEREKEI ZSIDÓSÁG A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL A 19. SZÁZAD VÉGÉIG*

*Jewish Population in Nagybecskerek from the Second Half
of the 18th to the End of the 19th Century*

A török kiűzését követően a 18. század eleji, több hullámban végzett bánági telepítések idején érkeztek az első zsidó családok Nagybecskerekre. A város, később Torontál megye székhelye, viszonylag liberális volt a betelepülni szándékozó zsidók iránt. Ennek köszönhetően a zsidók, akik jobbára kereskedelemmel foglalkoztak, már 1760-ban önálló hitközséget alapítottak a Béga menti városban. 1762-ben a zsidó hitközség 30 családot számlált. 1835-ben 359 személyt vettek jegyzékbe, 1846-ban közösségük 507 lelket számlált, 1870-ben pedig 1089 tagja volt. 1817-ben már volt zsinagógájuk, sőt felekezeti iskolájuk is. A legrégebb intézményük az 1764-ben alakult Chevra Kadisa volt. 1858-ban alakult meg az Izraelita Nőegylet, 1871-ben a Maskil el Dal, 1874-ben pedig a Humanitáts Verein. Az egyházi élet felvirágzásához a 19. század második felében jelentősen hozzájárult két tudós rabbi: Oppenheim Dávid és dr. Klein Mór.

Kulcsszavak: nagybecskerekei zsidó hitközség, zsinagóga, zsidó egyletek, Oppenheim Dávid, dr. Klein Mór

Nagybecskerek a 18. században osztozott Bánát mostoha sorsában. A török uralom alól felszabadult helység 1717-ben mindössze 100 házat számlált, 787 szerb lakossal.¹ Amikor az elnéptelenedett Bánát betelepítése céljából megkezdődött a telepesek toborzása, ezek a telepítési kísérletek többek között Becskereket is érintették, esetenként igen tragikusan.

Már az 1720-as években Nagybecskerekre (majd Pancsovára és Versecré is) Arad-vidéki, bácsi, csanádi és Csongrád megyei iparosokat, mesterembereket, továbbá görög kereskedőket telepítettek.² Ezzel egy időben kezdődtek az első német telepítések is. Mercy 1720 táján württembergi, hesseni, nassaui és Rajna-

* Részlet egy hosszabb tanulmányból.

¹ *Zrenjanin* (monográfia). (Főszerk. Todor Malbaški.) Budućnost, Zrenjanin, 1966. 331.

² Szentkláray Jenő: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*. Temesvár, 1882. 250.

vidéki németeket hozott Bánátba.³ Szentkláray Jenő úgy tudja, hogy különösen az 1723. évi 103. törvénycikk adott nagyobb ösztönzést a külföldiek bevándorlásának, hiszen a hatóság nekik szabadságot és adómentességet szavatolt.⁴

Ezek igen lényeges kedvezmények voltak, annál is inkább, mert az iparosoknál az adómentesség 15 évre szólt.⁵ Céljuk természetesen az volt, hogy ide csalogassák a kézműveseket, iparosokat és kereskedőket. 1720 és 1722 táján Temesvárról és környékéről több szerb család költözött Nagybecskerekre.⁶

A kíméletlen telepítési kísérletek között voltak tragikus kimenetelűek is, például a becskerekai spanyoloké. Az első spanyolokat Mercy hozta Barcelona és Biscaya környékéről, és Becskereken a Béga bal partjára telepítette őket az 1730-as években.⁷ Új otthonukat a spanyolok Új-Barcelonának nevezték el. Azonban csupán néhány év leforgása alatt kivésztek, miután „a vidék nagy terjedelmű posványai által megfertőztetett levegőt elviselni nem tudták”.⁸ Ez érthető is volt, hiszen Becskerek az idő tájt – a Lazarus-féle térkép tanúsága szerint – a Lacus Becskerekensis nevű tó, pontosabban mocsár közepén feküdt.⁹

1736-ban Mercy másodízben is megpróbálkozott spanyolok telepítésével.¹⁰ Egy részük ezúttal is Becskerekre érkezett. Az ő segítségével épültek fel az első kincstári épületek is a Béga-parti városban.¹¹ Szentkláray Jenő írja, hogy „a spanyolok plántálták Becskereken az első eperfákat, és ők dolgoztak az itt létesített selyemgyárban, mely a törökök újabb betörése alkalmával, 1738–39-ben elpusztult”.¹² 1750 és 1760 körül Belgrádból több magyar települt Becskerekre.¹³ 1768 táján is érkezett néhány magyar telepes család Baranya megyéből, s a későbbi Magyar utca táján találtak maguknak otthont.¹⁴ Az 1780-as években németek érkeztek a Béga-parti városba.¹⁵ Hol szervezetteren, hol szervezetlenül a 18. század folyamán Bánátba szinte évtizedenként jöttek telepesek, így jutott belőlük Becskerekre is. Ezért volt a 18. század végén s a 19. század elején a városban is oly nagy a nemzeti tarkaság.

³ Uo.

⁴ Uo. 251.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 253.

⁷ Szentkláray Jenő: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*. Temesvár, 1882. 258.

⁸ Uo.

⁹ Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Torontál megye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1912. 562.

¹⁰ Szentkláray Jenő: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*. Temesvár, 1882. 258.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo. 268.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 271.

Dacára az áldatlan bánási állapotoknak, Nagybecskerek a 18. század második felében, II. József első bánási látogatásakor (1768 májusában) már viszonylag jó benyomást keltett.¹⁶ Olyannyira, hogy a császár bánási útja befejeztével írt emlékiratában megjegyezte: „Az administratio Temesvárról, mely egészségtelen város, Nagybecskerekre teendő át. Míg Temesvárból egészséges város nem lesz, kár oda jóra való embereket küldeni; senki sem dicsekedhetik azzal, hogy Temesvárott csak 2 évig is kitartott volna lázas betegségek nélkül. [...] A császár tapasztalatai szerint Becskerek a legegészségesebb hely Bán-ságban. A becskereki tisztartó kerület a legtermékenyebb is. Becskerek körül terülnek el a betelepítésre alkalmas legtöbb földek; maga a helység is eléggé nagy. Mi sem hiányzik ott tehát, mint házat építeni a praesidens számára, a hivatalos irodák meg a levéltár elhelyezésére. Becskerek a Bega-csatornán fekvődvén, összeköttetésben áll Temesvárral és az egész világgal. Temesvárról is sokan hurczolkodnak át Becskerekre.”¹⁷ E pozitív vélemény (is) jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Becskerek egy évvel később, 1769-ben, Mária Teréziától mezővárosi rangot nyerjen „azon legkegyesebb célból, hogy az ipar és kézművesség felvirágozzanak, s azon szándékban, hogy a lakosok a kenyérkereset ezen ágára ösztönöztessenek s a még hiányzó iparosok és mesterek oda edesgettesse.”¹⁸ E szabadalomlevél első pontja kimondja: „Nagybecskerek mai és jövőendő lakosai szabad emberek; két rendből állnak: polgárokból, akik iparból és kereskedelemből és a zsellérekből, a kik föld- vagy szőlőművelésből és napszámból élnek.”¹⁹

Ugyancsak akkor mentették fel a helységet a robot alól (évi 82 frt váltságdíj fejében), ám ugyanakkor kötelezték az ingyenes katonai beszállásolásra.²⁰ Mária Terézia ekkor engedte meg, hogy Nagybecskerek a hetivásáron kívül évente két országos vásárt is tartson.²¹ A városi hatóság jogot nyert saját pecsétjének használatára is, amely Mária mennybemenetelét ábrázolta, s melyen az alábbi körirat állt: *Sigillum Liberi Oppidi Becskerek*.²² Egy évtizeddel mezővárosi státusának elnyerése után, 1779-ben került sor Torontál megye visszacsatolására, s ekkor lett Nagybecskerek még jelentősebb központ: megyeszékhely.²³ Ez a körülmény nem lebecsülendő iramot adott fejlődésének, hiszen a 18. század végétől ott össz-

¹⁶ Uo. 213–214.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 220.

¹⁹ Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Torontál megye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1912. 567–568.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo. 569.

pontosult Bánát politikai és szellemi élete: a megyei adminisztráció, a városi és megyei hivatalok, ott nyüzsgtek a tisztségviselők, oda jártak be a vidéki jegyzők, tiszttartók és nagybirtokosok, egyszóval ott zajlott az élet. Ez szükségszerűen magával vonta a város arculatának változását is, s mindinkább növelte jelentőségét. 1779-től 1807-ig Nagybecskerek minden téren fejlődésnek indult, s csak az 1807. évi katasztrofális tűzvész állította le egy időre ezt a fejlődést.²⁴

A zsidóság 18. századi migrációja szempontjából – s ez a bánsági részek, így Nagybecskerek újbóli benépesítését is érintette –, két fontos mozzanatról szükséges említést tenni. Az egyik az volt, hogy 1726-ban III. Károly csökkenteni szándékozta a zsidók létszámát az osztrák tartományokban, s e célból elrendelte, hogy minden zsidó családban csak egy férfi nőülhet meg s alapíthat családot. Ennek eredményeként a 18. század első felében cseh- és morvaországi zsidók érkeztek tömegesen Magyarországra, így a déli részekre is.²⁵ A másik nagyobb migrációs hullámot 1772-ben, Lengyelország első felosztása indította el, amikor is Galíciából indult el egy nagyobb zsidó migrációs hullám Magyarország felé.²⁶

Nagybecskerekre, az egykori megyeszékhelyre, amely minden bizonnyal liberálisabb volt a betelepülni szándékozó zsidók iránt, 1747-ben érkeztek meg az első zsidó családok.²⁷ Abban az évben pontosan két család kapott ott megtelepedési engedélyt: Joachim Goldschmidé és Ábrahám Moizesé.²⁸ Őket a következő években még néhány család követte: a Freundok, Juliuszok, Guttmanok stb.²⁹ Tíz-egynéhány év elteltével már akkora volt a számuk, hogy 1760-ban önálló hitközséget (*k'hilát*) alapítottak.³⁰ A nagybecskereki zsidó közösség tagjai jobbra kereskedelemmel foglalkoztak³¹, noha volt közöttük orvos, ügyvéd és tanító is. E családok tagjaiból alakult meg a nagybecskereki zsidó hitközség, amely a későbbi évtizedekben tömegesedett.³² A *Zsidó Lexikon*ban olvassuk, hogy „jól szervezett keretekben működött ezután a hitközség, gondosan ügyelt az alkotmányos adminisztrációra, és sűrűn tartott gyűléseket”.³³ A hitközség haladó jellegű volt, eleinte német nyelven tanácskoztak benne, de jegyzőkönyveiket még

²⁴ Németh Ferenc: *A becskereki tűz*. In: *Magyar Szó*. Bánati Híradó, 1987. augusztus 15.

²⁵ Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Budapest, 1992. 313.

²⁶ Uo. 313–314.

²⁷ Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata. In: *Zbornik*, 1979/4. 111–123.

²⁸ Uo. Čolićtól eltérően Borovszky Samu Torontál vármegye monográfiájában úgy tudja, hogy e két zsidót Belgrádból üzték ki, s hogy betelepülési kérelmüket aligha engedélyezték.

²⁹ Uo.

³⁰ *Zsidó Lexikon*. (Szerk. Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 626.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

héber nyelven vezették.³⁴ 1762-ben már harminc családot számlált.³⁵ A második betelepítési hullámra 1760 és 1788 között került sor.³⁶ Akkor érkezett a városba Kutterer Nathán, Draxler Izsák, Keppich Ferenc, Nasich Ábrahám, Fischer Márk meg Kanizsa Ármin családtagjaikkal együtt.³⁷ Később ez a folyamat valamelyest lelassult, s két-három évenként érkezett csak újabb család a városba: 1795-ben Fischer Herman, 1798-ban Österreicher Lázár, 1801-ben Menczer Izsák és Schwarz Helén, 1802-ben Guttman Helén, 1804-ben Menczer Lipót, 1805-ben Fetter Lipót, Krausz Szali, Brummel Maier, 1806-ban Hermál Fülöp, Risenberg Anna, Lesper Jakab, Pollák Samu, Pollák Nathán és Deutsch Jakab, 1809-ben Schlezinger Finka, Spitzer Ábrahám, Rosenfeld Samu, 1810-ben Wolf Izsák, Kuhn Mózes, Pollák Ábrahám és Klein Márk.³⁸ 1811 és 1820 között telepedtek le a városban a Deutschok, Ábrahámok, Bauerek, Eisenstädterek, Kuhnok, Fetterek, Perlek, Auserek és Wiplerek.³⁹ 1821 és 1835 között érkeztek meg az Oppenheimerek, Geiduschekek, Lichtenthalok, Schenkek, Eislerék, Horovicok, Vinterlingek, Krischaberek, Singerek és Jodeskok.⁴⁰ E családok főképpen Cseh- és Lengyelország területéről érkeztek oda, de Bácskából és máshonnan is.

A zsidó egyházközség szempontjából ebből az időszakból két nevet ragadnánk ki. Az első id. Johann Lichtenthal, aki öttagú családjával 1825-ben nyert letelepedési jogot a városban, s a mai Moša Pijade utcában vásárolt családi házat. Ungvárról telepedett Nagybecskerekre, és vállalkozó volt. A 19. század elején ő szervezte újjá a nagybecskereki zsidó hitközséget, amelynek egy ideig elnöke is volt. Részt vett a zsidó felekezeti iskola alapításában is.⁴¹ 1832-ben hunyt el, s az écskai úti zsidó temetőben helyezték örök nyugalomra.⁴² Az ő sírköve – Stampe Meierével együtt – a legrégebb fennmaradt sírkő ez egykori (időközben felszámolt) zsidó temetőből.⁴³ A másik személy Kuzman Jodesko, aki öttagú családjával 1834-ben telepedett át Pozsonyból Nagybecskerekre. Ő egy ideig segédrabbi volt, valamint iskolai ügyintéző is a zsidó felekezeti iskolában.⁴⁴

1835 elején, amikor összeírták a nagybecskereki zsidókat, 74 háztartásban 334 személyt vettek jegyzékbe.⁴⁵ Ebből 64 felnőtt férfit és 61 nőt, valamint 209

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata. In: *Zbornik*, 1979/4. 111–123.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

gyermeket (113 fiút és 96 leányt). Már az év végén számuk 359-re növekedett.⁴⁶ A szabadságharcig a becskerekai zsidó közösség létszáma évente átlagban tizenötöt gyarapodott, s 1846-ban már 507 tagot számlált.⁴⁷ Ők többnyire vállalkozók, házalók, kereskedők voltak.

Istentiszteleteiket – jó fél évszázadon keresztül – a becskerekai zsidók ideiglenes imaházban végezték, mígnem 1817-ben már zsinagógájuk volt⁴⁸, sőt iskolát is fenntartottak.⁴⁹ Szervezésileg, 1789-től a nagybecskerekai zsidó hitközség Aradhoz tartozott, ahol a hitközség élén Horin főrabbi állt.⁵⁰ Néhány évtizeddel később, az 1830-as években viszont már a temesvári zsidó hitközséghez csatolták, melynek élén akkortájt Oppenheim (Hirsch) Dávid állt.⁵¹ Temes vármegyében meg a Katonai Határőrvidéken annak idején neki volt egyedül joga zsidókat esketni.⁵²

A zsidó intézmények közül a legrégebb az 1764-ben alakult *Chevre Kadisa* volt.⁵³

A zsidó egyházi élet múltjának egyik fontos dokumentuma az a szerződés, amelyet a nagybecskerekai zsidó hitközség 1811. május 31-én kötött dr. Pinkas rabbival, aki az egyházi szertartásokat végezte a hitközség területén.⁵⁴ E szerződésben megtaláljuk az akkori hitközség 21 vezetőségi tagjának nevét: „Meinz Izsák bíró (elnök), Kanizsa Ábrahám, Pollák Samu, Kohn Mózes, Izsák Jakab, Bernard Drexler, Mojer Kampfen, Schlezinger Mózes, Glaser Samu, Pollák Nathán, Guttman Ádám, Deutsch Mózes, Tirnau Ábrahám, Maier Kohn, Kutterer Izsák, Österreicher Lázár, Hirschl Fischer, Rosenfeld Samu, Maier Brumel, Schwarz Mózes, Pinkas Kohn és Schweizer Fabi jegyző.”⁵⁵ Egyébként dr. Pinkas hamarosan összetűzésbe került az egyházközséggel, és az ügy 1812-ben a városi magisztrátus elé került.⁵⁶ 1812-ből fennmaradt még egy fontos dokumentum, amely az akkori hitközségi elnök (bíró) megválasztására vonatko-

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ 1817-ben Guttman Ádám volt a „Judenrichter”. Lásd: Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata. In: *Zbornik*, 1979/4. 111–123. Erről az első zsinagógáról nem maradt fenn más adat, csak az, amelyet a *Zsidó Lexikon* említ. Nem tudni, hogy célszerűen épített imaház volt-e, vagy csak egy átalakított, korábban emelt épület. Az sem maradt ránk, hogy hol helyezkedett el. Talán ezért a becskerekai helytörténészek úgy tartják, hogy az *első* becskerekai zsinagóga 1847-ben épült.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Aleksandar Stanojlović: *Petrovgrad* (monográfia). Petrovgrad, 1938. 114.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Dragoljub D. Čolić: Sinagoga u Zrenjaninu. In: *Zbornik*, 1979/4. 199–213.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

zott.⁵⁷ Abból kiderül, hogy 1812. november 14-én a zsidó hitközség elnökévé egyhangúlag Menczer Izsákot választották, aki családjával 1801-ben Versecről telepedett át Nagybecskerekre.⁵⁸ Akkor első alelnöknek Guttman Ábrahámot választották meg, másodalelnöknek pedig Deutsch Mózes.⁵⁹ 1812-ben egyébként Maier Risenberg volt a nagybecskereki zsidó hitközség gondnoka.⁶⁰

Érdekességgént említjük, hogy a 19. század első felében a Freundok és Juliuszok még üzleti könyveiket is héber nyelven vezették.⁶¹

Fontos tény, hogy a nagybecskereki zsidó hitközség 1831-ben a város központjában telket vásárolt egy leendő új zsinagógának, amelynek építését csak 1845-ben kezdték meg.⁶²

A zsidó hitközség fellendülésére csak az 1830-as, 1840-es években kerülhetett sor, az akkor mintegy 15 000 lakost számláló megyeszékhelyen. A gyors ütemű városiasodás, polgáriasodás is a reformkorban vette kezdetét.

Nagybecskerek az 1840-es években, a reformkor lendületében, már szemreváló város volt. Fényes Elek írta 1839-ben: „Nagy-Becskek igen csinos város s főhelye Torontál vármegyének, a Bega [...] hajókázható folyóvíze mellett. [...] Háza nagyobb részt cseréppel fedettek s utcái is elég rendesek. Van benne 5 templom, vármegyeháza, melyben tartja Torontál közgyűléseit s törvényszékeit; posta és sóház hivatal, 2 casino, színház, 2 patika, sörház. Népessége 15.544 lélek, kik közt 3.968 katolikus, 604 evangélikus, 66 református, 10.398 n. e. óhitű, 508 zsidó. Nyelvökre nézve rácok, németek, magyarok, oláhok, tótok, bolgárok. Kereskedése gabonával, szarvasmarhával s nyers bőrökkel felette nagy fontosságú; mesteremberei számosak; [...] Epreskertje legszebb a megyében; erdőcskéje is van.”⁶³ Éppen ekkor, az 1840-es években került sor a város felvirágzására.

A zsidók polgárosodása, pontosabban polgári jogokban való részesítése is a reformkorban merült fel. Addig nem élveztek egyenlő jogokat a nem nemesekkel, és hátrányos megkülönböztetésben részesültek. Főképpen másságuk, vallási és etnikai sajátosságaik miatt, amelyet nehezen fogadott el a magyarság.⁶⁴ Pontosabban azért, mert „a zsidó vallás nem pusztán hitbeli kérdésekre szorítkozik, nem pusztán elveket, normákat fogalmaz meg, hanem életvezetési szabályokat

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Fényes Elek: *Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben IV.* Trattner-Károlyi, Pest, 1839. 386.

⁶⁴ Varga Sándor: *A Magyar Könyvkereskedők egyletének alapítása.* Budapest, 1980. 304.

rögzít az étkezési szokásoktól a házasságig”.⁶⁵ Tehát „nem pusztán vallást, hanem a mindennapi életet, életmódot befolyásoló kultúráról” volt szó.⁶⁶

A zsidókról szóló, 1840. évi XXIX. törvénycikk (a bányavárosok kivételével) lehetővé tette szabad letelepedésüket, néhány évvel később pedig, V. Ferdinánd 1846. július 27-i rendeletével, eltörölte a zsidókra kivetett úgynevezett „türelmi adót”. 1849. július 28-án pedig megszületett a várva várt emancipációs törvény, amelynek első paragrafusa kimondta: „a magyar álladalom határain belül született, vagy törvényesen megtelepedett mózesvallású lakos, mindazon politikai és polgári jogokkal bír, melyekkel azzal bármely hitű lakosai bírnak”.⁶⁷ Ezt erősített meg egy, a kiegyezés után, 1867 decemberében elfogadott törvény, amely kimondta, hogy „az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak”.⁶⁸

A reformkori magyar polgárosodás vonatkozásában a magyarországi zsidóknak nem volt nagy választékuk. Az egyik a beolvadás volt, az asszimiláció, amelyet a magyar liberálisok képviseltek. Lényege, hogy „a zsidóság a maga befogadása érdekében változtasson vallási szervezetén, szokásain, az ezekkel összefüggő zsidó viselkedésmintéken, a kereszténységtől a zsidókat elkülönítő szabályokon”.⁶⁹ Tehát a cél az volt, hogy „a zsidóság elsősorban ne saját kulturális identitásának modernizációjában, hanem főként annak feladásában keresse önnön valórárváltását”.⁷⁰ Az asszimilációt a zsidóság jelentős része elfogadta, mert „a zsidó polgár is magyar úr akart lenni, s a díszmagyar elérése nem kényelmetlen kényszer, hanem kívánt cél lett a számára”.⁷¹ A másik lehetőség a magyarországi zsidóság számára a disszimiláció volt, amelyet az antiszemita szorgalmaztak, magyarázva, hogy a zsidóság faji és jellembeli tulajdonságai miatt nem alkalmas az asszimilációra, vagyis nem válhatnak magyarokká.⁷² Ezért kell szerintük fékezni a zsidó bevándorlást, és ösztönözni a kivándorlást.⁷³ A harmadik lehetőség az integráció volt: hogy a zsidóság „saját kulturális identitásának vállalásával és modernizációjával kapcsolódjon és kötődjön a magyarsághoz”.⁷⁴

Az 1840-es években Nagybecskereknek már mintegy 500 lelket számláló zsidó közössége volt. Ugyanis a statisztika szerint 1846-ban, tehát két évvel a

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 301.

⁶⁸ Uo. 305–306.

⁶⁹ Uo. 300.

⁷⁰ Uo. 307.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo. 308.

⁷³ Uo. 311.

⁷⁴ Uo. 315.

szabadságharc kitörése előtt, Nagybecskerek 16 616 lakosa közül 507 volt zsidó.⁷⁵ Az 1840-es években a Krischaberekkel, Rothokkal egyidejűleg telepedtek meg a Mangoldok és a Bettelheimok is.⁷⁶ Ez egyébként nem volt a tömegesebb zsidó bevándorlás időszaka, arra csak 1850 és 1870 között kerül majd sor.⁷⁷ Egy későbbi, 1870-ben végzett összeírás szerint a nagybecskereki zsidó közösség már 1089 lelket számlált.⁷⁸

Amikor 1860-ban gyűjtés indult a Magyar Tudományos Akadémia palotájára, „Bettelheim Gyula gyűjtött Aradon a házra 172 forintot, két aranyat s 1 tallért”⁷⁹, Nagybecskereken pedig erre a célra „Bettelheim F. P. könyvárus” két forintot adományozott.⁸⁰ Nem mellékes tény, hogy Bettelheim mellett több más tekintélyes magyar érületű becskerekeli zsidó polgár is adakozott: Deutsch H. J., Menczer Mihály és Lipót, Menczer Mária, Teréz és Auguszt, Napholz Mátyás, Pollák Hermann, Eckstein Sámuel stb.⁸¹

Nagybecskerek lakossága (a szabadságharc éveitől eltekintve) mindig békességben élt a zsidókkal.⁸² Első rabbija, egy bizonyos M. Fein, 1857-ig lelkeskedett ott.⁸³ Arról volt nevezetes, hogy egy héber nyelvű templomi rendtartást szerkesztett. Fein után Oppenheim Dávid (?–1876) volt a becskerekeli zsidó hitközség rabbija 1857 és 1876 között. Nagy műveltségű, bibliofil értelmiségiként maradt a becskerekiek emlékezetében. Oppenheim korábban jamnitzi rabbi volt.⁸⁴ A nagybecskerekeli zsidó hitközségben Mangold Lipót könyvkereskedő volt készséges munkatársa és barátja.⁸⁵ Bányai Jakab írja róla, hogy „Oppenheim rabbi lelkes barátja volt az iskolának, az iskola és tanítók ügye iránt folyvást érdeklődött”.⁸⁶ 1860-tól a nagybecskerekeli izraelita iskola igazgatója volt.⁸⁷ Ő volt az, „aki az iskola beléletét alaposan ismerte, és [...] működésének súlypontját az iskolára helyezte. Habár nem volt tanítói képesítése, ő magát mégis büszke-

⁷⁵ Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata. In: *Zbornik 4. Studije, arhivska i memoarska građa o Jevrejima Jugoslavije*. Jevrejski Istorijski Muzej – Beograd, 1979. 122.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1860. június 24.

⁸⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1860. július 29.

⁸¹ Uo.

⁸² *Zsidó Lexikon*. (Szerk. Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 627.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Bányai Jakab: *A nagybecskerekeli izraelita iskola múltja és jelene*. Nagybecskerek, 1896. 17.

⁸⁵ Uo. 37.

⁸⁶ Uo. 19.

⁸⁷ Uo.

séggel »néptanítónak« nevezte”.⁸⁸ Valószínűleg hogy éppen a diákokkal való foglalkozás lehetett magánkönyvtára gazdagításának egyik indítéka, sőt joggal feltételezhetjük, hogy több ezer kötetes magánkönyvtárát nemcsak tanítótársai, hanem a diákok is használták. Mindenképpen tény, hogy 1876-ban bekövetkezett halála után mintegy három és fél ezer kötetes könyvtára (Lelio della Torre pádovai rabbi 1404 kötetes híres tékájával egyetemben) a budapesti Országos Rabbiképző Intézet könyvtárának vetette meg az alapjait, amely felavatásakor – 1877 októberében – mintegy ötezer kötetet számlált.⁸⁹

Oppenheim halála után, 1876 és 1880 között egy átmeneti időszak következett, amelyben ideiglenesen nem töltötték be a rabbi-állást.⁹⁰ Ezt az interregnumot azután 1880-ban dr. Klein Mórnak, Kiss Arnold édesapjának (és családjának) jövetele szakította meg.⁹¹

A zsidó intézmények közül ebben az időszakban, pontosabban az 1850-es években (a korábban alapított) Chevra Kadisa mellett jótékony intézményként működött a Krajcáros Egylet, amely az akkori köznyomort volt hivatott enyhíteni.⁹² 1858-ban alakult meg az Izraelita Nőegylet, 1871-ben a Maskil el Dal, 1874-ben pedig a Humanitäs Verein.⁹³

A korábban alapított izraelita népiskola is fejlődésnek indult, amelynek jelesebb tanárai közé tartozott Pollák Móric, Feldheim Dávid, Plesz Samu, Diamant Fülöp, Fischer Mór, Bányai (Goldberg) Jakab és mások.⁹⁴

A nagybecskereki izraelita hitközség akkortájt (egészen 1918-ig) a szegedi községkerülethez tartozott.⁹⁵

Dr. Klein Mór (1842–1915) rabbi 1880 és 1915 között állt a nagybecskereki zsidó hitközség élén, s ez volt annak fénykora. Kiváló szónok volt, s egyike volt azoknak, akik a magyar nyelvet a zsinagógába bevitték. Mindenekelőtt kiváló hitszónokként ismerték, a zsidó teológiai irodalom ismert nevű munkásaként

⁸⁸ Uo. 36–37.

⁸⁹ Illyés György: *Mesélő könyvtárak*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1984. 99.

⁹⁰ *Zsidó Lexikon*. (Szerk. Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 627.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo.

⁹³ Uo. Az Izraelita Nőegyletnek 1886-ban 94, a Maskil el Dalnak 128, a Chevra Kadisának pedig 141 tagja volt. Az egyletek megalakítására vonatkozóan a becskerekai napi sajtó más adatokkal szolgál. Ezek szerint a Maskil el Dal már 1870-ben létezett, a Humanitäs Verein pedig 1863-ban.

⁹⁴ Bányai Jakab: *A nagybecskereki izraelita iskola múltja és jelene*. Nagybecskerek, 1896.

⁹⁵ *Zsidó Lexikon*. (Szerk. Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 627. A szegedi zsidó hitközség, amely kongresszusi szervezetű hitközség volt, 1785-ben alakult, s a XXII. Izraelita Községkerületnek volt a székhelye, amelyhez Csongrád, Csanád, Békés és Torontál megye tartozott.

meg vallásbölcsezként.⁹⁶ Nevéhez fűződik a becskerei zsinagóga építése is (1896), amely Baumhorn Lipót jeles építész alkotása volt. Becskereken a megyei bizottság, valamint a városi képviselő-testület tagja volt, s több ízben választották egyik-másik jelesebb esemény vagy ünnepség szónokának. Számtalanszor felkérték alkalmi előadások megtartására.

Dr. Klein nemcsak családját hozta a Béga menti városba. Pápáról magával hozta a lelkes Bányai (Goldberg) Jakab tanítót a becskerei zsidó iskolához, Homonnáról pedig Löfflert, aki hitközségi titkár és tanító volt.⁹⁷ Az ő segítségével rabbink csakhamar jelentős változásokat eszközölt a becskerei zsidó hitközségben.⁹⁸

A 20. század első éveiben Klein Mór több elismerésben részesült munkásságáért. Ebből elegendő csupán egyet kiemelni. 1903-ban az amerikai Wagnall's Company könyvkiadó cég az akkor készülő s 12 kötetre tervezett The Jewish Encyclopedia részére megkérte rabbink életrajzi adatait.⁹⁹

1905 májusában ünnepelte lelkészkedésének negyvenéves, nagybecskerei működésének pedig huszonöt éves jubileumát.¹⁰⁰ Ebből az alkalomból fia, dr. Kiss Arnold, akkor már budai főrabbi, *Egy igaz pap* címmel emlékalbumot szerkesztett, amely Budapesten jelent meg Márkus Samu nyomdájában.¹⁰¹ Ebben a kötetben van többek között Borsodi Lajosnak édesapjához intézett verse is.¹⁰²

Fél évszázados jubileumát 1915-ben már nem ülhette meg. Március 29-én elragadta a halál.¹⁰³

⁹⁶ Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Torontál megye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1912.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Németh Ferenc: Egy tudós rabbi. Dr. Klein Mór születésének 150. évfordulójára. *Magyar Szó*, Kilitó. 1992. augusztus 15.

⁹⁹ *Torontál*, 1903. január 22.

¹⁰⁰ Akkor leplezték le alkalmi ünnepség keretében megfestett arcképét is a nagybecskerei zsidó hitközség tanácstermében.

¹⁰¹ Uo. A kötet előszavában, édesapja pályáját méltatva, dr. Kiss Arnold őt „a modern felekezeti irodalomnak alapvetői közé” sorolta, mondván, hogy „a haladás és művelődés előharcosainak, a felvilágosodott vallásos meggyőződés megszilárdítóinak sorába” tartozik.

¹⁰² Uo. A vers címe: *Édes apánkhöz*.

¹⁰³ Uo. Sírköve, noha Nagybecskereken az 1970-es években teljesen felszámolták az egykori zsidó temetőt, máig fennmaradt.

*Jewish Population in Nagybecskerek from the Second Half
of the 18th to the End of the 19th Century*

After the Turks were driven out, the first Jewish families arrived at the beginning of the 18th century, during the colonization of Banat that took place in several waves. The town, later the seat of Torontal County, showed a fairly liberal attitude towards the Jews willing to settle there. Due to this, the Jews, who were mostly tradesmen, founded an independent Jewish community in the Bega-side town as early as 1760. In 1762, this religious community already counted 30 families. In 1835 there were 359 people registered, in 1846 the number rose to 507, while in 1870 there were as many as 1089 members. In 1817, the community had a synagogue as well as a denominational school. Their oldest institution was the Chevra Kadisa, founded in 1764. In 1858, the Israelite Women's Association was founded, in 1871 the Maskil el Dal, and in 1874 the Humanitäts Verein. The flourishing of ecclesiastic life was greatly facilitated by two knowledgeable rabbis, Dávid Oppenheim and Dr. Mór Klein.

Keywords: Jewish Community in Nagybecskerek, synagogue, Jewish associations, Dávid Oppenheim, Dr. Mór Klein

Major Nándor

író

ma.jor@eunet.rs

JUGOSZLÁVIA SZÉTHULLÁSA (II.)

The Disintegration of Yugoslavia (II)

A nyolcvanas évek derekára Jugoszláviában megcsappant a főhatalom cselekvőképessége, következésképpen napirendre került a közös állam talpraállításának a mikéntje. A köztársaságok megoszlottak három elképzelés között, s megrögzöttségükben nem jutottak közös nevezőre. Ezért a föderáció megrekedt az egypártrendszerben, nem kapott tranzícióra alkalmas új alkotmányt. 1990 januárjában felbomlott a Jugoszláv Kommunista Szövetség, megszűnt a csúcsszerve, a főhatalom addigi hordozója. 1990 tavaszán a jugoszláv parlament és kormány, miután elmaradt összetételének reguláris felújítása, mandátumát saját döntésével meghosszabbította. Legitimitását így elveszítve, névleges hatalomként mindinkább üresjáratban működött. Olykor fedezetül szolgált egyik-másik köztársaságnak. A köztársaságok egymás és a föderáció kárára politikai erőszakot is alkalmaztak, Szerbia pedig, Vajdaság és Kosovo autonómiájának megszüntetésekor, illetve Szerbia egyesítésekor Kosovóban fegyveres erőszakot is. 1990 tavaszán és őszén a köztársaságok meghozták új, a tranzíció szükségleteit is kielégítő alkotmányukat, megtartották többpárti választásukat, s kollízió esetére rendre kimondták a köztársasági törvények elsőbbségét a föderáció törvényeivel szemben. Alkotmányukban Jugoszlávia már csak fikcióként szerepelt. A valóságban már széthullott. A háborúkra csak ezután, 1991-ben került sor.

Kulcsszavak: föderáció, konföderáció, megegyezéssel politika, erőszakpolitika, széthullás

4.

1990 az ország intenzív széthullásának az esztendeje volt. Tavasszal minden köztársaságban parlamenti választást kellett volna tartani, s a köztársasági parlamentek küldöttségei révén fel kellett volna újítani a föderáció parlamentjének az összetételét is. A föderáció azonban képtelen volt egybehangolni a köztársasági választások menetrendjét. Szlovénia és Horvátország ugyanis áprilisban már többpárti választást tartott³², a többi köztársaság azonban irregulárisan meghosszabbította parlamentjének a mandátumát, s csak ősszel szervezett ugyancsak többpárti választást. Szlovéniában és Horvátországban a szociáldemokratává vedlett kommunisták átadták a hatalmat szlovén, illetve horvát nemzeti pártok koalíciójának. A többi köztársaságban, beleértve Szerbiát is, az év első fele politikai pártok alakításával s új köztársasági alkotmányok meghozatalával telt

el. Új alkotmányával minden köztársaság megalapozta teljes függetlenségének bármikori megkezdését; a föderációval szembeni kötelezettségét pedig a saját szájaíze szerint fogalmazta meg.³³ A köztársasági alkotmányokban ezért már csak egy fiktív föderáció szerepelt. A rendszerváltás így a köztársaságok szintjén ment végbe; az őszi választásokkal ez az ország minden részén beindult. Szerbiában és Montenegróban a szocialistává vedlett kommunisták győztek, Macedóniában és Bosznia-Hercegovinában azonban nemzeti pártok koalíciója került hatalomra.

Milošević a szerbiai alkotmányra támaszkodva a két tartományt megfosztotta törvényhozási, igazságszolgáltatási, részben kormányzási jogától, és megszüntette költségvetési, adóztatási önállóságát is.³⁴ Ezzel párhuzamosan a tartományi nagy közszolgálati vállalatokat és intézményeket – a postát, a vasutat, az áramszolgáltatást, a kőolaj-feldolgozást, a rádiót és a televíziót – beolvasztotta az azonos szerbiai cégekbe és intézményekbe. A tartományi intézmények névlegesen megmaradtak, de tényleges autonómiájuk semmiben sem volt. A tervezet ellen tiltakozni szándékozó kosovói albán képviselők 1990. június 2-án zárva találták a priština parlamenti kapuját. Minthogy megvolt hozzá a többségük, a zárt kapu előtt Kosovót Jugoszlávia keretében köztársasággá proklamálták.³⁵ A szerbiai parlament azonban, noha alkotmányos felhatalmazása nem volt erre, menten feloszlatta a kosovói parlamentet és a kosovói kormányt, s átvette azok funkcióját.³⁶ A kosovói parlament albán többsége azonban 1990. szeptember 7-én Kačanikban összeült, és meghozta Kosovo Köztársaság alkotmányát, Ibrahim Rugova személyében megválasztotta elnökét, és kinevezte kormányát.³⁷ Miközben a hivatalos kosovói adminisztrációt Belgrádból irányították, és minden hivatala a kosovói lakosság mintegy tíz százalékát kitevő szerbség kezében volt, az albánok felépítették saját párhuzamos iskolahálózatukat, egészségvédelmüket, tájékoztató rendszerüket, és soha többé nem vettek részt sem Szerbia, sem Jugoszlávia politikai életében. Noha a különvált albán hatalmi szerveket és hálózatokat Szerbia illegálisnak nyilvánította, Milošević hallgatólagosan megtűrte működésüket. Kosovo ezzel funkcionálisan két részre oszlott. Vajdaság viszont beépült a miloševići Szerbia keretébe.

Ugyanazon a napon, amikor Prištinaiban proklamálták Kosovo Köztársaságot, Ljubljanaiban a parlament deklarációt adott ki Szlovénia függetlenségéről.³⁸ Alig pár héttel később, július 25-én Zágrábban a parlament elfogadta Franjo Tuđman államfő indítványát egy új köztársasági alkotmány sürgős meghozatalára, amelyben kinyilvánítaná Horvátország szuverenitását.³⁹ Sőt 1991. január 25-én a macedón parlament is deklarációt szavazott meg szuverenitásáról és függetlenségéről.⁴⁰ Mindkét, sőt talán mindhárom köztársaság kész volt az önálló létre, de a szándéknyilatkozat ellenére egyikük sem tett hónapokon át semmit a kiválás érdekében. Kiválni csak közös egyetértés vagy egyoldalú döntés

alapján lehetett volna. Közös megegyezés reményében esetenként Szlovénia és Horvátország is közreműködött a föderáció már csak vergődő, reguláris döntésre alkalmatlan intézményeivel, amelyektől a fentiek miatt hiábavaló dolog volt egyetértéses szétválást remélni. Jugoszlávia már csak cégérül szolgált ahhoz, hogy minden köztársaság Milošević Szerbiájának a túsza legyen. Az egyoldalú döntésre alapozott kiválás esetén ugyanis bármelyik köztársaságnak le kellett volna zárnia határait, miközben csak rendőrséggel és területvédelmi fegyveres erőkkel rendelkezett volna. Vele szemben a jugoszláv hadsereg – a becslések szerint – még szilárdan a kezében tartotta minden köztársaságra kiterjedő, jól felszerelt hadügyi létesítményeinek és kaszárnyáinak a hálózatát. Soká egyetlen köztársaság politikai elitje sem vállalta a vérontásnak és az esetleges fegyveres vereségnek azt a kockázatát, ami az egyoldalú kiválás esetén bekövetkezhetett volna. A legelszántabbak legfeljebb készülődtek az esetleges fegyveres védekezésre. Egyetlen köztársaság sem rendelkezett, és nem is számíthatott nemzetközi elismerésre, következképpen segítségre sem, mígcsak Jugoszlávia tagsága az Egyesült Nemzetekben és a többi nemzetközi szervezetben meg nem szűnt, vagy legalább meg nem ingott.

Mindez Milošević Szerbiájának a pozícióját erősítette.

5.

A jugoszláv állampárt széthullása után a föderáció intézményei között megindult a versengés a főhatalom pozíciójának a kisajátítása érdekében. A parlamentet illette volna meg az elsőbbség, de már 1990 áprilisában, az első két köztársaság többpárti választása után felsejlett, hogy a föderáció parlamentjét hamarosan nemcsak a politikai akarat hiánya miatt, hanem alkotmányos okokból is képtelenség lesz felújítani. Ez az év második felében, amikor minden köztársaság meghozta új alkotmányát és megejtette többpárti választását, be is következett. A föderációnak nem volt új alkotmánya, a köztársaságokban viszont 1990 őszén már nem létezett az az egypártrendszeri politikai infrastruktúra, amelynek működtetésével a föderáció parlamentjének összetételét alkotmányosan meg lehetett volna még újítani. Az országban két párhuzamos politikai rendszer alakult ki, amelyeknek egymás közt nem volt érintkezési pontjuk: a föderációban egypártrendszer, a köztársaságokban többpártrendszer egzisztált. A köztársaságokban az államhatalom legitimitása vitathatatlan volt, a föderáció államhatalmi szervei viszont létükben már anakronizmusnak számítottak. Az Ante Marković vezette szövetségi kormánynak a parlament állapota következtében mindinkább csökkent a cselekvőképessége, a tekintélye, a hitele.

Egyedül Jugoszlávia államelnökségének volt még legitimitása, amelynek összetételét 1989-ben újították fel öt évre szóló megbízatással. Vele együtt a

föderációnak még egy intézménye működött, nevezetesen a jugoszláv hadsereg, amelynek ezekben a hónapokban sikerült viszonylag függetlenítenie magát. Ezt a függetlenedést annak köszönhettem, hogy megvolt szilárd különálló szervezete, s miközben a vezérkar a hadügyminisztériumhoz, tehát a kormányhoz tartozott, a főparancsnok posztját Jugoszlávia államelnöksége töltötte be. A hadsereg a kormány és az államelnökség között lavírozott.⁴¹ Ezt a viszonylagos függetlenséget fejezte ki Veljko Kadijević hadügyminiszter kifakadása, midőn kiderült, hogy az államelnökség nem hajlandó a hadsereg sugalmaira és betérjesztéseire szolgálatkészen rábólintani. A világ egyetlen hadseregét sem, csupán a jugoszláv hadsereget érte az a csapás, hogy cserbenhagyta a főparancsnoka – keseregte Kadijević tábornok.⁴²

Jugoszlávia alkotmányos rendszere 1990 végére voltaképpen széthullott; csak fizikai létében állt még fenn a nemzetközileg elismert ország, s csupán az államelnökség élvezte még levegőben lógó legitimitását.

Milošević 1990 első felében felfogta, hogy Jugoszláviát többé már nem állíthatja talpra. Minden jel arra vall, hogy Milošević ezekben a hónapokban helyezte át célpontját Jugoszláviáról Nagy-Szerbiára. Mivel pedig 1990. május derekán a szerbiai Borisav Jović, Milošević fegyvertársa került a jugoszláv államelnökség élére, Milošević lehetőséget látott arra, hogy az államelnökség Jugoszláviáért folyó küzdelmének örve alatt, Jugoszlávia széthullása közben, Jugoszlávia hátramaradt potenciáljával, menet közben kialakítsa Nagy-Szerbiát.⁴³ A paritásos összetételű államelnökségben Szerbia a két tartománnyal és Montenegróval tömböt alkotva minden döntést paralizálhatott. Rendesen Szlovéniával és Horvátországgal ütközött meg, amelyekhez közel állt Bosznia-Hercegovina és Macedónia is, de az utóbbiak nem voltak egymás mellett elkötelezve.

Milošević 1990 márciusának derekán már kapcsolatban volt Dobrica Ćosićtal. A legfontosabb kérdésekben egyetértett vele. Be szeretne volna vonni Ćosićot leendő pártjának alapító tagjai közé.⁴⁴ Ćosićnak akkor döntő befolyása volt mind a horvátországi, mind a bosznia-hercegovinai, mind pedig a montenegrói szerbség nemzeti pártjainak alapítására, programjára, legrangosabb vezetőinek a kijelölésére. Ćosić szeretne volna, ha Milošević pártja egyesül a horvátországi és a bosznia-hercegovinai szerbek pártjával.⁴⁵ Ćosić Jugoszláviát idejétmúltnak, történelmileg a szerbség legnagyobb tévedésének tekintette. Akkor már az a nemzeti program lebegett a szeme előtt, amelyet egy év múltán ekképpen fogalmazott meg: „A szerbek Jugoszlávia széthullásával arra kényszerülnek majd, hogy új állami-politikai formát találjanak nemzeti kérdésük rendezése érdekében. Én a szerb földek föderációjában látom a megoldást. Ennek a föderációnak nem »minden szerbket«, hanem a szerb etnikai területeket kell felölelnie; a leendő államot magasfokú politikai, gazdasági és művelődési policentrizmus alapján kell majd megszervezni...”⁴⁶ Természetesen „minden

szerbeket” csak Jugoszlávia ölelhetne volna fel; a „szerb földek” egybefogása Nagy-Szerbia létrehozását igényelte.

Szerbia legszűkebb vezetősége 1990. március 26-án Borisav Jović feljegyzése szerint ilyennek látta az ország helyzetét: „Úgy véljük, hogy Jugoszlávia széthullása aszerint a minta szerint történik, amelyet a Jugoszláv Kommunista Szövetség széthullásánál alkalmaztak. A folyamatot megállíthatatlannak találjuk. Szerbia továbbra is a föderatív Jugoszlávia fennmaradásának őszinte politikáját folytatja majd, de felkészül arra is, hogy Jugoszlávia nélkül éljen. Az ország széthullása során arra számítunk, hogy együtt maradunk Montenegróval. Macedóniának nem gondolunk könyörögni. [...] Célunk az, hogy elkerüljük a vérontást, meg hogy felállítsunk egy olyan országhatárt, amelyen belül nem lesz háború. Ezen a határon kívül azonban a háború elkerülhetetlen lesz, mert Bosznia-Hercegovina nem állhat fenn mint állam, a területekért folyó küzdelmet pedig nehéz elképzelni vérontás nélkül.”⁴⁷

Borisav Jović – naplója tanúsága szerint – 1990. március 21-én azt javasolta Slobodan Miloševićnek, hogy rekesszék ki Jugoszláviából Szlovéniát, s azt is hozzátette, ebből milyen haszon származna: „Nélküle könnyebben elbánhatnánk a horvátokkal.”⁴⁸ Az amputáció gondolatát – ez a megoldás már a múlt század húszas éveiben, Sándor király idejében is felbukkant – csakhamar kiterjesztették Horvátországra is. Borisav Jović, a jugoszláv államelnökség feje 1990. június 27-én azt javasolta Veljko Kadijevićnek, egy személyben hadügyminiszternek is meg vezérkari főnöknek is, hogy a leendő föderáció „végleges” határának lezárásával Horvátországot erőszakkal rekessze ki Jugoszláviából.⁴⁹ Az volt a szándéka, hogy Horvátországot kész tények elé állítja. Másnap Milošević is egyetértett mind Szlovénia, mind Horvátország amputálásával, kikötvé, hogy Lika, Banija és Kordun szerb lakta területeit szakítsák ki Horvátországból.⁵⁰ Mivel a jugoszláv államelnökségben képtelenség volt ilyen döntést kicsikarni, kevéssel később már Jović is, Milošević is arra igyekezett rávenni Kadijević tábornokot, hogy katonai puccsal döntse el az országhatár kérdését. Kadijević tábornok azonban homályos ígéreteknél többre sohasem vállalkozott.⁵¹

Akkor már a Nagy-Szerbiáért folyó küzdelem általánosan elfogadott szerb nemzeti program volt, amelyért Milošević kormánypártján kívül több más szerb nacionalista párt is sorompóba állt.⁵² Vuk Drašković Szerb Megújódási Mozgalma Draža Mihailović tábornok Ravna Gora-i hagyományait elevenítette fel a második világháborúból, monarchista irányultságú volt, nem bízott a kommunista fogantatású jugoszláv hadseregben, új szerb katonaság felállítását szorgalmazta.⁵³ Vojislav Šešelj Szerb Radikális Pártja az általa korábban felújított csetnikmozgalomból nőtt ki, nem terhelték ugyan monarchista kötöttségek, de antikommunizmusa ugyancsak bizalmatlanná tette Miloševićtyel szemben.

Miért történt, hogy a szerb nacionalista pártok közül mégis Milošević neofita, kommunista múlttal rendelkező csoportja nyerte el a hangadó szerb nacionalista körök támogatását? Ebben természetesen nagy szerepe volt Milošević karizmájának. Legnagyobb súllyal mégis az esett latba, hogy Milošević a kezében tartotta Szerbia kormányzásra alkalmas adminisztrációját, azonkívül a szerb nemzeti program érdekében várhatóan csak ő aktivizálhatta a széthullófélben levő Jugoszlávia maradék potenciálját, mindenekelőtt az egész ország területén minden stratégiai pontot kezében tartó hadsereget. Minden más szerb nacionalista csoport vezetője éppúgy a nulláról indult volna mind az államapparátus kialakítása, mind a fegyveres erő létrehozása tekintetében, mint ahogy a hatalomra került horvát vagy bosnyák nacionalista csoportok is a nulláról indultak. Ez velük szemben is, a többi szerb nacionalista csoporttal szemben is behozhatatlan előnyt jelentett Milošević számára. Milošević saját karizmáján kívül ennek köszönhetette, hogy 1990 decemberében a többi szerb nacionalista párt ellenében nagy fölénnnyel megnyerte az első többpárti parlamenti választást Szerbiában.⁵⁴

6.

1990 májusában a jugoszláv államelnökség arra a felismerésre jutott, hogy az ország sorsán már lehetetlen a föderáció korábbi alkotmányának pusztán módosításával javítani, új történelmi megállapodásra van szükség a délszláv nemzetek és köztársaságok között. Miután minden köztársasági elnökséggel tanácskoztak, a jugoszláv államelnökség ekképpen leltározta a törekvéseket: Szlovénia és Horvátország azt szeretné, ha Jugoszlávia konföderációvá alakulna át, olyasféle köztársaságközi viszonyokkal, amilyenek az Európai Közösség államait kötik össze. Ehhez a jugoszláv köztársaságoknak előbb szét kellene válniuk, majd konföderációs államszerződést kellene kötniük. Bosznia-Hercegovina és Macedónia az 1974-es alkotmány köztársaságközi viszonyait szeretné a többpártrendszer körülményei között megőrizni, abban az esetben azonban, ha Szlovénia és Horvátország elhagyná az országot, Bosznia-Hercegovina és Macedónia is a konföderációs átalakulást szorgalmazná. Szerbia és Montenegró korszerű, kellőképpen centralizált föderációt szeretne létrehozni, azzal a kiegészítéssel, hogy a távozó köztársaságok területe újrafelosztásra kerülne: minden délszláv nemzet az általa lakott területen az önrendelkezés elve alapján dönthetne arról, vajon követi-e köztársaságát a kiválásban, vagy marad a föderációban. Eszerint egyetlen délszláv nemzet része sem kerülhetne saját akaratán kívül a nemzeti kisebbség helyzetébe bármely köztársaság függetlenedése következtében sem. Kosovo tartományi elnöksége a föderációt támogatta ugyan, de kitarzott amellett, hogy a tartomány továbbra is a föderáció alkotóeleme maradjon. A vajdasági tartományi vezetőség már teljesen azonosult a szerbiai igényekkel.

Nyilvánvaló volt, hogy ezeket a törekvéseket nehéz lesz közös nevezőre hozni. Mégis megállapodtak abban, hogy a jugoszláv államelnökség kidolgoztatja a föderáció alkotmánytervezetét, a szlovén és a horvát államelnökség elkészítteti a konföderációs államszerződést, majd mindkettőt elküldik minden köztársaságba, ahol népszavazást szerveznek arról, vajon a köztársaság lakossága a föderációs vagy a konföderációs létet választja-e. Ezt követően azok a köztársaságok, amelyek népe a konföderációra szavaz, a kiválás procedúrájának a teljesítése után megkötnek a konföderációs államszerződést. Azok a köztársaságok viszont, amelyek népe a föderációt választotta, elfogadnák az új föderáció alkotmányát. Előirányozták még azt is, hogy a majdani föderáció mint egységes ország ugyancsak beléphetne a majdani konföderációba. Így Jugoszlávia köztársaságai más viszonyrendszerben ugyan, de továbbra is együvé tartoznának.⁵⁵ A procedura mindkét elképzelésnek egyenlő esélyt nyújtott, eredményeképpen a köztársaságok és a nemzetek valóban új történelmi megállapodásra juthattak volna.

A hat köztársasági és két tartományi elnökséggel folytatott eszmecsere azonban soká elhúzódott. A nyár folyamán a széthullás újabb, már visszafordíthatatlan eseményei sorakoztak, amelyekről majd alább szólunk. 1990. október 16-án, midőn a jugoszláv államelnökség ülésén „a délszláv köztársaságok és nemzetek új történelmi megállapodása” ismét terítékre került, Milošević sugallatára⁵⁶ Jovićnak sikerült két ponton módosíttatnia az eredeti megállapodást. Először, a jugoszláv államelnökséget rábírta, hogy szavazzon a két projektumról, s hogy többségi szavazattal a föderáció mellett tegye le a garast. Hat szavazatot szerzett kettő ellenében.⁵⁷ Az államelnökség tehát azzal a megjegyzéssel továbbította a köztársaságokhoz a leendő föderációra vonatkozó dokumentumot, hogy az alternatívák közül jómaga a föderációt támogatja; a konföderációra vonatkozó javaslatot pedig csak mint függeléket csatolta a tulajdonképpeni javaslatához. Másodsor, a referendumot csak abban a köztársaságban kell majd megszervezni, amelynek parlamentje a konföderáció mellett kötelezi el magát. Merthogy azok, amelyek a föderációt választják, csupán a meglevőt transzponálják majd át. Ezzel a jugoszláv államelnökség nemcsak a két elképzelés és a köztársaságok közötti egyenlő esélyt bontotta meg, hanem gyökerében változtatta meg az egész akció jellegét és célját is: a procedura már nem „új történelmi megállapodást” eredményezett, hanem arról szólt, mely köztársaságok szándékoznak kiválni Jugoszláviából.

Az akció e fordulat miatt teljes kudarcba fulladt. Milan Kučan, a szlovéniai elnök kijelentette, hogy tisztességtelen dolog történt, s Szlovénia becsapottnak érzi magát.⁵⁸ Ezzel a konföderációs átalakulás esélye végképp elenyészett. Szlovénia mégis, a korábbi megállapodás értelmében, kiírta a referendumot, de már nem a föderáció és a konföderáció dilemmájáról, hanem a köztársaság szuverenitásáról és függetlenségéről, illetve a Jugoszláviában maradásról. 1990.

december 26-án választópolgárainak 93 százaléka járult az urnák elé, s azok 86 százaléka a függetlenségre szavazott.⁵⁹ 1991. május 19-én Horvátországban is referendumot tartottak, amelyen a választópolgárok 85 százaléka vett részt, s azok 93 százaléka a szuverenitás és függetlenség mellett voksolt, 5 százaléuk meg a Jugoszláviában maradás mellett.⁶⁰

Az eredmény megvolt, a végrehajtásról azonban mindenki hallgatott.

7.

Azt az elvet azonban, amelyet a jugoszláv államelnökség a konföderációt választó köztársaságokkal kapcsolatban 1990 októberében szándékozott elfogadtatni, a horvátországi szerbek – Milošević megbízottjaival együttműködve már 1990. július 25-én alkalmazták. Azon a napon Srb horvátországi városkában nagy népgyűlést tartottak, amelyen deklarációt fogadtak el a szerb nép szuverenitásáról és autonómiájáról, s megválasztották a Szerb Nemzeti Tanácsot. A deklaráció szerint abban az esetben, ha Jugoszlávia föderáció marad, kulturális autonómiát, ha konföderációvá változik, akkor területi autonómiát igényeltek volna maguknak, Horvátország elszakadása esetén azonban jómaguk szerettek volna dönteni arról, hogy „történelmi területükön” kihez csatlakoznak, „s milyen kapcsolatot teremtenek Jugoszlávia többi népével”. „Nem az államok, hanem a nemzetek szakadhatnak el” – nyilatkoztatta ki a deklaráció, teljes összhangban a miloševići elvekkel.⁶¹

Hovatovább az újonnan alakult Szerb Nemzeti Tanács 1990. augusztus 16-án plebiszcitumot írt ki a horvátországi „szerb autonómiáról”. A döntésben sem, meg a szavazócédulákon sem volt feltüntetve, hogy vajon kulturális vagy területi, hanem csak az, hogy „szerb autonómia”-ról van szó.⁶² Szavazati jogot nemcsak a fiktíven emlegetett „nemzeti területen” élő szerbeknek, hanem minden horvátországi szerbnek, sőt Jugoszlávia bármely köztársaságában élő, horvátországi származású szerbnek is adtak.⁶³ Csak utólag, 1990. szeptember 30-án derült ki, midőn a Szerb Nemzeti Tanács közzétette a plebiszcitum eredményét, hogy „az etnikai és történelmi területen” felállítandó „szerb autonómiát” szavazták meg, anélkül azonban, hogy a kérdéses terület kiterjedését legalább utólag körülírták volna.⁶⁴ A képzeletbeli „szerb autonómia” területén élő horvátok vagy más nemzetiségűek viszont nem kaptak jogot arra, hogy véleményt nyilvánítsanak, vagy legalább létszámukkal bojkottálják a népszavazást. Így festett a nemzeti önrendelkezés Slobodan Milošević szerbjeinek a felfogásában.

Horvátország legitim államhatalmi szervei nem nézhették mindezt ölbe tett kézzel. 1990. augusztus 17-én megkísérelték a Knin környéki községek rendőrségének a fegyverraktárait zárolni, mire azonban az egész vidék szerb településeinek a bejáratánál farönkökből barikádok várták az utasokat, amelyeken

fegyveres szerb civilek ellenőrizték a forgalmat.⁶⁵ Hovatovább a jugoszláv hadsereg a vérontás veszélyére hivatkozva repülőgépekkel kényszerítette visszavonulásra a horvát belügyminisztérium helikopteren szállított, beavatkozásra kész különleges alakulatait. Első ízben történt, hogy Jugoszlávia területén a hadsereg fegyveres lázadókat vett védelembe a legitim hatósággal szemben.⁶⁶ Ez nem maradhatott következmény nélkül. A szerb többségű községekben, láncolatot alkotva, éjjel-nappal szerb őrsemek silbakoltak, amelyekbe horvát hatósági személy csupán az ő jóváhagyásával tehetett be a lábát.⁶⁷ Csakhamar a korduni, a banijai, a szlavóniai, a szerémségi és a baranyai községekben is ez volt a helyzet. A szerbség önkényesen, fegyverrel jelölte ki azt a területet, amelyet sajátjának tekintett. Nem volt kíváncsi arra, hogy mások, akik ugyanazon a területen éltek, miként vélekednek. A Szerb Nemzeti Tanács 1990. december 21-én proklamálta a Krajina Szerb Autonóm Terület létrejöttét⁶⁸, amelynek a határa aszerint alakult, hogy mikor melyik „szerb község” – amelyből erőszakkal kizárták a nem szerb lakosság képviselőit – csatlakozott az új államhatalmi képződményhez.⁶⁹ Az, hogy a korábbi vegyes képviselőtű községek helyett „szerb községek”-et hoztak létre, már az etnikai tisztogatás kiindulópontját és alapját képezte. 1991. április 1-jén, midőn a Szerb Nemzeti Tanács úgy döntött, hogy Krajina területén többé nem a horvátországi, hanem a szerbiai törvényeket alkalmazzák, már 13 „szerb község” alkotta Krajina Szerb Autonóm Területet.⁷⁰ 1991 végére a Horvátország lakosságának 12 százalékát kitevő szerbség az ország csaknem egyharmadát szakította ki magának azzal az ürüggyel, hogy azok „etnikailag és történelmileg szerb területek”. A knini várban azon a napon, amikor kikiáltották a Krajina Szerb Autonóm Területet, bevonták a horvát zászlót, s attól a naptól kezdve ott már csak a szerb és a jugoszláv zászló lobogott.

8.

Bemutattuk, hogy Milošević a politikai erőszak mellett már 1989 februárja óta fegyveres erőszakot is alkalmazott, előbb a Jugoszlávián belüli szerb dominancia, utóbb meg Nagy-Szerbia létrehozása érdekében. De a fegyveres erőszak még mindig nem volt háború. Noha Milošević több ízben, egyebek mellett a rigómezei csata hatszázadik évfordulója alkalmából is célzott arra, hogy a szerbeknek háborúra is fel kell majd készülniük, Jugoszlávia egészen 1990 nyaráig, őszeig békés úton is szétválhatott volna, ha az érdekelt felek eredeti formájában életre keltették volna a jugoszláv államelnökségben kezdeményezett, a köztársaságokkal közösen kidolgozott projektumot.

A háborús végkifejletet az a folyamat tette elkerülhetetlenné, amely a szerb szuverenitásról és autonómiáról Srb városkában hozott döntés nyomán bontakozott ki. Horvátország nem ismerte el ezt a döntést, hát még a konzekvenciáit.

Noha Horvátország akkor nem volt felkészülve arra, hogy fegyverrel akadályozza meg a fejleményeket, világos volt, hogy előbb-utóbb háborúra kerül sor. Minden köztársaságban folytak a háborús előkészületek, még hozzá a nemzeti törésvonalak mentén. Borisav Jović, a jugoszláv államelnökség elnöke pedig ahelyett, hogy az alkotmányosság védelmével törődött volna, irodájában fogadta azoknak a szerbeknek a küldöttségét, akik fegyveres erőszakkal „írták át” a föderáció alkotmányát.⁷¹ Miközben a szerbek Vajdaságban és Kosovóban lebombolták azt a többnemzeti alapon nyugvó autonómiát, amelyet a föderáció alkotmánya hitelesített, Horvátországban fegyveres erőszakkal hoztak létre szerb nemzeti autonómiát, melynek nyoma sem volt a föderáció alkotmányában sem meg Horvátország alkotmányában sem.

A háború végül 1991 nyarán tört ki, előbb Szlovéniában, később Horvátországban.

Az akkorra már széthullott Jugoszláviában.

IRODALOM

- BANAC, Ivo 2002. *Raspad Jugoslavije*. Durieux, Zagreb
- BIŠČEVIĆ, Hido 1989. *Strategija haosa*. Centar za informaciju i publicitet, Zagreb
- ĆOSIĆ, Dobrica 1992. *Promene*. Dnevnik, Novi Sad
- GAJIĆ-GLIŠIĆ, Dobrila 1993. *Srpska vojska*. Litopapir, Čačak. 2. kiadás
- GOATI, Vladimir 1996. *Stabilizacija demokratije ili povratak monizmu*. Unireks, Podgorica
- DUKIĆ, Slavoljub 1992. *Kako se dogodio vođa*. Filip Višnjić kiadó, Beograd
- JOVIĆ, Borisav 1995. *Poslednji dani SFRJ*. Kompanija Politika, Beograd
- KADIJEVIĆ, Veljko 1993. *Moje viđenje rata*. Politika, Beograd
- LETICA, Slaven 1989. *Četvrti Jugoslavija*. Centar za informaciju i publicitet, Zagreb
- MAJOR, Nándor 1993. *Elveszejtett ország*. Forum, Újvidék
- MIHAJLOVIĆ, Kosta–KRESTIĆ, Vasilije 1995. *Memorandum SANU*, odgovori i kritike. SANU, Beograd
- MILOŠEVIĆ, Slobodan 1989. *Godine raspleta*. BIGZ, Beograd. 6. kiadás
- PAVLOVIĆ, Dragiša 1988. *Olako obećana brzina*. Globus, Zagreb
- RADULOVIĆ, Srdan 1996. *Sudbina Krajine*. Dan Graf, Beograd
- RASPAD Jugoslavije: produžetak ili kraj agonije*. É. n. Zbornik. Institut za evropske studije, Beograd
- RATOVI u Jugoslaviji 1991–1995*. 2000. Društvo za istinu o NOB, Beograd
- RAT u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*. 1999. Zbornik. Naklada Jesenski i Turk, Dani, Zagreb–Sarajevo
- SRPSKA strana rata* 1996. Zbornik. Republika, Beograd
- STANIŠIĆ, Mihailo 2000. *Projekti „Velika Srbija”*. JP Službeni list SRJ, Beograd
- STEFANOVIĆ, Nenad 1994. *Pokrštavanje petokrake*. BIGZ, Beograd
- STEFANOVIĆ, Nenad 1996. *Sneg u julu*. Tiker, Beograd
- TAŠIĆ, Predrag 1994. *Kako je ubijena druga Jugoslavija*. A szerző kiadása, Szkopje
- Ustav Republike Srbije i Ustav Republike Crne Gore*. 1995. Službeni list SRJ kiadó, Beograd
- VUDVORD, Suzan 1997. *Balkanska tragedije*. Filip Višnjić kiadó, Beograd
- ŽIŽEK, Slavoj 1989. *Druga smrt J. B. Tita*. Državna založba Slovenije, Ljubljana

FÜGGELÉK

- ³² Jović a Kadijević hadügyminiszter, illetve a hadügyminisztérium által az ország államelnökségének készített, felújított helyzetértékelésével kapcsolatban feljegyezte: „Csak az az új benne, hogy javasolja, Jugoszlávia elnöksége forduljon kérelemmel Jugoszlávia Alkotmánybíróságához, hogy nyilvánítsa érvénytelenné Szlovénia és Horvátország többpárti választásait”. (Jović Borisav: *Poslednji dani SFRJ*. Kompanija Politika, Beograd. 136.)
- ³³ Például Szerbia alkotmányának utolsó előtti, 135. szakaszában, amelyet 1990. szeptember 28-án fogadtak el, ezt olvashatjuk: „Ha a föderáció szerveinek rendelkezései, vagy más köztársaság szerveinek rendelkezései, ellentétben azokkal a jogokkal és kötelezettségekkel, amelyeket azok a Szocialista Föderatív Jugoszláv Köztársaság alkotmányában élveznek, sértik a Szerb Köztársaság egyenjogúságát, vagy más módon veszélyeztetik érdekeit, miközben nem irányoznak elő számára kompenzációt, a köztársasági szervek rendelkezést hoznak a Szerb Köztársaság érdekeinek a védelmében. (*Ustav Republike Srbije i Ustav Republike Crne Gore*. Službeni List SRJ kiadó, Beograd, 1995. 51.) – Ez a rendelkezés nemcsak a köztársasági alkotmány elsőbbségét jelentette a föderáció alkotmányával szemben, hanem Szerbia függetlenségét is a többi köztársaságtól, egy fiktív „föderáció” keretében. A többi köztársaság függelékkel megújított vagy új alkotmányai, amelyeket ugyancsak 1990 folyamán szavaztak meg, hasonló rendelkezéseket tartalmaznak.
- ³⁴ A statútumot a vajdasági szkupstina 1991. június 18-án proklamálta, szövege 1991. június 29-én jelent meg a tartományi hivatalos lapban: Službeni List AP Vojvodine, az évfolyam 17. számában. – Az elfogadásra kerülő statútumtervezet ismertetése és bírálata: Nandor Major: *Zbogom autonomijo*. Danas, Zagreb, 1991. április 16., 38.
- ³⁵ „Kísérlet a köztársaság kikiáltására” címmel a Tanjugnak, a hivatalos hírügynökségnek a tudósítása, helyszíni fotóval kiegészítve: *Magyar Szó*, 1990. július 3. – A kosovói parlament 123 képviselője közül 114 jelen volt a köztársaságnak a parlament bejárata előtt történt proklamálásán. Lásd: *Kronologija 1985–1995*. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini* stb. 375.
- ³⁶ A sajtó szerint a szerbiai képviselőház törvényt hozott Kosovo képviselőháza és kormánya „munkájának beszüntetéséről”, és illetékességüknek a szerbiai parlament és a szerbiai kormány részéről történő „átvételéről”. *Magyar Szó*, 1990. július 6.
- ³⁷ A *Magyar Szó* 1990. szeptember 14-én közli a Tanjugnak, az állami hírügynökségnek az előző napi jelentését, amelyből kihámozható, hogy szeptember 7-én „Kosovo valamelyik helységében” illegálisan kihírdették Kosovo Köztársaság alkotmányát. Az eseménynek 111 albán, török és moszlim nemzetiségű „egykori” képviselő volt a részvevője. Másnap, szeptember 15-én az olvasó egy rövid közleményben, mellékesen odavetve értesül arról, hogy az esemény Kačanikban történt.
- ³⁸ A *Magyar Szó* 1990. július 3-i számában közölt Tanjug-jelentésből még csak az derült ki, hogy a szlovén parlamentben soron kívül napirendre tűzték „a szlovén köztársasági állam teljes szuverenitásáról szóló deklaráció javaslatának a beterjesztését”. A jelentés közli néhány felszólaló ellenvetését. De egy szó sincs arról, hogy magát a deklarációt is elfogadták volna. Az olvasó erről csak a *Magyar Szó* 1990. július 4-i számából értesülhetett egy más vonatkozású Tanjug-hírből. Íme a hír: „A Szlovén Köztársaság szuverenitásáról szóló deklaráció elfogadása nem az elszakadást jelenti. Mindenekelőtt arról a törekvéstről van szó, hogy Szlovénia elnyerje teljes szuverenitását. Ez azonban vitathatatlanul egy lépés Szlovénia konföderációs helyzete felé Jugoszláviában, mondta tegnap Alojz Peterle, Szlovénia Végrehajtó Tanácsának elnöke Ozi Istvánnak, Magyarország újonnan kinevezett

nagykövetének, beszélgetésük alkalmával. Magyarország nagykövete tisztelgő látogatást tett a Szlovén Végrehajtó Tanács elnökénél.” A Végrehajtó Tanács a kormány elnevezése. Figyelemre méltó Habram Károly kommentárja a deklarációról a lap július 5-i számában.

³⁹ Franjo Tuđman betérjesztése szerint az új alkotmányban kifejezésre kell jutnia, hogy Horvátországban a szuverenitás a népé, és az senkire át nem ruházható, Horvátország horvát nemzeti állam, bár az általa név szerint felsorolt nemzeti kisebbségek – közöttük a szerbek – állama is, Horvátországnak jogában áll államközi szerződéseket is kötni. Az új alkotmány javaslatának az elkészültét 1990. szeptember 15-ére tervezték. *Magyar Szó*, 1990. július 26. – Az új horvát alkotmányt csak 1990. december 22-én fogadták el. (*Kronologija 1985–1995*. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995* stb. 376.)

⁴⁰ *Kronologija 1985–1995*. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995* stb. 377.

⁴¹ Jović naplójában kezdetben több utalást olvashatunk arról, hogy Kadijević tábornok az államelnökségben kapott sugalmakkal szemben a kormány álláspontjaira hivatkozik. Közben számtalan dologgal kapcsolatban fenntartásai vannak a kormányfővel szemben is. Mégis: vár tőle még valamit. Jović nehezményezi, hogy Kadijević képtelen szakítani Markovićtyal. A feljegyzések szerint Kadijević magatartásában mintha 1990 augusztusának derekán következett volna be fordulat, midőn Milošević, Jović, Bogdan Trifunović és Veljko Kadijević a Dubrovnik közeli Kupariban, egy katonai üdülőben családotul együtt nyaralt. „Általános megállapításunk, hogy Ante Marković már elfogadhatatlan, megbízhatatlan számunkra. Senki sem kételkedik közülünk abban, hogy Amerika exponense; azzal van megbízva, hogy lerombolja a rendszert, s megfossza a hatalomtól mindazokat, akik a szocializmusra egyáltalán gondolni merészelnek. És mi a saját szavazatainkkal tettük meg őt a parlamentben szövetségi kormányfővé. Az árulók legpiszkosabb játékát űzi. [...] Veljko »kurva fattyúnak« nevezi. Sajnálja, hogy néhányszor eltérítette olyan hibás lépéstől, amelyek kompromittálhatták volna. A jövőben erre ne számítson” – írja Jović. (Ibidem, 176.) – Más források szerint „1990 őszén a hadsereg finanszírozásával kapcsolatban veszekedésre került sor Kadijević tábornok és Ante Marković között, mert a kormányfő befagyasztotta egy új harci repülőgép gyártására előirányzott pénzeszközöket.” (Suzan Vudvord: *Balkanska tragedija*. Filip Višnjić kiadó, Beograd, 1997. 136.) – Kadijević 1991 márciusában egy küldöttséggel Moszkvába utazott, mely alkalommal állítólag titkos tárgyalásokat folytatott Jazov tábornokkal, hadifelszerelés, nevezetesen rakétarendszerek, helikopterek és repülőgépek vásárlásáról. Legalábbis ezzel vádolta Marković miniszterelnök 1990. szeptember 18-án Kadijević hadügyminisztert, s mind az ő, mind pedig Stane Brovet tábornoknak, a hadügyminiszter helyettesének a lemondását követelte. *Borba*, 1991. szeptember 20. – Kadijević hadügyminiszter 1992 januárjának első napjaiban valóban lemondott, de egészségügyi okokra hivatkozott. Ezt megelőzően Milošević Horvátországra vonatkozólag elfogadta a Vance-tervet, amelyet a nemzetközilek Kadijević tábornokkal is aláírtak. A következő évben kiadott könyvében Kadijević tábornok a legdurvább szavakkal illette Ante Markovićot, s az olvasóban azt a benyomást keltette, hogy mindvégig így vélekedett a kormányfőről. Például azt írta róla, hogy egész idő alatt engedelmesen teljesítette Warren Zimmermann amerikai nagykövet minden parancsát, meg hogy a kormány részéről arra törekedett, hogy a hadsereg az Európai Közösség ellenőrzése és kommandója alá kerüljön, végül ilyen szokatlan, fiktív hasonlaltal élt vele kapcsolatban: „Annyi mindenképpen bizonyos, hogy amennyiben Miloševićnek a szövetségi kormányfő posztján Jugoszlávia megszilárdítása érdekében csak az ötven százalékát sikerült volna megtennie annak, amit Ante Marković az ország szétrombolása érdekében elkövetett, akkor igen sokat tett volna az országért.” Milošević természetesen sohasem volt a

szövetségi kormányfő posztján. (Veljko Kadijević: *Moje viđenje rata*. Politika, Beograd, 1993. 16–17., 38., 106–107.) – Sonja Biserko is úgy ítéli meg, hogy Kadijević kezdettől fogva Milošević mellé állt, s kezdettől fogva nem értett szót Ante Markovićtyal. Biserko úgy tudja, hogy a katonai csúcs már 1988-ban arra a következtetésre jutott, hogy egyedül Szerbia küzd Jugoszláviáért, ezért Szerbiához közeledett, s eltávolodott Szlovéniától és Horvátországtól. Biserko szerint Ante Marković igyekezett ellenőrzése alá vonni a hadsereget, de ebbe beletört a bicskája. „Ante Marković jövetele a kormány élére kezdettől fogva nem volt irányára Kadijevićnek, aki még a kormány üléseire sem járt el” – írta Biserko. (Sonja Biserko: *Od JNA do srpske vojske*. In: *Ratovi u Jugoslaviji 1991–1999*. Društvo za istinu o NOB-u, Beograd, 2002. 221.) – Ezzel ellentétes Martin Špegelj tábornoknak, horvát hadügyminiszternek a közlése, aki szerint a katonai csúcs 1989-ben, 1990 tavaszán még azt forgatta a fejében, hogy az ország nyugati köztársasági vezetőinek a félreállításával párhuzamosan Miloševićet is félreállítja. (Martin Špegelj: *Prva faza rata 1990–1992*. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*. Naklada Jesenski i Turk, Dani, Zagreb–Sarajevo, 1999. 39.) – A hadsereg átváltozásáról, hozzáállásának módosulásáról hasznos tudnivalókat tartalmaz: Miroslav Hadžić: *Armijaska upotreba trauma*. In: *Srpska strana rata*. Republika, Beograd, 1996. 558–580.)

⁴² Major Nándor: *Elveszejtett ország*. Forum, Újvidék, 1993. 15–18.

⁴³ Milošević sohasem ejtette ki a száján, hogy Nagy-Szerbiáért küzd. Ezt Šešeljen kívül más szereplők is kerülték. A hiedelem szerint Nagy-Szerbia fogalmát az Osztrák–Magyar Monarchiában találták ki, szerbellenes propaganda céljából. Ezzel szemben az az igazság, hogy hajdanában – még a II. világháború alatt is – a szerbek is használták ezt a kifejezést. Egy könyvet, amely részletesen beszámol a Nagy-Szerbia létrehozásáért folytatott küzdelmekről, az olvasó figyelmébe ajánlunk. Milošević törekvése a könyvben leírtakkal azonosítható. (Mihailo Stanišić: *Projekti „Velika Srbija”*. JP Službeni list SRJ, Beograd, 2000.)

⁴⁴ Milošević Dobrica Ćosić mellett az aktuális szerbiai vezetés néhány tagján kívül még Kosta Mihajlovićot, Lazar Mojszovot, Lazar Kolisevszkit, Zdenko Hast és Halil Trnovcít nevezte meg. (Jović, ibidem, 125.)

⁴⁵ Egy részlet Jovićnak Ćosićtyal folytatott beszélgetéséből, amelyben Ćosić szavait 1990. szeptember 11-i keltezéssel jegyezte fel naplójában: „Ilyen körülmények között a legfontosabb politikai kérdés, amely nyitva maradt még, a szerbek és Szerbia sorsa Jugoszlávia széthullása közepette. Legalábbis számunkra a legfontosabb. Ezért ő [Ćosić] nem kíván szerepet vállalni a szerbiai hatalmi harcban, ehelyett a szerb államért folytatott harcnak szenteli az idejét, amelynek – a Horvátországban esedékes területfelosztás után – annyi horvátot kellene felölelnie, amennyi szerb marad majd Horvátországban. Ilyen értelemben szorosan együttműködik a horvátországi, a bosznia-hercegovinai és a montenegrói szerb pártokkal. Személyes befolyására alakította meg Jovan Rašković a [horvátországi] Szerb Demokrata Pártot. Nagyon örülne, ha ez a párt egyesülne Milošević Szerbiai Szocialista Pártjával. A bosznia-hercegovinai szerb párt vezetősége, amelynek Karadžić áll az élén, igen intelligens és felettebb megbízható. Montenegróban Kilibarda Néppártjára támaszkodik, de számít a kommunistákra is. Most készül a szerb térség etnikai térképe, mindenekelőtt Bosznia-Hercegovina és Horvátország vonatkozásában, hogy világosan kifejezésre juthasson, hol alkotnak a szerbek többséget; Šibeniktől kezdve Likán, a boszniai Krajínán át, a Száva mentén egészen Bijeljinaig mindenütt szerbek élnek. Bosznia közepét moszlimok lakják. A szerbek a Drina mentén elzárják tőlük Sandžakot, úgyhogy moszlimok ott nem egyesülhetnek egymással. Ez képezi Szerbia leendő területét.” (Jović, ibidem, 193.)

⁴⁶ Dobrica Ćosić: *Promene*. Dnevnik, Novi Sad, 1992. 199–200.

⁴⁷ Jović, ibidem, 131.

⁴⁸ Jović, ibidem, 125.

⁴⁹ „Mondom [Kadijević] Veljkónak, hogy én legszívesebben erőszakkal kikergetném őket [a horvátokat] Jugoszláviából, egyszerűen átszelve a határt, és azt proklamálva, hogy saját döntéseik alapján hozták magukat ilyen helyzetbe, de nem tudom, mit csináljunk a horvát-országi szerbekkel. Nem szeretnék erőszakot alkalmazni, hanem kész tények elé akarom állítani őket. Ilyen értelemben egy akciót kellene kidolgozni, azzal a változattal, hogy a végleges kikergetés előtt referendumot kellene szervezni, amelynek alapján eldőlné, hol kellene meghúzni a határt. Veljko egyetért velem. Gondba estünk, hogyan szerezhetnénk többséget egy ilyen döntéshez Jugoszlávia államelnökségében, mert a macedóniai és az albán bojkottal majd bennünket, ellenünk foglal majd állást. A boszniai a kulcsembert, őt kell megint »megdolgozni«. Megállapodtunk, hogy egy hétig tanakodunk a dologról, azután ismét találkozunk.” (Jović, ibidem, 160.)

⁵⁰ Jović, ibidem, 161.

⁵¹ Jellemző Jović 1990. október 3-i feljegyzése: „Veljko [Kadijević] azt mondta, csak úgy mellesleg, hogy száz embert »félre kell tenni«, és akkor minden rendben lesz. A hadsereg, szükség esetére, készít ilyen terveket. Azt mondta, hogy nekem majd megmutatja. Nézek rá, és hallgatom. Ezt először hallom. Megnézem én majd azokat a terveket, de kételkedem a hadsereg ilyen eltökéltségében. Legalábbis az eddigi tétovázás alapján. A tábornokok még mindig Jugoszlávia egységének az opszessziója alatt élnek, holott Jugoszlávia olyan, amilyen, összefogás nélkül nincs jövője. Ez a széthúzás hátravet és megfojt bennünket. Meg a hadsereg vezetőinek a tétovázása és örökös irányvesztése. Hol ez, hol amaz, s végül mindenre késő lesz.” (Jović, ibidem, 201.) Nyilvánvaló, hogy a hadsereg főparancsnokságának a feje kész az összeesküvésre, s már nem hisz abban, hogy a tétova vezérkar képes puccsot végrehajtani. – Az 1991. március 9-én Belgrádban tartott ellenzéki tüntetések után, amikor Borisav Jovićnak, az államelnökség elnökének az utasítására a jugoszláv hadsereg tankokat vezényelt ki Belgrád utcáira – ilyen sem történt a királyi Jugoszlávia óta –, 1991. március 12-én a fegyveres erők főparancsnokságának az ülésén a jugoszláv államelnökség elutasította a vezérkar javaslatát, miszerint az egész ország területén rendkívüli állapotot vezessenek be. Megszakították, s csak egynapos szünet után folytatták a főparancsnokság ülését. A szünnapon, március 13-án Kadijević hadügyminiszter kizárólag Jović elnökségi elnök tudtával titokban Jazov szovjet hadügyminiszterhez repült, hogy megtudja, számíthatna-e Jugoszlávia a szovjet hadsereg támogatására, ha a jugoszláv hadsereg országos méretű akciója nyugati beavatkozást váltana ki. Kadijević elutasító választ kapott, de Jazov cselekvésre biztatta, mert szerinte nem várható intervenció, hiszen a nyugatiak mással vannak elfoglalva. Március 14-én és 15-én a főparancsnokság, anélkül, hogy tájékoztatták volna a titkos útról, folytatta ülését. Az államelnökség véglegesen elutasította a vezérkar javaslatát. Borisav Jović, a jugoszláv államelnökség elnöke még aznap, a montenegrói, a vajdasági és a kosovói elnökségi tag pedig március 16-án lemondott. Ezzel olyan helyzetet teremtettek, hogy a hadsereg, mivel az államelnökség összetételénél fogva döntésképtelenné vált, elhivatottnak érezhette volna magát arra, hogy saját elhatározása alapján bevezesse a rendkívüli állapotot. Amolyan „indokolt” katonai puccs lehetett volna. „Milošević elnök március 16-án kijelentette a televízión, hogy a szerbek nem fogják elismerni köztársaságukban a föderáció hatalmát, ha a hadsereg nem védelmezheti az alkotmányos rendet.” Ebből az következik, hogy Milošević azon a napon még bízott a puccsban. (Vudvord, ibidem, 140.) – Jović feljegyzése szerint 1991. január 17-én este 19 órakor Kadijević hadügyminiszter felkérte Jovićot és Miloševićet, hogy fáradjanak be a

vezérkarba. „Kadijević, Adžić [tábornok] és Brovet [tábornok] volt jelen. Elsőnek Stane Brovet beszélt. Csaknem egy órán át. Arról, amit jóval korábban mértek fel, még mielőtt, miként mondta, katonai puccsra szánták volna el magukat. Annak alapján azonban, amit Brovet mondott, nem is lesz semmiféle katonai puccs. Esetleg egy változat lesz annak érdekében, hogy elvegyék a horvátoktól a fegyvert, a szlovén területvédelmi alakulatokat pedig az alkotmányos keretek közé szorítsák. De még erről sem döntöttek semmit. Még csak a lehetséges változatokat vizsgálják” – írta Jović szemlélatomást elégedetlenül. (Ibidem, 306–307. Ugyanerre vonatkozik egészen a 311. lapig.) – „A tervezett puccs elmaradt. Milošević engedményeket tett a sajtóra vonatkozólag, Drašković [a március 9-i tüntetés vezetője] kitért a további összeütközések elől, Jović meg március 20-án visszavonta lemondását” – írta Vudvord. Ibidem, 141. Jović példáját követte a többi elnökségi tag is, akik vele együtt lemondtak. – Jović 1991. március 22-i feljegyzése: „Beszélgetés Veljko Kadijevićtel. Megítélésem szerint az, ahogyan a katonai csúcs bánt velem (de Slobodannal is), gyanakvásra ad okot. Az a benyomásom, hogy kimanipuláltak bennünket. Veljko csaknem elájult ámulatában...” (Ibidem, 310.)

⁵² „A programok elemzése megmutatta, hogy Jugoszlávia lerombolásának idején a legbefolyásosabb parlamenti pártok nem hozakodtak elő a szerb nyilvánosság előtt olyan alternatív nemzeti programmal, amely különbözött volna Milošević »minden szerbek egy országba« jelszavával. [...] Az alternatív nemzeti program hiánya talán mégis annak a szerb politikai körökben elterjedt felfogásnak a következménye, hogy a jugoszláv térség átrendezése már kész tény volt, és hogy Szerbia azon történelmi esély előtt áll, hogy megsemmisítve a XX. század háborúinak kimenetelét, életre keltse »a szerb állam« programját, amely a szerb politikai eszmék történetében a jugoszláv programmal párhuzamosan több mint egy évszázadon át egzisztált. Mindenkinek úgy tetszett, hogy Jugoszlávia széthullása lehetőséget nyújt »a szerbkérdés végleges rendezésére«, és ennek az alkalomnak az elszalasztásáért senki sem kívánt felelősséget vállalni. Arra vágyva, hogy Miloševićtel megosszák a történelmi dicsőséget, az ellenzéki pártok olyan helyzetbe kerültek, hogy meg kellett osztaniuk vele a Jugoszlávia szétzúzásaért, következképpen a háborúért való felelősséget is. Szerbia így anélkül lépett be a háborúba, hogy felkínált volna alternatív megoldást a jugoszlávkérdésre, s ezzel a háborúból való kihátrálásának a veszélyei is, valamint a politikai és társadalmi meggyógyulás esélyei is csökkentek” – írta Dubravka Stojanović. (Dubravka Stojanović: *Traumatični krug srpske opozicije*. In: *Srpska strana rata*. Republika, Beograd, 1996. 519–520.) A háború alatt a helyzet még rosszabbra fordult: „Ez a rövid áttekintés azt mutatja, hogy a háború éveiben az öt parlamenti ellenzéki párt közül három a végletes nacionalizmusban vélte megtalálni identitását, hazaárulással vádolta Miloševićet, és követelte »minden szerb földek egyesítését«. Ez a politikájuk összhangban volt programjukkal, amely, miként láthattuk, Jugoszlávia széthullása esetére egy szerb állam létrehozását irányozta elő. Csakhogy a Demokrata Párt, valamelyest a Szerbiai Demokrata Párt is, politikai cselekvésre nézve úgy mutatkozott be, mint a polgári centrum pártja, tehát a nemzeti területre történt átvonulásuk megváltoztatta saját identitásukat, és átcsoportosulást eredményezett a szerb politikai színtéren. Erős jobboldali tömböt képezve, lehetővé tették Milošević számára, hogy 1994 augusztusában a béketeremtő politika hordozójaként lépjen fel. Miloševićnek a béke felé fordulása egyebek mellett azért is lehetséges volt, mert a centrum pártjai nem vitatták el a háború értelmét és célját, valamint nem emelték ki Miloševićnek ezzel kapcsolatos felelősségét, hanem – saját identitásukat és a választópolgárok kegyét keresve – olyan pártként léptek fel, mint amelyek eredményesebben viselnék a háborút. Átengedve Miloševićnek »a béke terepét«, bezárták a szerb

politikai konfúzió körét, és elkótyavetyélték bármiféle katarzisznak a lehetőségét is” – írta Dubravka Stojanović. (Ibidem, 524–525.)

⁵³ „A horvátországi háború alatt [Vuk Drašković] azzal vádolta a Jugoszláv Néphadsereget, hogy rosszul viseli a háborút, és szerb katonaság létrehozását követelte, amely jobb eredményt mutatott volna fel benne: »A szerb katonaságban, szerb nemzeti zászlók alatt, szerb parancsnokok vezetésével ezekért a határokért készek volnánk meghalni.« Ezek a Vukovár ostroma alatt elhangzott szavak azt jelentették, hogy a Jugoszláv Néphadsereg a nemzeti szimbólumok hiánya és a tisztikar »tisztogatásának« az elmaradása miatt képtelen döntő csatát nyerni. Ezért Drašković megalakította saját pártkatonaságát, a Szerb Gárdát, amelynek hadi sikereiről a *Srpska reč* [Drašković lapja – M. N.] számról számra beszámolt.” (Dubravka Stojanović, ibidem, 528.) – Meg kell azonban jegyezni, hogy egy ideig Milošević szerbiai hadügyminisztériumában is tanakodtak azon, vajon alakítsanak-e külön szerb hadsereget vagy se. (Dobriša Gajić-Glišić: *Srpska vojska*. Litopapir, Čačak, 2. kiadás, 1993. A könyv hátsó lapján olvasható idézetet a *NIN* 1992. május 15-i számában közölt recenzióból vettük.)

⁵⁴ 1990 decemberében, az első szerbiai többpárti választásokon, 5 035 830 választópolgár járt az urnák elé. A Szerbiai Szocialista Párt 2 320 587 szavazatot kapott, azaz a szavazatok 46,1 százalékát, a mandátumoknak meg a 77,6 százalékát. A Szerb Megújodási Mozgalom 794 789 szavazattal, azaz a szavazatok 15,8 százalékával a mandátumoknak mindössze 7,6 százalékát nyerte el. A Demokrata Párt 374 887 szavazatot kapott, azaz megszerezte a szavazatok 7,4 százalékát, s ezzel a mandátumoknak csak 2,8 százaléka járt. (Vladimir Goati: *Stabilizacija demokratije ili povratak monizmu*. Unireks, Podgorica, 1996. 239.)

⁵⁵ Jović, ibidem, 191.

⁵⁶ Jović, ibidem, 202.

⁵⁷ „Csak az Isten tudja, hogyan sikerült konstatálnom, hogy az elnökség hat tagja támogatja a föderációra vonatkozó koncepciót. Valamiképpen sikerült, hiszen valamit el kellett fogadni. Valamiképpen sikerült az elnökség hat tagjával (leszámítva Szlovéniát és Horvátországot) a jugoszláv parlamentben felolvasandó jelentésemet – expozémat is elfogadtatnom. Abban pedig azok számára, akik értenek a politikához, világosan írta, hogy vagy egyetértés, vagy széthullás, vagy polgárháború vár ránk. A széthullást, a káoszt, a polgárháborút nem engedhetjük meg magunknak, az egyetértésre viszont csekély a kilátás. Mégis, a nyomaték az egyetértésen van. Az egyetértés a jelentéssel kapcsolatban is csekély volt: Bogićević, Tupurkovszki és Sapungiu gyakorlatilag csak hallgatólagosan, felettébb tétovázva fogadták el, mert nem volt más megoldásuk” – jegyezte fel Jović 1990. október 16-án. (Ibidem, 208.)

⁵⁸ Jović, ibidem, 203.

⁵⁹ *Kronologija 1985–1995*. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995* stb. 377. E kronológia szerint a referendumot december 23-án tartották.

⁶⁰ Uo. 378.

⁶¹ Srđan Radulović *Sudbina Krajine* című könyvében, a belgrádi Dan Graf 1996. évi kiadásában függelékként közli a horvátországi szerb autonómiára és báballamra vonatkozó legfontosabb dokumentumokat: 109–189. A Srb városkában elfogadott deklaráció: 123–124.

⁶² A referendumról szóló határozat és a szavazócédula szövege: Radulović, ibidem, 121. és 126.

⁶³ A referendumról szóló határozat III. szakasza. Ibidem.

⁶⁴ „Az illetékes bizottság közleményében foglalt adatok szerint az autonómiáról összesen 796 780 polgár (Horvátország területén 567 127) nyilvánított véleményt, közülük az au-

tonómiára 796 549 szavazott (ellene 172 polgár, 60 érvénytelen szavazólap). Ezeknek az adatoknak alapján a Szerb Nemzeti Tanács szeptember 30-án »megállapította, hogy a szerb nép a szerb autonómia bevezetésére szavazott azokon a területeken, amelyeken él, s amelyek a Horvát Köztársaságnak mint a JSZFK föderatív alapegységének jelen határain belül helyezkednek el« – írja, és idézi a közlemény egy részét Radulović. (Ibidem, 22.)

⁶⁵ Radulović, ibidem, 19.

⁶⁶ A jugoszláv hadsereg repülőgépei visszafordulásra és landolásra kényszerítették a horvát belügyminisztérium három helikopterét, amelyek a lázadók megfegyelmzése végett Knin felé igyekeztek. Ugyanezt tették a horvát rendőrség harcokocsikból álló menetoszlopával is. (Radulović, ibidem, 20.)

⁶⁷ Például 1991. április 30-án este egy négytagú horvát rendőrszolgálat behajtott Borovo Selóba, s miután leparkolt a település központjában, a szerb fegyveres őrök tüzet nyitottak rá, két rendőrt megöltek, kettőt foglyul ejtettek. A két foglyot még az éj folyamán átvitték a Dunán Vajdaságba.

⁶⁸ Radulović, ibidem, 23.

⁶⁹ A „szerb község” a hivatalos horvátországi helyhatósági választáson létrejött legitim községi eljárásúval szembevetve, szerb pártok által párhuzamosan létrehozott eljárás, amely amant egyszerűen elszigetelte és megfosztotta a hatalomtól. Olykor horvát többséggel rendelkező községben is, ahol a helyhatósági ülnökök többsége horvát volt, alakítottak „szerb község”-et, amelyben azonban csak szerb ülnökök voltak. A „szerb község” az autonómiára felkészülő szerb helyhatósági hálózata, amellyel „kiküszöbölték” a legitim horvátországi helyhatósági hálózatot.

⁷⁰ 1991. április 1-jén a Krajina Szerb Autonóm Tartomány kormánya úgy döntött, hogy Krajina csatlakozik Szerbiához, amelynek alkotmányát és törvényeit ezután Krajina területén is alkalmazza. A csatlakozásból nem lett semmi, Krajinában azonban attól kezdve a szerbiai törvények voltak hatályban. E döntés meghozatala előtt befejeződött a „szerb községek”-nek az autonóm tartományhoz történő csatlakozási folyamata, úgyhogy ebben a döntésben kinyilvánították: „Krajina Szerb Autonóm Területét, amely a Szerb Köztársasághoz csatlakozik, Knin, Benkovac, Obrovac, Gračac, Donji Lapac, Korenica, Vojnić, Vrginmost, Glina, Dvor na Uni, Kostajnica, Petrinja és Pakrac képezik.” (Radulović, ibidem, 29–30.) Tudni kell, hogy Jugoszláviában a községek több falut, sőt városkát is felöleltek, s nagyságra a hajdani járásokra emlékeztettek.

⁷¹ A horvátországi szerbek küldöttségét Milan Babić, a későbbi bábállam elnöke vezette. (Radulović, ibidem, 20.) Babić a későbbi délszláv háború végeztével a hágai nemzetközi bíróság elé került.

(Vége)

The Disintegration of Yugoslavia (II)

By the mid-1980's the agility of the government in Yugoslavia decreased, thus raising the question of how to reinforce the common state. The republics took positions within three viewpoints, and due to their tenacity, did not manage to find a common denominator. Therefore, the federation got stuck in the single-party regime and did not get a new constitution suitable for the process of transition. In January 1990, the Yugoslav Communist Party fell apart; its governing organ – the holder of the main power

– ceased to be. In the spring of 1990, the Yugoslav parliament and government, lacking the regular renewal of its constitution, extended its mandate by its own decision. Thus losing its legitimacy, it went on to work ‘in neutral’ as a nominal government. From time to time it served as a cover to one or the other republic. The republics used political violence to their own expense or that of the federation, and upon termination of Vojvodina’s and Kosovo’s autonomy, Serbia applied armed violence as well. In the spring and autumn of 1990, the republics passed their new Constitution suitable for the requirements of transition; they held multi-party elections, and in case of collision they pronounced the primacy of republic laws over the laws of the federation. In the Constitution, Yugoslavia acted only as a fictional character. In reality it had already fallen apart. The wars followed after its disintegration, in 1991.

Keywords: federation, confederation, republics, agreement, politics, politics of violence, disintegration

Mészáros Zoltán

∴ Szabadkai Történelmi Levéltár, Szabadka
∴ mzolta@gmail.com

AZ 1944–45-ÖS ESEMÉNYEK MINŐSÍTÉSEI (II.)

Qualifications of the 1944-45 Events (II)

A tanulmány témája a titói hatalom 1944–45-ös megalapozása idején, a Vajdaságban és a horvátországi Baranyában történt események lehetséges minősítéseinek számbavétele. A szerző sorra veszi az 1944–45-ben történt események kapcsán a közéletben elhangzott, leírt minősítéseket, és az eddig feltárt ismeretek alapján értékeli és támpontokat keres egy-egy minősítés igazolásához vagy cáfolásához.

Kulcsszavak: katonai közigazgatás, igazságszolgáltatás, ártatlanság, bűnösség, bosszú, vérboszszú, magyargyűlölet, magyarirtás, genocídium, mártír, vértanú, propaganda, Tito, partizánok

A GENOCÍDIUM – BÜNTETT POLITIKAI ELHATÁROZÁSBÓL

Súlyos vád, és a közelmúlt szerb közbeszédében külön súllyal is bír a genocídium kérdése, ezért ezt a kérdést részletesebben körüljárjuk.

A genocídium fogalma 1944 előtt nem létezett, a kifejezést Raphael Lemkin használta arra, hogy a nácik rémtetteit leírja (United States Holocaust Memorial Museum). 1948. december 9-én az ENSZ elfogadta a genocídiumról szóló konvenciót (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide). Ez 1951. január 12-én emelkedett törvényerőre. Sajnos, már 1944 előtt is történtek olyan események, amelyekre ez a meghatározás illik. A genocídium fogalmát igen érzékenyen határozták meg. A második paragrafus b pontjában (Article II b) már azt is genocídiumként definiálják, ha lelki és testi sérüléseket okoznak egy csoport tagjainak (Causing serious bodily or mental harm to members of the group).

A levéltári kutatások és a visszaemlékezések is egyértelműen bizonyítják, hogy a Sajkás-vidéken nemzeti hovatartozásuk miatt végeztek ki és telepítettek ki magyarokat, ezáltal bizonyos területről eltüntettek egy etnikumot, s ez bőven kimeríti a genocídium fogalmát.

A németeket ért történések leírására is a genocídium kifejezést használják (PROKLE 2004). 1944 után a Vajdaság, de más területek etnikai arányai drasztikusan megváltoztak, és ez semmiképpen sem tagadható. A németeket teljesen

eltüntették, és helyükre szerbeket telepítettek. Mégis, a németeket és a magyarokat ért genocídium más, hiszen a magyarokat nem irtották és telepítették ki az egész Vajdaságból, a németeket viszont igen. Európai viszonylatban a vajdasági – ezen belül a Sajkás-vidéki – genocídium valójában a kisebbségek közé tartozik, de ez nem indokolhatja a kérdés bagatellizálását.

Megállapítható, hogy nemzeti és ideológiai motivációk mozgatták a történéseket. A nemzeti szempontok a Vajdaság esetében gyakorlatilag változtatások nélkül kerültek át a királyi Jugoszláviából a titói Jugoszláviába. Tito hadserege is „Vajdaság délszláv jellegét őrizte”, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy általuk kedvezőnek vélt demográfiai változásokat hajtottak végre. Ennek a logikája akkor állt össze, amikor az államhatárok megváltoztatásakor az etnikai elvre lehetett hivatkozni. Ebből következett, hogy a határok megőrzésében fontos tényező lett a lakosság nemzeti összetétele. E logika hatására a királyi Jugoszlávia és a titói is úgy funkcionált, hogy a Trianonban megrajzolt államhatárokat egyre inkább nemzetivé akarták tenni, ez pedig esetenként embertelen, máskor pedig „csak” vesztes helyzetbe hozta a trianoni szerződés kárvallottjait, a magyarokat. Az ideológiai alapú szerbiai leszámolásokat még nem dolgozta fel a szerb történetírás, pedig monarchista beállítottságú szerbek és gazdag „kulákok” egyaránt áldozataul estek.

Vajdaság területén e kettős elv alkalmazása azt jelentette, hogy a magyar lakosság köréből ennek igen sok áldozata volt, de sokkal kisebb mértékben érintette a horvátokat és a bunyevácokat, míg a szerbek közül a „kapitalistákat” végezték ki, valamint azokat, akikre rá lehetett fogni, hogy kollaboránsok voltak. Tehát a ma korlátozott mértékben összeállítható statisztikákból megállapítható, hogy nem csak genocídium történt.

A genocídium magyarellenes jellegét „vegytisztán” és jelzésértékűen Tündéres (Vilovo) esetén elemezhetjük. A helyi magyarok némelyike egyszerűen nem akart elmenni, és így passzívan ellenállt. Ezért a katonai szervek kivégezték őket (MATUSKA 1991: 249). Ezzel befejezték a falu etnikai megtisztítását.

Különösen szembeötlő, és ez számít a genocídium megítélésében, a férfilakosság számának alakulása (MÉSZÁROS 1995: 49). Az akkori gyerekek egy-egy esetben statisztika nélkül is megállapították ezt, amikor „Nézzétek! Ember!” felkiáltással reagáltak (MATUSKA 1991: 284), amikor férfit láttak, hisz azok száma a gyülekeztetési rendelet következtében megfogyatkozott Temerinben és Újvidéken. (Igaz, a kényszermunkából a többségük később visszatért.)

A magyar hatóságok által elkövetett túlkapások helyszínei viszonylag rövid listán felsorolhatók, a jugoszláv hatóságok viszont úgyszólván minden magyarlakta településen követtek el gátlást. Maga az a kísérlet, hogy rendszerezetten kifejezzük őket, bőven meghaladná e munka terjedelmét. Az atrocitásorozat mérete tehát hűen tükrözi a hatalom szándékát.

A magyarok között az volt az általános álláspont, hogy aki nem érezte magát bűnösnek, az nem menekült el. Így joggal feltételezhetjük, hogy a kivégzettek több mint 90%-a nem követett el semmit, még köztörvényes bűnöket sem, szerbeket sértő cselekményeket pedig éppenséggel nem. A magyarok óriási hányada, ha nem is nyugodtan, de mégis halványan bizakodva – ezt bizonyítja az a tény, hogy maradtak – a békés átmenet reményében lakhelyén maradt.

A partizánok azzal is indokolták a katonai közigazgatás bevezetését, hogy nem voltak elég fejlettek a népfelszabadító bizottságok. Ez egyben azt is jelenti, hogy a délszlávok nem szervezkedtek meg eléggé, amit egyértelműen valószínűsít, hogy az 1944. október 25-én kelt rendelet (KASAŠ 1996: 158) szerint a németek, a magyarok és a románok lakta településen kizárólag („isključivo”) a szláv lakosság vehet részt a vezetésben. A katonai közigazgatás „egyértelműen a németek és a magyarok ellen irányult” (MÉSZÁROS 1995: 32), „hogy alaposan leszámoljunk az összes svábsággal, és mindazon magyarokkal, akik büntettet követtek el”, áll a Vajdasági Kommunista Pártszervezet 1944. november 13-i körlevelében. Ne tévesszen meg senkit az „akik büntettet követtek el” szókapcsolat, hisz alább is látni fogjuk, hogy a bűnösséget mindenkire rá lehetett bizonyítani. Ugyanis nem léteztek konkrét kritériumok, és az eljárások alkalmazása sem volt általános. A politikai szándékból elkövetett cselekményeket az is alátámasztja, hogy 1944 végén Kosovón is katonai közigazgatást vezettek be. Ott azért, mert az albán csapatok nem akartak a jugoszlávoknak engedelmességni. A Vajdaságra ez nem volt jellemző. A katonai közigazgatás bevezetése Vajdaság területén tehát még a legenyhébb feltételezés szerint is megelőző jellegű volt. Ez egészen bizonyos, hisz Vis szigetén még 1944 nyarán így döntöttek (KASAŠ 1996: 158, 576. számú jegyzet). Ezt először Bánátban Ivan Rukavina teljesen kidolgozva alkalmazta (KASAŠ 1996: 159). Kezdetől diszkriminálta elsősorban a németeket és a magyarokat, de helyenként a románokat is. Mintegy 140 000 németet az október 18-i döntés alapján hurcoltak táborokba, ami úgyszintén tervszerűsége vall. A vagyon elkobzása is szervezett volt. Bánátban – noha az ottani magyarok nem voltak vezető pozícióban – őket is táborokba internálták. Ez teljesen tudatos volt, hiszen már korábban célként tűzték ki, hogy a gazdaság megszervezését, a nemzeti viszonyok „rendezését” és a vagyonelkobzást meg kell valósítani. Ezt akár úgy is érthetjük, hogy a nemzeti kérdést a vagyonelkobzással kell megoldani, hiszen a jugoszláv nacionalizmusoknak mindig szociális vonatkozásai is voltak, hogy a szerzeményeket a hűség béreként kaphassák meg. Kasaš azzal is indokolja az atrocitásokat – és ez is tudatosságra vall –, hogy a partizánok féltek a diverzióktól – amelyeket Szálasinak közvetlenül az összeomlás előtt tett látogatására alapoztak –, de azokra nem került sor. Mindez ugyanabba a kategóriába tartozik, mint a magyar hatóságok retorziói is. (Itt és most ne bonyolítsuk a kérdést a Jugoszláv Királyság migrációs politikájával.)

Hadd jegyezzem meg, hogy Kasaš a „magyarirtással” kapcsolatban bonyolult („složeni”) okokról beszél, míg a magyar hatóságok „szerbirtása” – ez viszont az ő szóhasználata – egyértelműen a szerbek kiirtását tűzte ki célul. Valójában mindkét eset bonyolult, noha a magyarok irtása kevésbé az, hiszen az irtás szándéka egyértelműbb.

Szabályszerűen „nem a gyűlevész népség” követte el a kivégzéseket. Hadd álljon itt még néhány példa. Péterrévén (MATUSKA 1991: 177) a helyi „néphatalom” vett részt a megszervezésben. Isterbácon (MATUSKA 1991: 27) kétszáz 18 és 24 év közötti férfit tereltek össze – azt mondták nekik, hogy elesett katonákat kell eltemetniük –, és megölték őket (MATUSKA 1991: 32). Ez előre kitervelt és megszervezett tömeggyilkosság volt. Bezdánról minden 14 és 40 év közötti férfit (összesen 480-at) elvittek Zomborba, és egy ideig bizonytalan volt a sorsuk (MATUSKA 1991: 350). Újabb kérdéseket vet fel a 18 éven aluli újvidéki magyar diákok kivégzése (MATUSKA 1991: 299). Itt kell megjegyezni, hogy a szocialista Jugoszláviában igen népszerű volt Desanka Maksimović *Krvava bajka (Véres rege)* című költeménye, amely a Kragujevacon lemészárolt 7000 diákról szól. (A kutatások később kiderítették, hogy kb. 2800–2900 személyt ölt meg.) Az újvidéki eset méreteiben kétségtelenül kisebb, de indítékában nem különbözik.

Szervezettségre utal, hogy Temerinben előre megásták a gödröt, amelyet később nem is temettek be (MATUSKA 1991: 269). Gomboson, úgy tűnik, meghatározott számú embert kellett kivégezni. Tervszerűsége utal, és feljegyzések is vannak az azonos nevűek kivégzéséről. Varga Mátyásból az egyik faluban három is volt, mindhármát kivégezték, nem ellenőrizték, melyik közülük a bűnös, hiszen ez nem szerepelt az utasításban. Volt, hogy valakit nem találtak, ezért mást végeztek ki helyette, mintha a kivégzettek száma, nem pedig a bűnösség számított volna. Több helyen meg volt határozva a kivégzendők száma (MATUSKA 1991: 68., 282. és 287.). Újvidéken is előfordult, hogy „nem volt névsor, csak létszám” (MATUSKA 1991: 302). Könnyebben esett áldozatul a gazdag, a tanár és a művelt ember. Szabadkán a kivégzettek között volt a Délvidék egyetlen nyelvészdoktora, Bogner József. Ebben az időszakban máshol is ilyen osztály- és nemzetellenes elvek működtek, ami úgyszintén szervezettségre utal.

Egyes megnyilatkozások is a szervezettséget valószínűsítik. Isa Jovanović visszaemlékezésében erre rá is mutat, a Vajdaságban ugyanis a katonai közigazgatás idején az atrocitások magánakciók eredményeként nem voltak lehetségesek. Bizonyos, hogy a leszámolás célpontjai a magyarok voltak, hiszen elhangzott: „Ha szlovák, akkor mehet haza” (MATUSKA 1991: 307). Tehát a magyarokat összegyűjtő partizánok egy magát szlováknak valló magyart elengedtek. Zenta esetében Jovan Veselinov-Žarko, az *Autonóm Vajdaság születése* című könyv szerzője kijelentette: „Értsd meg, mindazt, ami akkor történt, nem

lehet elválasztani a párttól” (MATUSKA 1991: 137). Ide kívánczik Slavko Kekić kijelentése – freudi elszólása – miszerint ő Moholon „a feladatot már teljesítette”. (Mi lehetett a „feladat”?) Ott ő szervezte meg a Népfelszabadító Bizottságot (MATUSKA 1991: 139). Egy bizottság megalakítása önmagában nem szörnyű feladat, hacsak nem az alatt az idő alatt történtek a tömeges kivégzések. Moholon gyakorlatilag megtizedelték a magyarokat, az 5081 főből 300-at, más adatok szerint 760 embert végeztek ki. Slavko Kekić ezután Horgosra ment, ahol azokban a napokban tűnt el az öreg Virág plébános.

Több esetben igazolható, hogy máshonnan, esetenként távolról vezényelték katonai egységeket, hogy végrehajtsák a kivégzéseket. Ismert, hogy Magyarokanizsán a kivégzéseket máshonnan jött – bizonyára jól előkészített – különítményesek hajtották végre, és azután a frontra vezényelték őket. Zentára Becséről vezényelték oda egy éjszaka a kivégzőegységet (MATUSKA 1991: 147). Péterrévén, amelyet baloldali beállítottságú lakossága miatt Vöröspecellónak, Kis-Moszkvának is neveztek, sajkás partizánok vették át a helyőrséget, és nem a helybéli magyar kommunisták (MATUSKA 1991: 177). Torontálvásárhelyen egy montenegrói jött a névsorral, és ő intézte az emberek összegyűjtését (MATUSKA 1991: 351). Újvidéken viszont alábbhagyott a terror, amikor a máshonnan származó katonákat a frontra vitték, és a helyiek vették át a közigazgatást (MATUSKA 1991: 306). Mindez a káderpolitika szervezetségére is utal.

Más szemszögből szemlélve, ha csupán a térképet megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a Bácska délkeleti részén lévő településekből eliminálták – meggyilkolták, elűzték – a magyarokat (Zsablya, Csurog, Mozsor, Tündéres, Kabol). Azokból a falvakból is, ahol sem 1941-ben, sem 1942-ben nem történtek atrocitások. Itt a partizánok teljesen vagy részben kitelepítették (1945 januárjában), részben kiirtották az ottani magyarságot, még hozzá válogatás nélkül, és ezt a legális hatóság tette. Máshol ez nem ilyen egyértelmű, de a völgyparti (obornjačai) tanyavilágban csak három öreg magyar férfi maradt, míg hatan-heten megszöktek, mert megsejtték a nyilasok letartóztatását.

Az általam elemzett események és az azokból kikövetkeztetett szándékok nem tekinthetők bizonyítéknak. Ugyanakkor olyan sok eset mutat hasonlóságot, hogy a gondosan következtető elemző megfelelő cáfolat nélkül nem tagadhatja az előre eltervezettséget, és a kérdés eldöntésére a pró vagy kontra bizonyíték megtelelésére sarkall. Végül is Bácska déli vidékeiről valóban kiszorult a magyarság, hiszen a háború utáni „testvériség–egység” korszaka, valamint a természetes demográfiai folyamatok bevégezték azt a folyamatot, amely már 1920-tól elkezdődött, de amely döntő lendületet 1944 után kapott. A kommunista párt belefoglalta céljai közé, és meg is valósította Vajdaság szlávosságát.

TITO SZEREPE

1944 végére már nagyjából összeállt a majdani délszláv állam vezetői és kormányzóstruktúrája. Élén a kibontakozó személyi kultusz központi figurája, Tito volt, aki nagyjából ellenőrzés alatt tartotta a folyamatokat. A későbbiek során olyan nagy tekintélyt vívott ki magának, hogy sokan még ma is azt gondolják, nem lehetett köze a magyarok elleni gaztettekhez. Ez végsőkéig naiv gondolkodás, hiszen a németek internálása és kitelepítése Európa-szerte központi irányítással folyt, így Jugoszláviában is.

Versecen 1944. október 17-én Tito – Isa Jovanović visszaemlékezése alapján – Nikola Petrović javaslatára és Ivan Milutinović, valamint Jovan Veselinov-Žarko támogatására elrendelte a katonai közigazgatás bevezetését (MATUSKA 1991: 369–370). Pedig biztosan tudta, mit rendel el. Máshol a németek kapcsán – pejoratívan fogalmazva – a „svábok”-tól (KASAŠ 1996: 159) való megtisztításra szólított fel. A partizán hatóságok a magyarokkal kapcsolatban is a „megtisztításról” beszéltek (KASAŠ 1996: 161). Farkas Nándor zentai – viszonylag magas beosztású kommunista funkcionárius visszaemlékezése szerint – Tito és Žarko (bizonyára Jovan Veselinov) Versecen megbeszélték a katonai közigazgatást, mert „Tito és vezérkara a magyarok esetleges ellenállásától tartott, tehát a megtorlást nemcsak a bosszúvágy vezérelte, hanem ez a bizalmatlanság is” (MATUSKA 1991: 135).

Juhász Géza egyetemi tanár egy küldöttség fordítójaként volt jelen a Vajdaságban azokban a napokban. Magyarországi ellenállók találkoztak Titóval. Ott azt hallotta, hogy küldöttség járt Titónál azokról a vidékekről, ahol a magyar hatalmi szervek 1942-ben végrehajtották azt a „rossz emlékü razziát”. Titótól szabad kezet kértek és kaptak a „vérengzés megtorlására” (MATUSKA 1991: 135). Egyelőre ez az újságcikkben közölt visszaemlékezés a legközvetlenebb bizonyíték Tito szerepére a magyarokkal történelemmel kapcsolatban. A szlovéniai eseményekben való szerepéről már van írásos dokumentum is, nem kizárt, hogy lesz ilyen a Vajdasággal kapcsolatban is a központi levéltárakban.

Mészáros Sándor tanulmányozta a partizánmozgalom akkoriban hozzáférhető dokumentumait. Tartalmukat vizsgálva azt találta, hogy 1944-ig a kommunisták minden becsületes embert harcra hívtak, azután azonban már csak a „szerb, szlovák, horvát, ruszin” (MÉSZÁROS 1995: 21) népet. Az 1942 tavaszán megtartott turiai gyűléstől és a későbbi gyűléseken, beleértve az AVNOJ 1943. november 29–30-i gyűlését is, fokozódik a keménység. A német megszállás (1944. március 19.) után még mindig barátságos a hangneme. De a barátságos felhívások, amelyeknek az volt a célja, hogy a honvédek adják meg magukat (semmi értelme harcolni), álnok volt, és akik hittek a felhívásnak, azokat kivégezték (MÉSZÁROS 1995: 20). Az év nyara után azonban megváltozott a hangneme:

„az eddigi büntettek mindannyiatokra súlyos teherként jelentenek”. Fontos körülmény, hogy erről sem Nikola Petrović, Tito akkori bizalmasa (Kasaš nem tér ki Nikola Petrović uszító cikkeire a *Slobodna Vojvodina* hasábjain), sem Ivan Rukavina, a katonai közigazgatás vezetője, nem akart nyilatkozni. Így megállapítható, hogy valami fontosat akartak eltitkolni. A hallgatás oka, ha nem is teljes bizonyossággal, de kitapintható. 1942. október 2-án kelt az a tartományi pártbizottsági utasítás, melynek 5. pontja azt tartalmazza, hogy le kell számolni az ötödik hadoszloppal, „elsősorban a svábok [árulkodó szóhasználat] és a magyarok soraiból”. Az ötödik hadoszlopnak vesznie kell (MÉSZÁROS 1995: 30, 45. számú jegyzet és 31). A JKP észak-bánáti körlevele szerint mindenki ötödik hadoszlopnak számít, aki tagja Draža Mihailović, Dimitrije Ljotić csapatainak – és ami már a magyarokat is érinti –, a segédrendőrségnek, a DMKSZ-nek, a Kulturbundnak, a Prinz Eugen SS-hadosztálynak, a Vaszárdának, a közigazgatási szerveknek, a szakszervezeteknek, valamint azon szervezeteknek és intézményeknek, akik „áruló tevékenységet” folytattak. Tehát mindebbe, különösen az utolsó meghatározás nyomán, mindenki besorolható volt, aki nem volt partizán. Az általánosan megfogalmazott utasítás alkalmat adott arra, hogy egy folyamatosan szélesíthető körrel leszámoljanak, ugyanis az áruló tevékenység könnyen volt alkalmazható mindenkire, aki beleilleszkedett a megszállók által kialakított rendszerbe, vagyis mindenkire, aki nem állt be partizánnak. Nyitott volt az út a helyi parancsnokok túlkapásainak, a személyes bosszúnak, a haszonszerzésnek... És ezt a kaput „fentről” nyitották ki.

Szimptomatikus, ahogy a magyarok kérdését „lebegtették”, azaz volt néhány hét, amikor még nem lehetett tudni, hogy olyan sorsuk lesz-e, mint a németeknek. Olajos Mihály zentai kommunista visszaemlékezése szerint: „A németeket el fogjuk innen kergetni! Mi a németekkel nem élhetünk egyazon országban mindazon büntettek után, amit elkövettek. Más kérdés, hogy minden német-e. A magyarok ügye még nincs eldöntve. Valószínű, hogy ugyanaz lesz az álláspont, mint a németekkel kapcsolatban. Ennek alapján tehát a magyarok nem lehetnek tagjai a népfelszabadító bizottságnak” (MATUSKA 1991: 146). Isa Jovanović is hasonlókat mond visszaemlékezéseiben, sőt önkritikát is gyakorol. Logikus az a feltevés – ami csak feltételezés –, miszerint a katonai közigazgatás arra is szolgált, hogy a kitelepítés folyamatát előkészítse, és hogy ne kelljen számot adni az áldozatokról (MATUSKA 1991: 173). A „népfelszabadítók” tervei között a magyarság kitelepítése írásos formában is szerepelt. Ezek a Vukosavljević-tervek. Ispánovics István egy hosszabb és egy rövidebb tervezetet is talált belgrádi levéltári kutatásai folyamán (*Hét Nap*, 2008. január 16.). Ennek lehetett volna az előjátéka a represszió, a katonai közigazgatás.

Az OZNA Tito utasítását követte, és mindenről beszámolt neki (bizonyára idő kérdése, hogy erről még több bizonyíték kerüljön elő). Elárulja magát a

Szabadkán mondott beszédében is: „Itt egy kicsit kitakarítottunk” (MÉSZÁROS 1995: 39). Kelemen Mátyás, az egykori kommunista erről úgy nyilatkozott, hogy Titónak biztos volt tudomása a gázettekről, még akkor is, ha a helyi parancsnokok hajtották azokat végre (MATUSKA 1991: 165). Végül hadd álljon itt még az Isa Jovanović által feljegyzett egyik Tito-elszólás Nezsénnyel kapcsolatban, ahol szabályosan ítélték el és végeztek ki 11 személyt: „Hát ezt megtudhatja a nemzetközi közösség” (MATUSKA 1991: 342). Ez egy latens állítást tartalmaz, nevezetesen azt, hogy létezik valami, amit nem tudhat meg a nemzetközi közösség! Úgy vélem, hogy Titónak döntő szerepe volt a magyarok elleni népiirtás megindításában és leállításában is, de erről egyelőre nem került elő perdöntő levéltári irat. A Titót teljesen felmentő vélekedések azonban alaptalannak tűnnek.

Elképzelhető egy olyan forgatókönyv, miszerint a vérengzéseket Tito állította le. Tény, hogy Tito 1944. szeptember 19-e és október 4-e között Moszkvában járt Sztálinnál. Ekkoriban a hadi helyzet aktuális kérdéseit tekintették át. Ekkor még a csehszlovákiai magyarok sorsa is függőben volt (majd csak 1945-ben születnek meg a Beneš-dekrétumok). Hazatérte után úgy nyilatkozott, hogy a magyarokat nem kell bántani. Úgy vélem, ha a jugoszláv vezetésnek a magyarok kitelepítése kifejezett célja lett volna, megtehetette volna azt, ahogy az Csehszlovákiában megtörtént. Hogy miért nem így történt, arra több magyarázat található. Egyrészt a magyarokat Potsdamban nem egyenlítették ki a németekkel. Másrészt Rákosi Mátyás (aki a délvidéki Ada szülötte) is közbenjárhatott Sztálinnál a magyarok érdekében (Rákosi, a korszak magyarországi retorikájában, teljesen atipikusan nyilatkozott a felvidéki és erdélyi magyarok ügyében is, amikor védte őket). 1945 januárjában Titóval is találkozott (ekkorra már szünőben volt a vérengzés). Titónál verseci tartózkodása idején járt egy magyar küldöttség, és talán a magyarirtás leállítását kérte (MÉSZÁROS 1995: 196). Sztálinnak valóban az volt az érdeke, hogy beillesse a magyarokat saját birodalmába, főleg azután, hogy Churchill-lel hallgatólagosan megegyeztek az érdekövezetekről. Ezt nehezebben lehetett volna megvalósítani akkor, ha több millió menekült érkezik Magyarországra. Magyarország esetében minden fontos háború utáni döntést gyakorlatilag a szovjetek hoztak meg. Románia és Csehszlovákia talán fontosabb volt Sztálinnak, de az ottani deportálásokat és genocídiumokat is csillapította és leállította (1941-ben még Sztálin is a magyarok számára kedvező határrevízióban gondolkodott). Elképzelhető, hogy Sztálin volt az, aki leintette a népiirtást, mivel Magyarország az ő kezében volt, és akkoriban már abban volt érdekelt, hogy minél kisebb legyen a feszültség a szövetségesei között. Ekkor még a jugoszláv vezetés Sztálin minden óhaját teljesítette.

A PROPAGANDA SZEREPE

A kommunizmus a propaganda szempontjából igen modern és hatásos volt a huszadik század első felében és azután is.

A partizánok félelmetes propagandát fejtettek ki, és ez jellegéből kifolyólag nem lehetett árnyalt. Többek között Zsukov emlékirataiból is tudjuk, mekkora ereje van a jó propagandának, és mennyire fontos megvalósításához a központi koordináció. Erre abban a pillanatban (1944-től) csak a jugoszláv kommunisták voltak képesek.

A magyarok országos szinten nem voltak a jugoszláv vezetés fő célpontja, de a magyar „fasiszták” elleni propaganda lehengerlő volt. Akkoriban a partizánok között a „fasiszta” szónak akkora negatív érzelmi töltete volt, mint Amerikában a „japcsi”-nak (angolul: „Jap”, akiket meg kellett védeni a népharagtól).

Hadd illusztráljam a propaganda kíméletlenségét egy németek ellen irányuló 1946-os szöveggel: „Csodálattal tölt el az a nyüzsgés, csupa élet, elevenség – a szekicsi (a falu nevét Lovćenacra változtatták) utcákon – menetelő munkáscsoportok, harmonika hangja mellett felcsendül a dal – druzse Tito...”. „Most mennyire más a falu képe, mint a megszállás alatt. Emberi ébredés, élni akarás, sürgés-forgás. Nem látni a házak előtt a padokat, rajta a hernyóalakú, pocakos hasú svábokat, akiknek a bortól pirosodott az orruk.” „Ha egy kicsit visszapillantunk a múltba, láthatjuk a svábság terjeszkedését a környékbeli falvakba. Éhbérért dolgoztatták a magyar munkásságot, hogy aztán a kicsikart verítékéből minél több és több földet vehessenek.” „Itt más van, az új társadalom most rakja megingathatatlan alapjait: közösség, szeretet az alap és az elszakíthatatlan ragaszkodás Tito (sic!) marsalunkhoz...” (PAP Endre: Telepesek magyar szemmel. *Magyar Szó*, 1946. január 3., 4.) Ebből a magyarságtól elvárt viszonyulás is kiérthető.

A propaganda mindig és egyértelműen utal az éppen aktuális szándéokra. Ebben mindent megtettek, hogy az ellenfelet „dehumanizálják”, állatokhoz, férgekhez hasonlították őket. A propaganda a katolicizmus ellen is irányult. A horvátországi szerbirtó eseményekben szerepük volt olyan személyeknek, akik valami módon kötődtek a katolikus egyházhoz.

A propagandát tudatosan szervezték az éppen aktuális helyzetre is építve. Nem túlzás Mészáros Sándor megállapítása, miszerint nemcsak a büntetésre törekedtek, hanem működött a céltudatossággal párosult féktelen bosszúvágy is (MÉSZÁROS 1995: 31). A katonai közigazgatással kapcsolatban – és ez már cseppet sem sejtés vagy spekuláció – az is figyelmet érdemel, hogy később más helyzetben más propaganda az egész témát igyekezett titokban tartani. Ennek része, hogy eufemizáló holtta nyilvánításokat írtak (MÉSZÁROS 1995: 25, 35. számú jegyzet) nagy számban: „Eltűnt a község felszabadításáért folyó harcokban” – miközben a legtöbbször nem is voltak harcok.

A propaganda leszivárog mikrotörténéseibe is. Torontálvásárhelyen pl. egy Saša nevű „szőke suhanc” „véresen uszított a magyarok ellen” (MATUSKA 1991: 350). (Emberi kvalitásáról álljon itt az, hogy korábban egy idősebb hölgyet meg akart erőszakolni.) Máshol egy Maslarić Božidar mondott uszító beszédek. A propagandának tudható be, hogy a pélmonostori (Baranya) miseruhából kombinét (MATUSKA 1991: 365) varrtak. A felszabadulás után a magyarokat és a németeket egyszerűen lefasisztázták. A magyarok helyzetén egyes esetekben rontott a szerb papok tevékenysége. Újvidéken ők „vezényeltek” a katolikus papoknak (MATUSKA 1991: 305). Sőt Adán, ahol különben nem volt vérengzés, a pravoszláv pap és emberei néhány embert „leúsztattak” a Tiszán (MATUSKA 1991: 166).

A történetek elfogadását és igazságosnak tartását, „értelmét” végül az a tény adja meg, miszerint a kitelepített németek és magyarok helyébe minden esetben délszlávokat – főleg szerbeket, 225 000 családot – telepítettek be, ezzel „megőrizve”, a gyakorlatban erősítve, illetve létrehozva a Vajdaság délszláv jellegét. Az eseményeknek voltak tehát kedvezményezettjei, mégpedig ugyanaz a logika szerint, mint amilyen a magyar hatóságok szándéka volt a székely betelepítéssel és a „dobrovoljacok” kitelepítésével, csak éppen a méretei és eredményei mások. Valójában a Vajdaság nem is volt délszláv jellegű a világháború előtt, egyetlen nemzeti közösség sem volt többségben. A propaganda célja ennek a megváltoztatása volt. Valójában a térség délszláv jellegéről szóló diskurzus az akkor érvényes szándékot vetíti a múltba, hogy ezzel a jelent és a jövőt igazolja. Vajdaság történetének folytatásában ez alakítja majd a róla szóló propagandát. Ennek logikus folytatása a magyarság marginalizálása. Hihetetlen, hogy még senkiben nem szült kételyt, hogy minden magyart háborús bűnösnek nyilvánítottak és kitelepítettek a Sajkás-vidékről. Igaz, ezen a vidéken voltak fegyveres harcok, és a razzia is itt történt meg, de ebből csak egy primitív logika és a titói propaganda „igazságából” következik az, hogy minden magyart ki kellett telepíteni.

Hogy az események nem torkolltak teljes genocídiumba, vélhetően a nemzetközi helyzetnek köszönhető, valamint annak, hogy Titónak és körének a magyarirtás nem volt kifejezett célja. Az 1944–45 utáni propaganda folytatta addigi témáit, csak más formában. A megleckéztetés és erkölcsi megsemmisítés, a nemzetileg elkötelezettek gúnyolása, valamint az értelmiség megfélemlítése, illetve megfelelő „erkölcsi, szellemi profilúvá” alakítása folyt. A háború után a magyarságnak szerep jutott az ún. „nagyszerb nacionalizmus” elleni harcban. A nagy országos összképben a „nagyszerb nacionalizmus” elleni biztosítékok egyik helyi eleme volt a jelentős számú magyar kisebbség.

A propaganda jellegéből azonban az is következik, hogy egy propagandát nem lehet egy másikkal törölni. A háború végi propaganda egyben felbujtás is

volt erőszakos cselekmények elkövetésére. Az ebből származó indulatokat kanalizálta a politikai vezetés, azonban bizonyos esetekben még mélyebb és sötétebb bugyraiba vetette az embereket.

A MENTÁLIS KATASZTRÓFA

Az atrocitások résztvevőinek szubjektív szféráját tekintetbe vevő megállapításokat is tennünk kell. A háború szörnyű, az emberi lélek nem tudja torzulások és súlyos válságok nélkül elviselni a közelében történő, látott, elmesélt és elképzelhető történetek terhét. Az elkövetők pedig egész életükben hordozzák tetteik terhét. A háborúban az emberélet leértékelődik. Nagy irodalma van, és még nagyobb szóbeli hagyománya az egészen torz és embertelen viselkedésformáknak. Nem tévedés tehát, ha a háború okozta mentális traumák aktivizálódásáról és az örült bántalmazások soráról beszélünk.

Egészen szürreális, ahogy a temerini magyarokat az újvidéki reptér épületébe zsúfolták, és nem engedték őket még szükségüket sem végezni, éjszaka pedig elemes lámpákkal világítottak azokra a padlóra, ahol heringek módjára voltak összezsúfolva, és aki felemelte a fejét, rögtön agyonlőtték (MÉSZÁROS 1995: 55, 193. számú jegyzet). Ez a helyzet egy agyrém, de az is, amikor késekkel (MÉSZÁROS 1995: 137, 178. számú jegyzet), baltával (TELEKI 1999: 38 és MÉSZÁROS 1995: 126) végeznek az emberekkel.

Úgy vélem, ebben annak is szerepe volt, hogy az Oszmán Birodalom utolsó évszázada rendkívül erőszakos volt, hogy a Balkánon tovább tartotta magát a török módon történő kivégzések korszaka. Ennek ellenére sem tekinthető normálisnak az ilyen kegyetlenkedés. Olyannyira nem az, hogy – ahogy az egyik szemtanú mondja –: „Az ember feje belefájdul...” (MATUSKA 1991: 168). Egyébként voltak ilyen esetek az 1991-től kezdődő délszláv háborúban is, hiszen a kegyetlenkedésre való emlékezést a titóizmusban mindvégig fenntartották.

A mentális katasztrófa mélyebb szféráiba visz bennünket az, ahogy – az egyik legdokumentáltabb színhelyen – Temerinben a gyilkosok, miközben gáztetteiket követték el, mulatoztak a mázsaházban (MATUSKA 1991: 290). Szóltak a tangóharmonikák, fogyott a pálinka, miközben a padló, a falak véresek voltak. Újvidéken Varga György arról számolt be, hogy a mai Matica srpska épületének egyik szobájában a falakon vér és kilötytént agyvelő volt, és vértócsák mindenütt (MÉSZÁROS 1995: 132). A kínzásoknak elsősorban a papok estek áldozatul.

Több olyan visszaemlékezést gyűjtöttek össze, amit az emlékezet a különös kegyetlenség okán őrzött meg. Óbecsén Petrányi Ferenc plébános hasán ugráltak, szétaposták az embert (MATUSKA 1991: 184). Több esetben halálra vonszolták a papokat (MATUSKA 1991: 199, felsorolás a papokról. Azóta a szerző egy hosz-

szabb listát is összeállított). Így bántak Berger tavankúti pappal és a helyi, pontosabban még be nem azonosított „Rice Pistával”. Baranyai papokat is bántalmaztak. Baranya most Horvátországhoz tartozik, de akkoriban teljesen összefüggtek a történetek a vajdaságiakkal. A baranyai pap Klein Tivadar lábába horogkeresztet véstek (MATUSKA 1991: 366). Csurogon egy embert a keresztre feszítettek, és nyúzták (TELEKI 1999: 33). A kanizsai (Magyarkanizsa) kínzások során Szabó Dénes tóthfalusi plébános testét megvagdosták, és nemi szervét levágták. Ugyanezt a temerini Wolpert Francival (Szaferi) is elkövették (MATUSKA 1991: 276). Ugyanitt említik, hogy Tallós Andrásnak kiverték az összes fogát.

Más szörnyűségek is történtek, Temerinben cigarettával is sütögették az embereket (MATUSKA 1991: 283). Fondorlatos kegyetlenség volt az, ahogy Oroszlámoson (Banatsko Arandelovo) egy macskát tettek be az adatközlő ember nadrágja szárába, másoknak pedig hasogatták a bőrét, majd megsózták (MATUSKA 1991: 323). Bezdánban megcsonkított hullák kerültek elő: mintegy negyven egy udvarból, húsz pedig egy csatornából (MÉSZÁROS 1995: 177). Oromhegyesen is voltak kegyetlen kínzások (MATUSKA 1991: 129). Az adatközlők elmondása szerint általános volt, hogy valakit/valakiket halálra vertek (pl. a tóbai papot megverték, a pincébe a lépcsőkön lelőtték, és meghalt (MATUSKA 1991: 329). Itt-ott többeknek leszaggatták a körmeit. Mindezek után felmerül a kérdés: az elkövetők ép eszű embereknek tekinthetők-e? Annyi bizonyos, hogy valami „kiakadt”, az erkölcsi érzékük megbomlott, ezért voltak képesek ilyen szörnyűségekre. Ebben az időszakban a magyarok élete elérték telenedett, és meg lehetett szokni az embertelenséget.

Az általános értékválság olyan erős volt, hogy nem egy esetben kisebb konfliktusokat intéztek el oly módon, hogy a magyar felet megölték. Ilyen volt Nikola Dević muzslyai juhász esete, aki megölette azt a csószot, aki tetten érte, amikor a tilosba hajtott (MATUSKA 1991: 335). Ismertek azon esetei a személyes bosszúnak, amikor az adósságbehajtás, illetve annak elmaradása volt a motívum. Ezek klasszikus bűnügyek, csak az a baj, hogy abban a „mindössze” százhárom napban ez teljesen szokványos volt. Az egyéni rossz szándék és kegyetlenkedés összefolyt a bosszúkkal, a partizánhatóságok vizsgálódásaival, de gyakran semmi értelme nem volt. Ép ésszel felfoghatatlan, miért tették, amit tettek az óbecsai Centrál Kávézóban, a temerini mázsaházban, az újvidéki hírhedt „kettes szobában” stb.

A mentális megterheltség és az elszabadult indulatok tömeges méreteket öltöttek Csurogon és Zsablyán, ahol szálfegyverrel is öltek (MÉSZÁROS 1995: 109). A Teleki Júlia által összegyűjtött visszaemlékezésekben szinte minden oldalról agyonverésekről, megcsonkításokról esik szó. A kínzások és kínhalálok ilyen gyakori előfordulása és milyensége kollektív méretű, tömeges örületről tanúskodik.

Az elkövetők azonban tudták, hogy mit tettek. Ezért próbálták eltüntetni a nyomokat. Óbecsén a hullákat az emésztőgödörbe süllyesztették (MÉSZÁROS 1995: 92). Ez a felemás hozzáállás később is megmaradt. Pl. az Újvidék közeli Guszak-szálláson előkerült csontokat a török időkből származóknak minősítették, és szétszórták, amit a valóban török időkből valókkal bizonyára nem tettek volna (MÉSZÁROS 1995: 136). Horgoson csárdát építettek a tömegsír helyére, Csurogon pedig a téglagyár mellől munkagépekkel „kanalzták ki” és szállították el a csontokkal teli földet.

A mentális megterheltség apropóján különösen arról kell szólni, hogy a járeki táborban csecsemők haltak meg tömegesen, és a hastífusz terjedt. Ilyen értelemben ezek a táborok, főleg a járeki, haláltábornak is minősíthető. (Csorba Béla legújabb kutatásai alapján több mint ezer gyermek halt meg a táborban: VMDP HÍRLEVÉL, 2010. március 7.)

Végül azt állapíthatjuk meg, hogy a délvidéki események beleillenek abba a sorozatba, amelyben Treblinka, Katyn, Auschwitz, Dachau vannak. Mindezek után Kasaš kijelentése, hogy mindössze százhárom napig tartott a katonai közigazgatás, egyenesen cinikusnak tűnik (KASAŠ 1996: 109). Ugyanúgy, mint az a kijelentés is, miszerint a partizán hatóságok a „népeink ellen” elkövetett bűnöket torolja meg (MÉSZÁROS 1995: 184). Tito és a jugoszláv csúcsvezetés beleegyezett a Sajkás-vidék magyartalanításába, mert egyéb pillanatnyi érdekeik erősebbek voltak.

KÖVETKEZTETÉS

A tanulmányban tárgyalt minősítések a történesek egy-egy aspektusát ragadják meg. A genocídium a magyarok esetében is megtörtént, a partizánok hasznosnak ítélték a magyarok kitelepítését (KASAŠ 1996: 160). A németek esetében a genocídium még súlyosabb volt, a Vajdaság és Jugoszlávia teljes területéről eltüntették őket. A fenn ismertettek tükrében nem kerülhető meg, hogy genocídiumról, illetve tömeges gaztettekről beszéljünk.

A magyarok sorsa egy ideig eldöntetlen volt, ez módot adott a helyi partizán hatalmasságoknak arra, hogy belátásuk szerint cselekedjenek. Ebben gyakran közrejátszott a sovinizmus és az általános értékválság, valamint az emberek megbomlott lelkivilága. Ide sorolhatjuk a bosszúállást, a vérbosszút, a nyereségvágyat, a haszonszerzést, az irigység által felkorbácsolt hirtelen indulatokat, amelyek itt-ott emberi aljasságba csaptak át. Herceg János szerint az akkor működő „antifaszizmusban” bennefoglaltatott a „primitivizmus is, és a rejtett nacionalizmus”. Az események lefolyásában szerepe volt még az osztályérdekeknek, a hadihelyzetnek, az ideológiai megfontolásoknak. A háború vége felé olyan közhangulat uralkodott el, hogy a győztesek büntetlenül bánthatják a veszteseket, ám

a „vesztesek” többnyire fegyvertelen civilek voltak. Önmagában véve az indulatok nem tűnnek jelentőseknek, de beleilleszkednek a párt, az államhatalom és a katonai vezetés politikájába. A vajdasági eseményeket nem igazolhatják a fronton történő események. A front nem a nemzetiségek ellenállása miatt torpant meg, hiszen ilyen nem is volt, hanem a földrajzi objektumok, valamint a reguláris erők ténykedése miatt. Katonai közigazgatást úgy is meg lehet szervezni, hogy közben ne legyen szükség tömegek legyilkolására. A katonai szempontok nem igazolhatják azokat a cselekményeket, amelyek megtörténtek, így a történések tudatosság és megítélés szempontjából azonosak a korszakban történő más népiirtásokkal.

Azt nem állíthatjuk, hogy az események minden részlete tudatosan volt megtervezve, mégis az intézkedések szervezettek voltak (ezért találó egy-egy település kapcsán razziáról beszélni).

A magyarok teljes eltüntetésének koncepciója létezett, noha nem a magyarok voltak az újonnan felálló államszervezet terrorjának egyedüli célpontjai. A politika magyarellenes indulatokra is épített a politikai cselekvésben. Hasonló volt a helyzet Romániában, ahol ez idő tájt atrocitások érték a magyarságot (MÉSZÁROS 1995: 196). Az államhatalom, kihasználva a magyar hatóságok által elkövetett gaztetteket, magyarellenes közhangulatot teremtett, noha az is igaz, hogy amikor már eldőlt a magyarok további sorsa, akkor az együttműködést és együttélést kezdték propagálni.

Ha a következmények felől közelítjük a történeteket, akkor a Vajdaság nemzeti szempontból történő átstrukturálása történt. Másrészt nyilvánvaló, hogy a magyarok, a németek, az egyéb nacionalisták, a gazdag parasztok és a kisiparosok megleckéztetése történt. Az új rendszer ezzel nyomatékosította, hogy mit vár el a lakosságtól.

Vajdaság háború utáni sorsának alakulására és napjainkra is rányomja bélyegét az erkölcsi szempontból igazolhatatlan erőszakcselekmény-sorozat, hiszen ennyi év távlatából is azt üzeni, hogy akinek fegyvere van, az mindent megtehet, és aki hatalmon van, az mindent elfogadtathat. A politikai hatalom a nagyszámú délszláv telespes betelepítésével utólag „adott értelmet” a történéseknek. Igazolta, az emberirtás nemzeti szempontjait, amiben – illetve az előállt helyzet fenntartásában – érdekeltté tette az újonnan betelepült embercsoportokat. Így a németeken és a magyarokon elkövetett erőszakot elfogadhatóvá próbálta tenni. Egyben azt is elérve, hogy minderről minél kevesebb szó essen.

Tarthatatlan Tito véleménye (MÉSZÁROS 1995: 158, 577–578. számú jegyzetek), hogy a népfelszabadító bizottságok Vajdaság délszláv jellegét őrizték meg (očuvanje jugoslovenskog karaktera), hiszen egyrészt Vajdaság közvetlenül a második világháború előtt de facto nem volt délszláv jellegű. Nem „megőrzésről” volt szó, hanem egy új helyzet kialakításáról. A lényeg szempontjából pedig teljesen mindegy, hogy a titóizmus miként deklarálta önmagát.

Végül, úgy hiszem, megállapítható, hogy az 1944–45-ös események okai összetettek, de korántsem annyira, hogy ne lehessen a különböző tényezőket beazonosítani és csoportosítani. A történetekben része volt az újonnan kialakuló államhatalomnak, a helyi politikai és társadalmi tényezőknek és egyesek személyes érintettségének. A politikai-katonai hatalomnak meglették volna az eszközei, hogy mindezt előbb is leállítsa, mint ahogy ezt később meg is tette. Sőt, el sem kellett volna kezdenie. Ezért úgy vélem, az új hatalom „számításában” benne volt az emberirtás is.

(Vége)

IRODALOM

- KASAŠ, dr. Aleksandar 1996. *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. Novi Sad
MATUSKA Márton 1991. *A megtorlás napjai* (Ahogy az emlékezet megőrizte). Újvidék
MÉSZÁROS Sándor 1995. *Holtta nyilvánítva* (Délvidéki fátum 1944–1945).
PROKLE, Herbert–VILDMAN, Georg–VEBER, Karl–ZONLAJTNER, Hans 2004. *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*. Društvo za srpsko-nemačku saradnju. Beograd–München
TELEKI Júlia 1999. *Keresem az apám sírját*. Tóthfalu

INTERNETES FORRÁSOK

- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, New York, 9 December 1948: <http://www.un.org/millennium/law/iv-1.htm> (A források megtekintése 2011. szept. 10.)
Ispánovics István: A magyarok erőszakos kitelepítéséről. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, <http://www.vmmi.org/index.php?ShowObject=kronika&id=69>
United States Holocaust Memorial Museum, Holocaust Encyclopedia: <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007043> (A források megtekintése 2011. szept. 10.)
Vajdasági Magyar Demokrata Párt HÍRLEVÉL VIII. évf., 48. szám, 2010. március 7. http://www.vmdp.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=171:hirlevel-viii-evf-48-szam&catid=9:archivum&Itemid=16 (A források megtekintése 2011. szept. 12.)

Qualifications of the 1944-45 Events (II)

The aim of the study is to try to take a possible account of the events taken place in Vojvodina and Croatian Baranja during the very establishment of Tito's regime in 1944-45. This is an attempt to take a closer look at the qualifications pronounced and written in every-day life about the events in 1944-45, and, based on known facts, to evaluate and substantiate those qualifications in order to justify or refute them.

Keywords: military government, jurisdiction, innocence, guiltiness, revenge, blood feud, hatred towards Hungarians, genocide of Hungarians, genocide, martyr, propaganda, Tito, partisans

Géczi János

: University of Pannonia, Department of Anthropology and Ethics

: University of Pécs, Department of History of Education and Culture

: geczijanos@vnet.hu

NAGY SÁNDOR: LIFESTYLE REFORM – AND SYMBOL

*Pre-Raphaelism – Tolstoyism – Gnosticism –
Vegetarianism: Elements of the Worldview of Sándor Nagy*

For a long time the work and theoretical resolve of the artists of the Gödöllő Artists' Colony (1901–1920), the Hungarian studio of the secession, remained unexplored. Art history evaluations have been published recently (Gellér K.–Keserű K, 1987; Géczi J. ed., 1999; Gellér K.–G. Merva M.–Öriné Nagy C. ed. 2003) on the achievements of this international group of artists at this applied art colony fashioned after the English model and established around a textile studio (1905, led by Léo Belmonte). Also published was an evaluation of the intellectual movement endeavoring to harmonize the wide horizon of often extremely divergent directions of the period. Additionally, an attempt was made (Szabó K. A., 1999) to describe the mentality of the colony, imbued with modern and traditional mysticism and science, and emphasizing folk culture, while at the same time keeping an eye on contemporary developments elsewhere in Europe – which latter similarly resurrected handicrafts tradition. The group's ethical resolve in its artistic programs has national and international features; however, the *fin-de-siècle* artistic experiment which it successfully represented and which its community accomplished by emphasizing the principles of new life reform, is also of importance to the history of education and culture. A neo-romanticist worldview served as the foundation for all this, which did not separate the methods, forms and subjects of art and science inquiry – the artists themselves thought this to provide the means for obtaining 'complete life'. Researchers' attention may be drawn to the fact that the two leaders of the group, Sándor Nagy and Aladár Körösfői-Kriesch, produced similar art teaching methods which were widely published and which were elaborated on reflection of contemporary education policy.¹ For the narrow circle of experts, it is obvious that the theoretical elaboration and practical application of an ethically and philosophically defined yet eclectic life reform program took place in the last two decades of the nineteenth century and first two of the twentieth, with values both similar and contrastive to international efforts. The unfavorable judgment of the secession and the neo-Catholicism of the Gödöllő colony have caused these to remain largely concealed to social science researchers.

Keywords: art history, Gödöllő Artists' Colony, Sándor Nagy, the secession, art teaching methods

¹ Comp. GOPCSA, K. 1999. *Nagy Sándor írásai* [Writings of Sándor Nagy]. In: GÉCZI (1999) 167.

1. ART AND EDUCATION

*“In love we raise our children, and for this reason we make artistically illustrated books for them; painting fine pictures, designing fine houses, drawing fine furniture and weaving fine carpets so that everything we have should be beautiful, and that we people should be unable to behave otherwise than beautifully, and have good thoughts as well as emotions; that ultimately all people should be able to create, the worker becoming an artist,”*² writes Ervin Szabó in a newspaper article on Walter Crane in *Népszava* summarizing the role of education at the turn of the century. The connection of Nagy with *Népszava* and Szabó is known, and he has also been shown to have been influenced by Crane.

The education ideas of Nagy – and the Gödöllő colony – held the world to be improvable by art. This art education philosophy was founded on their neognosticism. Social reform was unsuited for the transformation of conditions; rather, it should come from self-improvement deriving from man’s internal needs, resulting in the creation of a pure intellectual being. The close combination of work, lifestyle and art shape this new, self-forming type of man – for the creation of which a number of experiments were produced throughout Europe (comp. the Hamburg school, Vogeler’s Worpsweide work community, and the Ascona “ethical-social-vegetarian-communist” society).

The Gödöllő artists (including Nagy) in every possible manifestation – their fine art and applied art, their theoretical writings and debate articles, academic studies, popular education, illustrations for children, actions in public life, organization work and so on – created their aura and the set of conditions for their activities. Through their contacts both the applied arts colony and the fine arts group and their members enjoyed state support – for the most part the artistic groupings urging lifestyle reform included individuals for whom Hungarian circumstances posed no difficulties in finding sponsors and receiving commissions.

Their regularly expressed ideas on education – through the auspices of Nagy and Kriesch – apply to art education. Their philosophy-derived aesthetics and education strategy extended just as much to popular education as it did to the institutionalized forms in kindergartens, elementary schools and high schools, as well as art teacher and artist training. The ethical nature of their motivation is indicated by the fact that they go beyond the subject area of fine art to speak on the material culture of everyday life, discovery procedures of related sources of knowledge, and the possibility of creating a culture of free spirit. In consequence, they also redefined the nature of the teacher – holding him simultaneously to be a prophet, artist and instructor (NÉMETH A. 2004).

² SZABÓ, Ervin: *Walter Crane: Egy szocialista művész* [W. C.: A Socialist Artist]. *Népszava*, Oct 20, 1900, 3.

The use of this reformed education method in art and the fact that it was of breakthrough importance in personality shaping influenced not only the technique of creating works of art but also the symbology. Important now were the patterns and symbols which had tradition but could be imbued with new content and which summarized the ideals represented.

2. THE MEANING OF THE ROSE

The graphic piece bearing the title *Home* or *Hearth* was produced in Sándor Nagy's home in Veszprém around 1905.³ It depicts the living-room/kitchen of the Galamb Street home of the artist and his wife, the place where they lived and worked the most. The painter sits at a book-covered table behind the stove and looks fondly at his wife, who stands in front of the stove and handles the stem of a potted rose. The outside world can be seen in the window: the setting sun over Veszprém's castle hill, with the bishop's palace. The work contains a number of traditional symbols, all symbols of the universe. Fire, the rose and the book are all signs of the macrocosm in the European worldview, as emphasized by their combined presence. Moreover, inasmuch as Veszprém is a Catholic diocese whose cathedral and bishops played an important role in the formation of the nation-state, all of which is invoked for the initiated in the scene, a second, Catholic, worldview is implied. Is the contrast of internal and external world, micro- and macrocosm, alien to the reading of this Hungarian secessionist work? Surely not.

On the left side of the vertical axis of the picture are the customary masculine symbols: the fire in the stove warming the house, the books providing tradition-based guides to manly knowledge, the sunlight illuminating the world; while on the right are the signs of charitable femininity: a rosebush growing in a heart-shaped pot and bending toward the church and sunlight, over which stands the woman dressed in folk clothing.

Is this a simple decorative allegory or an elaborately interwoven life philosophy? Is the symbolism a one-time instance in Nagy's oeuvre, or in the works of the group which Nagy once led, and are there identifiable contemporary parallels?

Our Garden (1902)⁴ presents a folk-idyllic setting where the owner works in his garden amid tame animals. The woman is surrounded by roses, lilies, and other attributes of the Virgin Mary as she glances at her resting husband. In

³ Copperplate, 195 × 127 mm, Museum of Applied Arts, Budapest, Inv. nr.: Krtf. 1489.

⁴ Mixed technique, wood, 37.5 × 50 cm, Hungarian National Gallery, Budapest, Inv. nr.: 7638.

the watercolor *Ave Myriam* (1904)⁵ a male angel with the facial features of the artist holds the heart-shaped root of a rose stem in his hand. The angel stands high on a rocky, grassy plateau, having just arrived in great haste, as indicated by the smoke and light trailing from the meeting-point of the heart-shaped root and the rose stem. To this work Nagy added the annotation: “in place of lily rose is fine.”⁶ To a second picture, *Holy Expectancy* (1904),⁷ the artist and pregnant wife is a dual image which may be interpreted allegorically – “new bud of the rose.”⁸ In its emphasized position, the rose indicates a life value. The rose also appears as the flower of mourning and death and of the completion of a full life in the woodcut *In memoriam Aladár Körösfői-Kriesch* (1922), where the plant covers the sepulcher over the deceased.

A similar mass of symbolic roses rich in formal meaning is found in Körösfői-Kriesch, Mrs. Sándor Nagy (née Laura Kriesch), Mariska Undi, Rezső Mihály, Miksa Róth, István Zichy and others; that is, the works of all the direct and indirect associates of the Gödöllő Artists’ Colony which played a significant role in the rejuvenation of turn-of-the-century Hungarian art.

Further, if one studies the photographs documenting the everyday life of the Gödöllő artists, it is striking how often the rose with its implicit value appears to decorate home interiors, to complete the splendor of outdoor gardens, and in illustrations of children’s books. However, this may be self-evident, as the rose cult was characteristic of the period for the peasantry, the middle class and the economic elite alike, and its depiction was popular both in academic art and in secessionism with its aestheticism and frequent allusions to romanticism.

The artists who lived in Gödöllő studied at a wide variety of locations in Europe and North America, and included some non-Hungarians; their open community life made possible the brief presence and work by numerous foreign visitors. Their international movements and contacts were determined by Tolstoyan philosophy, which was extremely popular at the time, a belief in reflection on mystic, religious and philosophical questions and in the identity of the charismatic personality. They reported on the achievements of contemporary artistic science, and education and art education; their efforts stemmed from the same root, with a distinct, intellectually and emotionally outlined selection of values.

The answer to the question whether the rose has additional meanings compared to previous periods or other contemporary art groups can be found in the masterpiece by an author in Austrian realism. Published in 1857, Adalbert

⁵ Watercolor on canvas, 89 × 60 cm, Hungarian National Gallery, Budapest, Inv. nr.: 6524.

⁶ GELLÉR 2003: 20.

⁷ Watercolor, gesso, wood, 29.5 × 42.5 cm. Sándor Nagy House, Gödöllő

⁸ GELLÉR 2003.

Stifter's *Nachtsommer* was a novel of direction responding to the mentality of this period.⁹ Stifter was not interested in exposing social and political causes; rather, he spoke of how to remedy the proliferation of problems. This is a novel of development, with the focus on physical and spiritual improvement, and emphasizing that it is human passion which is responsible for decadence, not society, and especially not politics, which it considers moral. Personal self-discipline, maturity for freedom, and improvement (*Bildung*) are the tasks of man, and can be brought about by the conscious integration of the human character and its environment, resulting in goodness and justice, and the unification of intelligence and emotion.

Nachtsommer's protagonist is the son of a merchant who organizes the life of his family and employees along patriarchal/petty bourgeois principles. The son, however, devotes his life to a higher level of culture and becomes expert in science and the arts. The father's life is guided by property, and the son's by culture – understandably, Heinrich abandons and ignores family norms and strives to obtain higher civilian values and gain greater independence, yearning for wider horizons. In his wanderings – the second stage of his development – he encounters Nature and the creatures of God, who show him the proper path: attention to details is motivated by science, and the acceptance of it all by art. The advance of the unification of Nature and culture takes place at the third stage: on a model country farm.

"Rosenhaus" was situated on a hilltop and was covered by roses, all blooming at once in striking radiant colors and clouds of fragrance. This truly Eden-like house and garden was created by human intellect and artistic gardening, for the self-fulfillment of its inhabitant in order that he might have every chance of becoming intellectually noble. The house and garden, despite all their beauty and splendor, are not items of luxury. In the viewpoint of the author, Nature infused with culture is the proper medium for the development of the human spirit.

The creative desires of the owner of Rosenhaus are characterized by openness to history. As the creator of his own future, he wishes to know the past, appreciating antique furniture and art objects, making no distinction between the products of fine art and those of handicrafts, preserving all of it as passionately as a museum caretaker.

In an analysis of this novel and especially the objects of furniture in Rosenhaus, Carl E. Schorske summarized the protagonist's characteristic features and essentially describes the unique traits of adherents to life reform. The cultured turn-of-the-century citizen of the mentality represented by the novelist "*moves petty bourgeois economy to aesthetic selectivity: art replaces religion as the*

⁹ Comp. SCHORSKE, C. E. 1979.

source of the chief meaning of life, and in it appears the tendency to social mobility and cultural acquisition which is directed toward the destruction of the results of [unquestionably traditional – C.E.S.' remark] ...universal moral culture.” (SCHORSKE, C. E. 1979: 259.)

Whether one considers the social resolve of the spokesmen for lifestyle reform, or the participants, or the changes represented by the artists, the above quote is astonishing. So is the fact that in the Hungarian language area the Gödöllő artists – who happened to be nearly identical in ethnic origin, education, and social situation – undertook the formation of an alternative lifestyle.¹⁰

3. THE FLOWER AS AN EVALUATION OF LIFE

What is that makes the rose so emblematic, and stressed in picture after picture? Could the reason be that the intellectual profile of the secessionist artists in their efforts to synthesize life and art was shaped by remnants of the romanticist worldview, by the English pre-Raphaelites, by allegoric French symbolism, and by Tolstoyanism and contemporary gnostic and theosophic teachings centering on one's own divine reality, by vegetarianism and naturalism, both enjoying great popularity in Europe at the time, and the series of laical ideas on education and art education; and that the rose had a role as emblem in all of these, both in its botanical existence and as a symbol of dual values? Is it sufficient explanation for the rose use of Nagy and the Gödöllő artists as a central category that the international cultural movements enumerated above turned to objects, ideas and actions expressible by this flower at precisely the time when education directed at the “complete life” was their objective? The Gödöllő group was far from alone in wanting to be more than just artists: they considered their lives and body to be creative media, and attempted to show by example a model for mankind to follow.

The Gödöllő group created a unique mixture of turn-of-the-century ideas of life reform in which the rose was of a mystic character. The chromatics they created supports this conclusion. For them the rose was a plant of light, symbolizing their shared views of the world, a complex, somewhat eclectic form of mild radicalism.

¹⁰ SZABÓ, K. A. 1999: 92–93.

4. SOME ELEMENTS OF SÁNDOR NAGY'S INDIVIDUAL WORLDVIEW

4.1. *Nazarenes*

In all likelihood, Sándor Nagy became acquainted with the Nazarene movement in Hungary through Ferenc Szoldatics, and his interest in puritan/romanticism principles increased when he met a number of admirers of Raphael at Szoldatics' studio while on fellowship in Rome.

The Nazarenes recruited their numbers from peasants, craftsmen and industrial workers; they took the commandments of the Sermon on the Mount literally, living pious lives in which they did not drink or bear weapons, and they maintained strong personal and correspondence contacts. However, they did not have a significant structural organization, or priests, and it was the enclosed internal life of the groups which was important to them.¹¹

After Rome, Nagy studied in Paris at the Julian Academy. At this time, 1892-1900, he was in contact with virtually every movement which promoted philosophical, aesthetic or lifestyle renewal in some way. He was influenced by the Franco-Belgian occult Rosicrucian group, who performed their symbolist idea-painting by mystic transfiguration and preached the role of the artist as prophet – the prominent position of art in understanding the world. Nagy's writings testify that he was also affected by Buddhism and theosophy. He did not reject any turn-of-the-century philosophy or life reform movement which placed individual development at the center, emphasizing the individual worldview over community, God-centered cosmologies – their influences were rather accumulated, and the ideas of various philosophical definitions did not cancel each other. Understandably, during this time Tolstoyism, which combined socialist and Christian ideals, and a version of anarchy linked to Jenő Henrik Schmitt (a Tolstoyist), which urged social reform through the improvement of man and rejected the state as depersonalizing people in the name of government, were other movements which became important to Nagy.

4.2. *Pre-Raphaelites*

The return to the ideals of Italian painting before Raphael both intellectually and artistically was encouraged by the mid-nineteenth century Pre-Raphaelite Brotherhood. They were characterized by a preservation of simplicity and hand-craft traditions, meticulous artistry in the shaping of their objects, attention to

¹¹ Cf. Eötvös Károly munkái IX. *A nazarénusok* [Works of Károly Eötvös IX: *The Nazarenes*]. Budapest, 1904.

the spiritual content of things, and a concept of the combination of art and labor as a single unity – and they had many followers. To accomplish all this in artistic communities was of even greater importance, and they featured utopian notions which many received as yearned-for ideals.

The Pre-Raphaelites' model of self-organization was the Nazarenes, a group of Germans living in Rome who sought the joining-place of Christian belief and archaicism (their name was from the earliest Christians) – and it was Ford Maddox Brown who created the connection between the Nazarenes and the pre-Raphaelites. Echoing medieval ideals of common labor and learning from one another thereby, the group's members adored romanticism and were believers of Johann Jakob Wirz (1778–1858). Wirz claimed to be a reincarnation of Christ and found many followers in the regions of Elberfeld and Barmen. This new religious movement came to the Carpathian Basin through Switzerland (1839) by means of János Denkel, a Hungarian student of Heinrich Samuel Fröhlich, and it enjoyed the support of several highly influential Hungarian intellectuals.

William Morris' social sensitivity became a model: the concepts of spreading the teachings of Christ, helping the poor, and practicing a combination of self-moderation and craftsman's labor led to expression of the belief that art was a vital necessity, and the performance of work considered to be artistic was a liberating obligation of all men. The restoration of the value of craftsmanship derived from a revival of the medieval practice of self-sufficiency in which everyone produced for himself the objects needed for his life, whereby his very existence took on object form. The one-time unity of life, labor and art emerged anew, albeit as a potential only. In 1871 Morris visited Iceland, on the influence of which he formed the ideas of the *island of complete life*, later writing his novel on the perfect future, *News from Nowhere* (1890). This book largely anticipated the life of the Gödöllő colony: everything it held of value – labor, intellectual values, sport, self-sufficiency, dress, construction, the nature of social life, a natural lifestyle, a reshaping of male and female roles, and child-raising ideals – all became (almost) a reality twenty years later.¹²

The religious image of art of the popular socialist Morris as well as that of Ruskin, who was thoroughly familiar with Marx, is a late continuation of the romanticist worldview. Profession of the dual – scientific and artistic – experience of the universe offered opportunities of implying individual mystic efforts. Although the Gödöllő artists had no personal contact with the Pre-Raphaelites, their two leaders did know the Nazarenes. In fact, Kriesch and Nagy first met at the home of Nazarene painter Ferenc Szoldatics (1820–1916) in Rome (GEL-

¹² It would be interesting to compare the novel with Kálmán Konopi's *Az ember és szerelme* [Man and Lovers] (1907), a novel about the inhabitants of the Gödöllő colony.

LÉR K. 1987: 25) – Nagy had met Szoldatics earlier, on a vacation at Csopak after his fourth year at the Model Drawing School. Szoldatics was one of the ones who encouraged Nagy to make a study tour of Rome – “*assuming you do not want to deal with profane art.*”¹³

On the model of the pre-Raphaelites they were encouraged to adopt the ideal of art with moral content from the English and realize it in Gödöllő, creating a workplace (and thereby an ideal and community) for handicrafts inspired by Hungarian folk art, thus serving the everyday realization of the ideal. In the environment of the workplace the inhabitants of the Gödöllő artists’ colony lived not only in an open artistic environment but also in a loose family-based life environment, establishing multi-functional areas for collective living and organizing a series of community events – thereby coming closer to the collectively realized, socially defined society in which mutually accomplished work is also a value.

4.3. Tolstoyism

With the formation of nation-states, nationalist artists broke with the ideas of works filling an “aesthetic” function of the pre-Renaissance and -Enlightenment periods as well as with artists’ functionalist attitudes. At the end of the 19th century, the Pre-Raphaelites and Nazarenes detected this hiatus and considered it their goal to maintain continuity. Parallel to the principles of Ruskin and Morris, occasionally independently, ideologies appeared which, although not always based on fully elaborated philosophies, served as guidelines for a kind of practical life emphasizing ethics. Tolstoyan art and philosophy, like gnosticism, emphasized the maintenance of continuity – and did not renounce the nationalist character endangered by industrialized society even when it alluded to transnational ideals (for example, the idea of education not directed by the nation-state).

L. N. Tolstoy’s interest turned toward education in the 1870’s, and after meeting Sutaev, the founder of an agrarian denomination, he also became an opponent of modernization and a spokesman for early Christianity and a simple, rustic lifestyle. His works, particularly for their resounding with a number of ideals for improving the people, were known throughout Europe. Kriesch became a follower in the late 1880’s, and at Diód established an artists’ colony based on Tolstoy’s philosophical, ethical and lifestyle principles, while Nagy also participated in the organization.

Like Ruskin, Tolstoy viewed the utility of art to lie in the fact that it is able to create a community whose members profess very similar ideas of society. It does this in order to speak to as many people as possible, and for them to under-

¹³ GELLÉR, K. 1996, 5., quoting a manuscript by Nagy, n. d. Budapest, private ownership.

stand it and consider its ideals appropriate. Tolstoy considered folk art and the mentality of the medieval guilds – and not incidentally their creative techniques – worthy of continuation. In the Russian author's philosophy, social and artistic motives were welded together, and this was a starting premise for Nagy as well as the artists of Diód and Gödöllő. This may explain why Nagy and his followers had such interest in the peasant culture of Kalotaszeg, and later in Hungarian folk culture and art in general. They attempted to explore the ancient culture-tied, art-creating lifestyle which promised self-fulfillment to all its members and offered the opportunity of becoming an "inner man" based on self-development and one's own will.

Tolstoy denounced and rejected contemporary developments in high art – and did not understand them. The basis of his criticism was what he considered the elitist demeanor of the symbolists and impressionists: in his view, that which cannot be understood by everyone is to be rejected, as it is unusable as a means of self-improvement. He believed in higher appreciation of the role of art based on universally accessible Christian perspectives, and claimed ethics developed therefrom to be the basis of community.

Jenő Boér and his son acquainted the Diód group with the Tolstoyan (and gnostic) principle of art as improver. Boér received Kriesch as guest at his Diód residence, and together they read German translations of Tolstoy and worked on the summer placement of the art colony. In addition to Boér, the gnostic Jenő Schmitt also contributed to the spread of these ideas, his books having an influence on Nagy in particular, no doubt, because he discovered the similarity between their teachings. Tolstoy himself also had an interest in Schmitt.

The combination of Tolstoyan moral and social reforms with pre-Raphaelite teachings using the concept of beauty in the medieval sense implied that the changing of circumstances was primarily the individual task of all men, which made Tolstoyan artists somewhat open to the socialist movement. Rejecting radical social actions and professing the idea of inner revolution, these anthropophilic artists felt closer to the ideal of the Enlightenment wherein the individual was capable of changing his fate himself.

The Gödöllő artists' ideas of art education followed from their understanding of Tolstoyan art tenets based on original sources. The popularization of their own works (as well as the abundant use of genres and the discovery of children as art lovers), as they acknowledged, was important because it initiated a wide audience into their ethical ideas and could make them knowledgeable adherents.

4.4. *Neo-Gnosticism*

Familiar with Tolstoyanism and its combination of social and Catholic traditions and a believer of Jenő Henrik Schmitt, Jenő Boér was the source not only of vegetarianism, love of Nature, and folklore, but also of gnostic ideas for friends Kriesch and Nagy.

Schmitt elaborated his neo-gnostic ideas based on Tolstoy's populism, becoming a philosopher who rejected social radicalism. He enthusiastically published Tolstoy's writings in his German-language periodical, although he did not accept every precept. Schmitt believed man was not the result of the outflow of spirit, and thus its humble follower, but rather the self-aware developer of spirit. The individual's self-knowledge is the Archimedean lever which can move an unmoving world.

Gnostics held God to be perfect light. Ever-deleterious matter is capable of receiving light particles originating from him. The body of Christ was one such recipient of this spiritual light – and the task of man is to achieve transfiguration through the example of Christ.

For this reason Schmitt preached inner development and claimed the possibility of self-salvation – that is, the idea that man can become divine. And, as art is the primary motivator of this self-transformation in man, it is the method with whose guidance anyone can enter the path of purification and truth.

For Nagy and his friends this raised the suggestion that man can be shaped by aesthetics. Self-formation contributes to improving the world, and art provides the altar on which the results of self-knowledge, the created work, may be offered as a sacred object, as it were, to the community. Aesthetic creation – especially if it is saturated in mythic/religious content – improves man.

Expressing his views in Germany and in Budapest, Schmitt's anarchism preached non-violence. Further, a collective of individuals having undergone appropriate self-development would transform society without revolution. Social development could be achieved by individual development – and this was the proper behavior. Only the artist is able to shape this attitude – and therefore must be considered a kind of prophet. (Nagy's painting *Master, Where Dwellest Thou?* expresses this idea: St. John the Baptist is followed by figures – for whom Nagy's painter friends happened to serve as models – as they set out to find true Christianity.)

It was Schmitt who first recognized the light-related symbols of gnosticist and theosophic teachings in Nagy's works. He believed the master to have undertaken the depiction of pure spirit, expressed by the saturation of the bodies in light, the soul appearing in a body swimming in light. Schmitt listed Nagy's light-figures as examples arguing in favor of gnosticist self-deification.

*“The ubiquitous rays and light-figures presumably appeared in Sándor Nagy’s graphic works on the influence of Schmitt’s writings, which are considered the theoretical ignition point of Hungarian presymbolic efforts,”*¹⁴ writes Katalin Gellér while researching the components of the painter’s cosmic life-sense and light symbolism, also pointing out the extent to which this all fit in with the Nietzschean cult of that period, and not incidentally parallels the theosophy of Rudolf Steiner. This enraptured belief in the self and cult of light as the source of all life is not unique in the intellectual and artistic life of Europe or Hungary¹⁵ – in appearance and expression it is of neo-Platonic (and Socratic) ideology.

Thus, the gnostic (or gnostically interpretable) symbols such as light, the Sun, and fire contribute to the visual expression of Nagy’s professed role as moral teacher. Without question, the mass of (often not clearly interpretable) hermetic signs rendered the artistic and literary dissertations didactic. This illuminates the extent to which the symbolism of the secession, with its agglomeration of contemporary philosophies, was suggestive, self-emphasizing and programmatic, and that it spoke to the initiated.

Nagy’s symbolism – except in his final period – always remained gnostic, alluding to the possibility of self-knowledge and self-fulfillment. For example, on one of his stained-glass paintings in the neogothic chapel in Lipótmező (1913–14) Nagy depicts roses as floral ornaments by right of both Christian tradition and secessionism. The medium of glass – an opportunity which the painters of gothic windows also exploited – enables the materialization of gnostic ideas, presenting the environment of Mary. The roses surrounding the female figure grow to Christ towering on high, where they become thorny branches. Hitherto featured as separate formations in the mysticism of Mary and Christ, the flower in this case stems from a single root, as both the rose and the twisting, winding thorny branches are both set in glorious light. The gnosticism of Nagy’s old age, meanwhile, is characterized by the light-saturated, light-valued figures of his fresco in the Church of St. Elizabeth in Pesterzsébet – and the bramble of roses linked to them.

4.5. Vegetarianism

Thematization of the relationship toward the eating of meat predates the 19th and 20th century. Rousseau and numerous other philosophers of the Enlightenment preached abstention from food of animal origin (although only for the

¹⁴ GELLÉR, K. 1987: 102.

¹⁵ Comp. Nietzsche’s citations of Zoroastrianism, or Rudolf Steiner’s theosophy (which also alludes to Goethe’s light and plant cult) and his anthroposophy elaborated later, or the Hungarians: Tivadar Csontváry Kosztka, Jenő Komjáthy, Endre Ady, Gyula Juhász, Sándor Sik, Jenő Komjáthy, and others of similar objective resolve.

more cultured classes), but it is clear that both Christianity and the cultures of antiquity confronted alternative nutritional methods. The consumption of meat and other products of animal origin offered the path to proper enjoyment of life as regulated by the ancient pathology of humors and subsequent worldviews based more or less thereon. Nineteenth-century vegetarianism, as Massimo Montanari points out, was merely a by no means new version of a continuously existing European tradition in which each of the selected and laudable principles of nutrition is traditional, but now interpreted with the support of modern scientific teachings (MONTANARI 1996: 178–180).

The first vegetarian society was founded in London in 1848, and soon afterwards the now-institutionalized movement attracted attention (though only in Europe) with its moral standpoint and emphasis on health, rather than by the originality of its successfully principles. Meat is poison, they claimed, undertaking a biological and sociological explanation of this statement supported by numerous examples. The benefit of foods of plant origin, however – this likewise was an idea resurrected by the Enlightenment, with its precedents from the Renaissance – was supported by the “theory of signatures” based on the discovery of analogies, which held not only that external appearance is an expression of internal content, but also that the qualities of the food eaten influence the qualities of the eater. In addition to all this, contemporary and earlier scientific and philosophical thinking and a host of everyday ideas combined to create the behavior pattern of which vegetarianism is part. Moreover, as with all mass movements, the spread of vegetarianism was aided by the fact that cosmological principle, arguing in generalities with allusion to personal experience, concealed its internal inconsistencies.

For the vegetarian, food of plant origin provides naturalness which is a process of everyday sustainment of life as part of the proper lifestyle. Food of plant origin is a condition for naturalness, simplicity and non-violence – and also their symbol. Maintenance of the body is a necessity, of course, but the ultimate goal is not momentary gastric pleasure; rather, it is the attainment of a higher goal and the long-term enjoyment thereof. This form of nutrition is a source of happiness whose undemanding norm promotes the opportunity of experiencing a rationally operating universe.

Vegetarianism is a philosophy which the layman can practice – and which is a criticism of society (and science). It simultaneously serves the holistic needs of periods unable to feel the fullness of the universe and of people overwhelmed by the details, as well as providing individual opportunities for their satisfaction. If one examines the symbolic level out of the possible meanings of vegetarianism, the most important aspect seems to be self-identification with the plant: identity with Nature, patience and humility, perseverance of presence, tranquil-

ity and acceptance are symbolized in a variety of forms, including the ethical. At the same time, this eating habit provides instruction on lifestyle: creation of a simple, undemanding life (accomplished with rustic/folk naturalness), served by asceticism and in fact suggesting developed intellectualism (aided by a little mysticism and cosmos-oriented philosophy/theology/theosophy), rationalism (as a criticism of the ruling social, ideological and political order), and voluntary renunciation of individual extremes in the interest of the community (developed social sensitivity).

With the help of vegetarianism, the need for moderation created a connection between 19th-century proponents of dietary reform and early Christian tradition. However, references to the Middle Ages suggest an incongruity: feudalism was not a mentality characterized by plants and rejection of animal-origin food; it was not an era of phytomorphic anthropology. There is a different explanation why the 19th-century alternative lifestyle made this reference all the same. An examination of the views on the division of labor and its interpretation in the attitudes formed on art appears to offer an answer.

In vegetarianism, everything that transcends nutritional practice is utopianism. But is this true for all regions of Europe? The eating of foods of plant origins finds a series of varying explanations in different cultural periods of Europe, but in essence, it became consistently utopian in only one region – the area where Western or Roman Catholicism is located. Of the thinking patterns created through the great cultural schisms of Europe, Greco-Roman paganism, Islam, Greek and Oriental Orthodoxy and the last-formed Protestant Reformation all accepted this dietary habit more or less, with no need for complex explanation. For Christians of Papist Catholicism and later Western Catholicism, both in wholly Catholic communities and in populations with mixtures of the canonized Catholic worldview, inasmuch as the limited access to the goods of society and nature required explanation, these utopias offered the cessation of these differences, both in the early periods of its development and in the Renaissance and afterwards. Vegetarianism undertook an active part in the restoration of social equity – and it is this aspect which must be stressed for both the Gödöllő artists and contemporary European lifestyle reform movements.

5. VEGETARIANISM IN GÖDÖLLŐ

Of the inhabitants of the artists' colony, three families were vegetarians, while others were only temporarily or never, even on community influence. Nagy probably became vegetarian during his stay in Paris. Whether this aspect of the reform lifestyle coincided with his discovery of Tolstoyanism, or his studies of Buddhism, or as a consequence of the one or the other, cannot be determined

due to the absence of sources. Sickly from childhood, Körösfői-Kriesch became a believer and follower of natural medicine and moderate nutritional habits at an early age. Nagy and Körösfői-Kriesch, the leading figures of the Gödöllő artists' colony, were consistently vegetarians by Diód, before the formation of the group – their similar philosophies may well have contributed to the foundation of the colony and the shaping of its spirit. The two families used the 1895 Hungarian translation of a book by Louis Kuhne, a natural medicine practitioner from Leipzig, in shaping their lifestyle (SZABÓ 2003: 44). According to this teaching, the cause of disease was the eating of meat, which therefore should be avoided. Meats were responsible for obesity and digestive disorders, which in turn became the causes of other physical and spiritual disorders. The three daily meals were based on seeds, vegetables and fruits and supplemented by honey, butter, plant oil or milk, but fresh or dried spices, sugar, alcohol and narcotics – alcohol, coffee or cocoa – were not allowed. Along with the French-style light dishes supplemented with desserts and pastries, folk dishes were also added, however – the Nagy family often ate *puliszka* (cornmeal grits) for breakfast.

The records indicate that this vegetarianism had a number of reasons besides its effect on health: first of all, that cooking should not take up too much time for the wives, who were already artists in other genres. Meals were generally prepared with the participation of the entire family, and the main meals, except for breakfast and family occasions, were open affairs where friends and guests might sit at an abundant, diverse meal set with special care to be natural yet aesthetic. Festiveness, however, was avoided. The intimacy of sitting to table – the ritualization of the event – contains signs both of a rustic/folk nature (simplicity) and of the bourgeois (social life form).

This heterogeneity signifies the members' freedom from orthodoxy and tolerance of each other. Everyone could decide on the meal for himself in accordance with his attitudes and principles of life, but the frequency of the meals and their role and social function in family life can be considered middle-class.

Vegetarianism was but one element of the complex lifestyle philosophy which the leaders of Gödöllő professed. Their eating habits included non-vegetarian elements such as rustic and bourgeois dishes, community-forming social togetherness, and less time away from artistic creation, which collectively indicate the participants' lives were organized according to higher goals. At the same time, it is also true that, like dress habits, sports, and functional mapping of the open and enclosed living areas, it served to protect health in both the physical and spiritual sense.

6. SUMMARY I: THE ROSE

The rose in the Nagyian interpretation was gnosticism's flower of light. Likewise connected with light was the Gödöllő artists' heart motif – which they held to be the center of the human soul, or of the microcosm, which they hoped to make more moral by gentle perseverance. Understandably, light, light-emitting objects, celestial bodies, metaphysical beings associated with light, and objects directly touched by light such as the rose or created by light such as vegetarian meals were all separately and collectively emphasized in the life of the Gödöllő artists and left a mark in their highly allegorical works. The beautiful flower of light is an attribute of the light-figures, and occasionally even their surrogate.

The rose symbols were deeply Christian in content, their red color alluding to blood and expressing submission. At the same time this color also suggests a high degree of saturation of the soul.

The rose is created as a result of self-formation; thus, one who wears it may surely say his work was successful. Also, in keeping with European traditions, this rose bears the meaning of Mary and Christ. One who can produce such a flower is acting in the interest of the community as well as himself; while renouncing his individual interests and living by the criteria of his fellows, he sacrifices himself on the altar of community. The rose is the symbol of the desire for knowledge and self-formation – in Nagy's works in means no less than the fulfillment of his reform lifestyle with its complex turn-of-the-century philosophical background.

The philosophical and ethical content of the rose is also emphasized by the figure or situation with which it is fit. Without exception, it is the attribute of the personality of prophet/artist/teacher, or a decorative sign of allusions to values represented by such a personality.

7. SUMMARY II

For Nagy the interesting intellectual movements were those which believed in art's obligation to improve people. This principle made Pre-Raphaelism, symbolism, Nazarene tenets, Tolstoyism, gnosticism and vegetarianism (which was less philosophically linked to lifestyle reform) all acceptable and reconcilable. From this myriad of intellectual components comes a worldview necessarily unified with a mystical mentality, as the source of wholly non-violent human self-liberation and -education. A unique feature of the reform lifestyle is its admixture of a number of worldviews as well as the fact that it advocated practical activity more than it did a crystal-clear explication of its theoretical background. Education of self and community would be a precondition for the fulfillment of the practice.

The Gödöllő artists – by establishing a fabrics manufactory, creating an artists' colony and participating as an art society in Hungarian and international artistic life – had uniform views on the ethical importance on national and folk art, and formulated very similar ideas and practices in self- and group education, which they also followed in child-raising and works of art intended for children; without question, they brought about a utopia. The expression is intentional: the majority of their utopian ideas were realized, as proven by their writings, by outside reports on them, and by photographs which show their life ready to reach fulfillment anywhere, from home to monumental spaces. Each of them considered the personality created by their lifestyle reform to be a work of art – and this is the reason for their strikingly prophetic behavior pattern and the demand for their works. Although perhaps disconcerting for the art historian, for the education historian it is a mentality to be studied.

According to primary-source evidence, the teacher was expected to be a mental example to the students, as desirably and exemplary teacher qualities became increasingly important from the end of the nineteenth century on. For this reason, an increasing number of educational movements have liberated themselves from canonized expectations and expressed new behavioral models – whether national, or higher in nature – the transmission of which appeared as an unaccustomed task. Identity between institutional and non-institutional forms of transmission gained value, and the teacher's child-perspective, beyond the transmission of social norms, encompasses a deep – usually sympathetic – identification with the child, despite generational differences, emphasizing human similarities. That a single narrative is possible for childhood and adulthood, although a consequence of the historical perspective of the Enlightenment, is suggested by educational efforts to discover the analogous circumstances of child and adult. A result of this was the transformation of teacher behavior. The utopia of Gödöllő is proof of this new teacher mentality: reshaping themselves on the basis of new ideals, they point to the operational conditions of a better society.

LITERATURE

- F. DÓZSA K. (szerk.) 2004. Az áttörés kora. Bécs és Budapest a historizmus és az avantgárd között. 1873–1920. *Klimt, Schile, Kokoschka és a dualizmus művészete című kiállítás tanulmánykötete* [Age of Breakthrough. Vienna and Budapest between historicism and the avant-garde. 1873–1920. *Study volume for the exhibition "Klimt, Schile, Kokoschka and Art of the Dualist Era"*]. Budapest: Budapest Historical Museum.
- GÉCZI J. (szerk.) 1999. *Nagy Sándor. Veszprém: Vár Ucca Tizenhét* [S. N.: *The Vár Street Seventeen*] 1999/2.
- GELLÉR K.–G. MERVA M.–ÖRINÉ NAGY C. (szerk.) 2003. *A gödöllői művésztelep 1901–1920* [Gödöllő Artists' Colony 1901–1920]. Gödöllő. Catalogue

- GELLÉR K.–KESERŰ K. 1987: *A gödöllői művésztelep*. Gödöllő: Cégér. [*Gödöllő Artists' Colony: Heraldic Emblem*]
- GELLÉR K. 1996. *Nagy Sándor pesterzsébeti freskói* [*Pesterzsébet Frescos of S. Nagy*]. Budapest: Pesterzsébeti Múzeumi Füzetek 12.
- GELLÉR K. 2003. *Újítás és tradíció*. [*Innovation and Tradition*] = Gellér K.–G. Merva M.–Öriné Nagy C. (szerk.) 2003: 5–26.
- GELLÉR K. 2004. *A gödöllői művésztelep (1901–1920)* = F. Dózsa K. (szerk.) 2004: 423–431.
- MONTANARI, M. 1996. *Éhség és bőség* [*Feast and Famine*]. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- SCHORSKE, C. E. 1979. *Fin de Siècle Vienna*. Politics and Culture. K. h. N.
- SZABÓ Krisztina Anna (2003): „Az egész élet szigete” – életmód és mentalitás a gödöllői művésztelepen. = Gellér K.–G. Merva M.–Öriné Nagy C. szerk. (2003): 41–50.
- SZABÓ Krisztina Anna (1999): „Az egész élet szigete” – életmód és mentalitás a gödöllői művésztelepen [*“Island of the Complete Life” – Lifestyle and Mentality at the Gödöllő Artists' Colony*]. = Géczi J. (szerk.) 1999: 88–151.

NAGY SÁNDOR: REFORM ÉLETMÓD ÉS SZIMBÓLUMA

Preraffaeliták – Tolsztojizmus – Újgnoszticizmus – Vegetárizmus: Nagy Sándor világképének elemei

Az utóbbi időben egyre több olyan, az ember teljes életére kiható életmódot változtató programok váltak nyilvánossá, amelyekre a nem intézményes tudásátadás kutatói is érdeklődéssel figyelhetnek (SKIERA, E. 2004). Ezek a holisztikus elemekben gazdag reform életmódjavaslatok azonban nem előzmény nélküliek. Először s tömegesen az 1880-as évek közepén tűntek fel azok a mindennapi életvitel javítását szorgalmazó elképzelések, amelyek a lakás, az öltözködés, a táplálkozás, a természethez való újfajta viszony, a test, az anyagforgalom stb., továbbá a szellemhez fűződő teozófiai, filozófiai és teológiai mentalitás átalakítását, továbbá a nem európai civilizációk értékelt eredményeinek átvételét szorgalmazták. A 19. századvégi–20. századelői életmódreformok összegzésére és terjedésére először Edward Carpenter vállalkozott. Az 1889-ben kiadott kötet, a *Civilisation its Cause and Cure* utóbb nemcsak a kortárs reform életmód-törekvések összefoglalója, de érthetővé tette a hamarosan kialakuló reformpedagógiák megjelenését és a céljait is. A mozgalmak áttekintése ezért több szempontból indokolt, hiszen nem csupán a századforduló (kései romantikus, materialista és pozitívista) világképei által előhívott ember- és műveltségképekről adnak fölvilágosítást, de tudósítanak a 20. század pedagógiáit átalakító törekvések kialakulásáról is. Végezetül az akkori és a mai, az egész életet befolyásoló nevelési rendszerek azonos és eltérő vonásainak összevetésére is lehetőséget ígérnek.

A Kárpát-medence magyar nyelvterületén az életmódreformok sajátos vegyülésével Gödöllőn született meg s egzisztált néhány évig az a „teljes élet” program, amelyet,

még ha vázlatosan is, tanulmányozásul választottunk. A hazai szecesszió néhány művésze – európai tájékozottsága révén – olyan telepet hozott létre, amelyen fenntartók és alkalmazottak együttesében egyfajta univerzális személyiségkép formálódott. Noha a gödöllői telepnek mára szinte csak a művészeti jelentősége ismert, kétségtelenül egyéb, a források gazdagsága révén művelődés- és neveléstörténeti értékei is vannak.

A gödöllőiek arculatformáló személyiségei közül e tanulmány Nagy Sándor tevékenységére s egyik legfontosabb szimbólumára fókuszál, mivel ő az, aki a pedagógiai, azon belül főként a művészetpedagógiai nézeteit rendszeresen és hosszú időn keresztül kifejthette.

Kulcsszavak: művészettörténet, gödöllői telep, Nagy Sándor, életmódreform, művészetpedagógia

Rajslí Ilona

· Újvidéki Egyetem, BTK
 · Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 · rajslí@stcable.net

A KATOLIKUS EGYHÁZI NÉPÉNEKEK ARCHAIKUS NYELVI RÉTEGE

The Archaic Linguistic Layer of Catholic Chorales

Napjaink katolikus népénekeinek szövegvilága nagyszámú és sokféle archaikus nyelvi elemet tartalmaz. A máig fennmaradó régies nyelvi elemeket csak a népénekek történetének, továbbélésének ismeretében lehet vizsgálni; mai népénektáraink korpusza ugyanis igen heterogén jellegű: alapját mindenképpen az ősi eredetű, szóbeliséggel terjedő szöveg- és dalmvilág képezi, amelyet a különböző művelődési korszakok és stílusirányzatok mindvégig befolyásoltak, valamint az újabb keletű, gyakran idegen és dekadens ízlést sugalló énekek sora ötvözött. Az archaizmus fogalmát szokványosan a szótan területén tárgyalja a szakirodalom; jelen esetben e fogalmat kiterjesztjük a népénekek teljes formai és jelentésbeli megvalósulására: archaizmusok ugyanis a hangzásban, a szerkesztésben, a jelentéselemekben egyaránt előfordulnak.

Kulcsszavak: vajdasági katolikus népénekek, archaikus nyelvi elemek, szövegvizsgálat

A MAGYAR EGYHÁZI NÉPÉNEKEK TÖRTÉNETÉBŐL

A népének a *Magyar Katolikus Lexikon* szerint a nép énekes részvétele a liturgiában és a népi ájtatosságokban. Szinte egykorú a kereszténység megerősödésével a magyar területeken. Könyves Kálmán uralkodásának idején az 1114-es esztergomi zsinat egyik határozata így rendelkezik: „A templomban semmi se olvastassék vagy énekeltessék, amit a zsinat jóvá nem hagyott.” Ezt a IV. László alatt megtartott budai zsinat (1279) határozata is megerősítette. Mindezek az utalások azt jelzik, hogy a 11–12. században a templomokban már felhangzott népi ének.

„Az első egyházi népénekek irodalmi és zenei forrása kétségtelenül a gregorián ének és a középkori európai »nemzetközi« katolikus népének volt, – átgűrve, átfőrtve az ősi magyar népzene ízlésével, hagyományaival, sajátosságaival. További fejlődésében is mindig e három tényező (gregorián, európai népének, magyar népzene) eredője; minden jelentősebb irodalmi és zenei áramlat hatással volt a magyar nép templomi énekére is” (BÁRDOS–KERTÉSZ 1965: 93).

Évszázadokon át, egészen a 15. századig szájhagyományozódással él és terjed az egyházi népének, ezért nem is volt nagy szükség a lejegyzésükre, a nép az ének szövegét és dallamát hallás után tanulta meg és hagyományozta át, akár csak a magyar népdal esetében. Nehéz megítélni, hogy a 16. század előtt volt-e írott feljegyzésük, vagy a történelem viharai semmisült meg. Első emlékünkből, kódexeink közül a Peer-kódexben (a 16. század első negyede) megjelenik a *Te Deum* hangjegyes lejegyzése, a Nádor-kódexben (1508) három – mai napig énekelt – dallamot is megtalálunk.¹ A Mária-énekek nagy múltú kultuszát jelzi Vásárhelyi András igen korai, 1506-ból való fordítása is: *Angyaloknak nagyságos asszonya* címmel.

Telegdi Miklós prédikációskönyvében (Bécs, 1577, Nagyszombat, 1578) lelhetők fel az első nyomtatott magyar népénekek. Közben a nagyszombati zsinat (1560) a templomban azokat a latin és magyar énekeket engedélyezi, amelyeket már legalább száz éve jóváhagytak. Megjegyzendő, hogy a Telegdi Miklós-féle pécsi püspöki könyvtár 1586-ból két énekeskönyvet is felsorol: *Psalterium Hungaricum* és *Cantiones Hungaricae*, ezek sorsáról azonban semmit nem lehet tudni. A 17. században fellendül az egyházi népénekek összegyűjtése, kéziratos énekeskönyvek készülnek, de nyomtatásuk is gyakoribb. Megjelennek az ún. kántorkönyvek, amelyek sokféle típusú éneket tartalmaznak: himnuszokat, cantiókat, Mária-antifónákat, verses imádságokat és még sokféle, éneklésre szánt szöveget.

Pázmány Péter kiváló egyházzenei képzést kapott római tanulmányai során, így az 1629. évi nagyszombati zsinaton rendezni szándékozta az egyházi népének ügyét, el is határozták egy „kötéskönyv” kiadását, amit az 1638. évi zsinat is megerősített, a mostoha körülmények azonban nem tették lehetővé az elkészítését. 1651-ben jelent meg a *Cantus Catholici* Szőlősy Benedek jezsuita szerzetes szerkesztésében. „Ez az első nyomtatott hangjegyes énekeskönyv az egész magyar zenetörténetben. Dallamai mind patinás veretű, ősrégi zamatos, művészi magyar melódiák; ha sok közülük idegen származású is, már jóval a török hódoltság és a reformáció viharai előtt ott éltek a magyar nép ajkán és szívében” (BÁRDOS–KERTÉSZ 1965: 95). Ez később több kiadást ért meg, ismert pl. az ún. *Szegedi Cantus Catholici* (1674), az *Editio Szelepcsényiana*. Jelentős nyomtatott énekgyűjtemények még a korból: Kájoni János *Cantionale Catholicum* (1676), Illyés István: *Sóltári énekek és Halottas énekek*, valamint Náray György: *Lyra coelestis* című kiadványa. A 17. századból van még három kézira-

¹ Egyes források szerint a Winkler-kódex (1506) *Szent ének, ki dicséri Szűz Máriát* című verse is ide sorolható, Horváth János és Vargyas Lajos szerint ez a rímtelen magyar ének úgyszintén a „magyar népének tökéjéhez tartozik” (idézi PUSZTAI 1988: 31).

tos énekgyűjteményünk is: a turóci jezsuita *Cantionale et passionale*, a *Magyar Cantionale*, mely ismeretlen pap vagy kántor műve, illetve a *Csiksobotfalvi kézirat*, Kájoni Jánosnak, a csíksomlyói ferences házfőnöknek a gyűjteménye.

A népénekek több forrásból származó dallamvilágát mind a reformáció, mind pedig az ellenreformáció során visszatért közösségek magukénak érezték, hatott rájuk az ún. históriás énekek melódiavilága is. Kialakult egy katolikus barokk dallamkincs, amelyet minden nemzetiség a maga nyelvén énekelt. Több szerző véleménye, hogy a 18. század a hanyatlás kora a magyar népénekek történetében: egyrészt azért, mert kiszorul a nyilvánosságból, másrészt pedig erőteljes németesítő hatás érződik, német dallamok, szövegek özönlenek be. A főpásztorok és az újra működő szerzetesrendek egyaránt szorgalmazták a hívek tevékeny részvételét a liturgiában, a búcsújárásokon. Főleg azokban a templomokban kapott nagyobb szerepet a népének, ahol sem a gregorián éneket, sem pedig a

ADVENTI-ÉNEKEK

1. *Kisdi: Cantus Catholici (1651) – Sik Sándor*

1. A ke-resz-teny-ség-ben hisz-szük, vall-juk
 2. Di-cső-ség a menny-ben! Ó-róm, ál-dás

ré-gen, Hogy az Is-ten mi-ne-künk
 zeng-jen, Mert az Is-ten ke-gyes volt

Veg-he-tet-len ke-gyesse-gé-ben I-gér-te a
 És a-zon-nal nagy el-es-tünk-ben Meg-kö-nyörült

Meg-vál-tót Vi-gasz-ta-lás-ke-pen
 mi-raj-tunk Pa-ra-di-csom-kert-ben.

Híszkegyre:

3. Tudjuk, valljuk régen: az idők teljében
 Gábor angyal küldeték az Istennek követeképen
 S megtestesült az Ige Mária méhében.

99

kórus működését nem tudták biztosítani. A növekvő Oltáriszentség- és Jézus Szent Szíve-tisztelet, valamint a Mária Kongregációk alapítása mind több új éneket hozott. A kántorok kénytelenek voltak saját szükségletre meríteni a régi népszerű énekekből, továbbá a búcsúkon terjesztett nyomtatványok anyagából, imakönyvekből és énekfüzetekből összeállítani saját készletüket, amit saját szerzeményeikkel egészítettek ki. Jó példa erre Bozóki Mihály maróti kántor *Katolikus karbeli kótás énekeskönyve*² 1797-ből. Új műfajként az olvasmányének, majd idegen hatásra a 19. század elején a miseének jelenik meg. A dallamokat a kántorok és az énekvezetők egymástól tanulták el. A kántorok képzetlensége arra is kihatott, hogy a közszájon forgó énekek egy része sem esztétikailag, sem dogmatikailag nem felelt meg, olyan autoritás viszont, aki ezt a helyzetet rendezte volna, nem akadt. Mária Terézia 1774-ben kötelezővé tette az osztrák énekeskönyvek használatát a Monarchia területén, így a 19. század a dekadencia kora a katolikus egyházzene történetében, a templomi éneklést is idegen zenei szellem és ízlés árasztotta el: érzelgős, semmitmondó szövegek és egyhangú dallamvilág. E dekadenciát jól példázza a nagy hatású Tárkányi–Zsaskovszky *Katolikus egyházi énektár* (1855), amelynek még 1930-ban is volt utánnomása. Az egyházzene megújítását tűzte ki célul a cecilianizmus; a népéneklésben vissza szerettek volna térni az ősi magyar zenei örökséghez. Bogisich Mihály *Őseink buzgósága* címmel 1888-ban adta ki a már-már feledésbe merült 17–18. századi énekeket. Ugyancsak kevés sikerrel működött e területen Kersch Ferenc esztergomi karnagy, kiváló gyűjteménye nem került át a köztudatba.

Igazi áttörést, mondhatni reformot az 1931-ben megjelent Harmat–Sík-féle *Szent vagy, Uram!* jelentette, amely nem hozott nagy törést a templomi gyakorlatban, de Harmat Artúr és társai az összeállítás során nagy tudományos és kritikai felkészültséggel adták át az utókornak a régi gyűjtemények legszebb, legértékesebb énekeit. A II. Vatikáni Zsinat jóváhagyta a népnyelvű éneket, így a hivatalos támogatás ereje mellett neves zeneszerzők (Bárdos Lajos, Kodály Zoltán, Szigeti Kilián) is részt vettek a dallamok komponálásában. 1965-ben jelent meg a *Hozsanna!* teljes kottás népénekeskönyv³, amely céljainak megfelelően a *Szent vagy, Uram!* teljes anyaga mellett régi gyűjteményekből, valamint a korszak fellendülő népdalgyűjtéséből is merített. A legújabb népénektár, az

² „Fellengzős dallamú és szövegű énekein vagy német mintára formált énekein kívül a régi magyar kincsből is merít” (BÁRDOS–KERTÉSZ 1965: 96).

³ *Hozsanna!* Teljes kottás népénekeskönyv. A Harmat–Sík „*Szent vagy, Uram!*” énektár összes énekeivel, kibővítve más régi és újabb magyar és gregorián dallamokkal. A liturgikus reform első szakaszának alapján átdolgozott kiadás. Szerkesztette: Bárdos Lajos közreműködésével Kertész Gyula. Kiadja a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék könyvkiadója. Budapest, 1965.

Éneklő Egyház (1985)⁴ megtartotta az értékes és általánosan ismert énekeket, ugyanakkor újabb népi gyűjtések anyagából is válogat. Ezek az énekgyűjtemények mindvégig irányelvnek tartják, miszerint X. Piusz pápa az egyház ősi tanítása szerint a liturgikus éneknek három alapvető tulajdonságát jelöli meg: legyen szent, művészi és egyetemes.

NÉPÉNEKTÁRAK VAJDASÁGBAN

Vajdaságban a *Hitélet* imakönyv⁵ ma is általánosan használatos, az 1977-es kiadás egy előző (1960-as) első kiadás (javított) folytatása, ennek az egyházi énekeket tartalmazó része is a *Szent vagy, Uram!* összeállításához igazodik, az énektárba azonban B jelzéssel felveszi a Bácskában és Bánátban közkedvelt énekeket is, valamint azokat a zsoltárokat, amelyeket a megújult liturgia szerint a leggyakrabban énekelnek Vajdaság-szerte. Ez a gyűjtemény mintegy összegezi az elmúlt évtizedek énekanyagát, hiszen mindemellett a *Hozsanna!* népénektárból is beemel számos éneket és zsoltárt.

Emellett korai megjelenésű vajdasági énekeskönyvek is fellelhetők, mint amilyen pl. a Szabadkán kiadott *Anima* című imádságos- és énekeskönyv⁶, melynek Előszavában Hegedűs Lénárd esperesplébános (Bajmok, 1937) rávilágít a magyar népénekek területenkénti nagy eltéréseire, ami egy-egy zarándoklat, közös ünneplés alkalmával igencsak zavaró, másrészt a népénekek szépségére mutat rá: „Szép a műének és gyönyörködtető; de a népének, ha az erővel teljes és egyöntetű, magával ragad.”⁷

Kuriózumként említhetjük a Topolyán kiadott *Lelki Kenyér* című kiadványt⁸ ugyancsak az 1900-as évek első feléből, amelyben az imaszövegek mellett válogatás található a népénekekből.

Külön színfoltja a vajdasági népéneklésnek a bezdáni plébánia kezdeményezésére 2000-ben kiadott *Énekeljete az Úrnak* című kottás énekeskönyv.⁹ Szalay

⁴ *Római Katolikus Népepektár* – liturgikus énekekkel és imádságokkal. Szerkesztette: a népénektár-bizottság. Szent István Társulat, Budapest, 1986.

⁵ *Hitélet* – imakönyv népénekeskönyv melléklettel és a szentségi élet megújult liturgiájának magyarázatával. Összeállította: Huzsvár László, újvidéki esperesplébános. Kiadja a Szabadkai Egyházmegye Liturgikus Bizottsága. Forum, Újvidék, 1977.

⁶ *Anima*. Imádságos és énekeskönyv. Kiadja a bácskai egyházi konzultori testület. Nyomattott Horváth József könyvnyomdájában, Szabadkán, é. n.

⁷ I. m. 6.

⁸ *Lelki Kenyér*. Imádságos és énekes könyv a katolikus ifjúság számára. A suboticei apostoli adminisztratura jóváhagyásával írta: Fáncsy Antal ny. plébános. Kiadja: Hajtman István könyvnyomdája Bácska Topolán. É. n.

⁹ *Teljes kottás énekes könyv – felnőtt, gyermek és egyéb énekek*. Római Katolikus Plébánia, Bezdan. Az énekeket válogatta és szerkesztette: Szalay Mihály. Logos, Tóthfalu, 2000.

Mihály a Vajdaság-szerzte ismert és kedvelt népénekeket válogatta össze, immár „a zeneileg képzetesebb hívő rétegek igényére” számítva. Az énekeskönyv előszavában Miocs József kiemeli, hogy a kántorok ezáltal még inkább gazdagíthatják repertoárjukat s a helybeli liturgiát. Megjegyezhetjük még, hogy az előző kiadványokhoz viszonyítva az énekeskönyvnek nagy előnye az áttekinthetőség, a jó tematikai csoportosítás.

A VAJDASÁGBAN HALLHATÓ NÉPÉNEKEK JELLEMZŐI

Az archaizmus terminus főleg a lexikára korlátozódik, a mindenkor élőnyelvi használathoz képest elavulóban levő, vagy már kihalt szavakat öleli fel, melyeknek fokozatai vannak: visszaszoruló, visszaszorult, illetve kihalt (vö. TOMPA 1972: 47). A szakirodalom megkülönböztet valódi és nem valódi archaizmusokat (A. JÁSZÓ 2004: 191), továbbá névbeli, jelentésbeli és formai archaizmusokat.

Jelen vizsgálódásunk során nemcsak a lexikai elemek archaizáló tendenciáit figyeljük, hanem a nyelv más rétegeiben tapasztalható archaizálás is – amelyeknek egy része nem sorolható be a felsorolt hármas tipológiába – vizsgálatunk tárgya. Időnként nehéz megállapítani, mi is számít a mai nyelvhasználó számára régies nyelvi elemnek, archaizmusnak. A népénekek történetéből kirajzolódott, hogy hagyományozódásuk révén számos ősi nyelvhasználati elem maradt a szövegekben, másrészt a népéneklés divatos, új hullámai után időnként visszaszanyúltak az ősi magyar szöveg- és dallamvilághoz. Az énekek verses, kötött (leggyakrabban 7–12) szótagszámú formája sok esetben azt eredményezi, hogy az igen régi nyelvi elemek szükségszerűen megmaradnak a szövegekben.

A NYELVI RÉGIESSÉGEK TÍPUSAI

Nem törekedtünk élesen meghúzott határokhoz, kizárólagos típusokhoz. Az volt a célunk, hogy – bár vázlatosan – átfogjuk, érintsük a mai katolikus népénekek valamennyi típusát.

Hangtani jelenségek. Népi-nyelvjárási jelenséggént a *mi* személyes névmás nyomatékosító funkciójú elemekkel együtt fordul elő a szövegekben: *A bűnből mink is támadjuk!* (411).¹⁰ Megjegyezhetjük, hogy itt a *támad* ige a szótagszám érdekében *fel-* igekötő nélkül fejezi ki a szükséges jelentést. Ugyancsak a szótagszám miatt kerül be a nyomatékosító elem a *mostan* szóalakba is. Hasonló okokból gyakran fordul elő a szavak régies töváltozata; pl.: *felkéle, plánta, klastrom, csorg, fű, jó, orca, mívünket, gyámol, megholt, segél, elibéd 'eléd', közibénk, ajk, liljom, hajlok 'hajlék' stb.* Ugyancsak figyelemre méltó régiesség

¹⁰ A vizsgálat korpusza a *Hitélet* népénekeskönyv (1977) szövegéből került ki. A szerkezeti (s annál nagyobb) terjedelmű példaanyag után jelöljük a lelőhelyet.

a *paizs* szó hiátustöltő nélküli írásmódja, ez legfeljebb a személynévben (pl. Pais Dezső) őrződött meg. A mára már modorossá vált nyíltabb ejtésű ragozási forma is megtalálható: pl. *szívökben, helyökben*; ugyanakkor a zártabb (nyelvjárási) ejtés is előfordul: *királyi atyátul* (559), *borbul*.

Az *alaktani jelenségek* gyakran egybemosódnak a hangtaniakkal. Az igealakok gyakran változatokban lelhetők fel: *aluszik~alszik, nyugoszik~nyugszik, vagyon~van, tész~tesz, ojt~olt, segélj~segíts* stb. E szópárok archaikus elemei a szinkron szótározáskor részben a választékos minősítést kapják, egy részük a régieset: *Halál mérgét megtiportad*, illetve *Halál fején tapod*.

Egy-két szöveghelyen – a reformkor elején divatos – helyesírási megoldásra bukkanunk: *Szintűgy röpiül ajkról-ajkra várak-, puszták-, és falvakra*. (541); *Arany, tömjén, mirhával* (371). A határozórag ilyen jellegű „takarékos” hozzáillesztését, az ún. ismétlődő toldalékolást az Akadémia nyelvtana helyeselte, így pl. Eötvösnél olvashatjuk: „csekély- s törpévé válik”. (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1978: 572).

A több birtok kifejezésének korai formái jelennek meg, amelyek a szótag-számmal történő manipuláció eszközei is egyben: *angyaliddal, maradéki, örökösi, hajléki* stb. Hasonlóképpen minősíthetjük a középfok jelének ilyen formáját is: *érdemesb, nemesb*. A *-nő* képző régi (és népi) használata maradt meg az *Üdvözlég, ó szép mennyek királynéja* (489) sorban.

Az igeragozásnak immár elfeledett ikes formája kerül elő a következő sorban: *A keresztről hallom, Uram, „Velem léssz a mennyben!” Az utolsó ítéleten jobbra állíts engem* (381). Ha a szöveg eredetét kutatjuk, magyarázatot kapunk az archaizmusra, hiszen az idézett nagybőjti ének a 17. századi túróci *Cantionaléra* vezethető vissza.

Az igeidők használatában igen gyakori az elbeszélő múlt használata: *te valál őrzője* (344), *szőrövet kötöze gyenge derekára* (560), *tör veré át lelkedet* (385), *lárma lőn* stb. Sok esetben a rím kedvéért, a magánhangzós szóvég dallamossága érdekében is alkalmasabbnak tűnt az elbeszélő múlt megtartása. A hangzósságot, a vokalizást szolgálja a *néki, kél* formák megőrzése is: pl. *Kél halk énekünk* (347).

Latinizmusok is előkerülnek a szövegekből: a feltételes mód használata a felszólító helyett tipikus latinizmusnak számít, főként a célhatározói és a tárgyas mellérendelés esetében: *Krisztus mennybe fölmenne, hogy nekünk helyt szerzene*. (418); *Adaték nekünk magas mennyországból, Utat, hogy lelnénk gonosz pogányságból* (556). Időhatározói mellékmondatban is előfordul: *S midőn látá, hogy szent Fia gyötrelmében hervadozna, Keseregvén így szóla* (393). A többes szám jelölése is latin nyelvi vonás: *Mindeneknek szemei* (436), *mindeneknek ura lőn* (418).

A mára már viasszaszorulóban levő *-ván, -vén* képző fennmaradását nyilvánvalóan a rímek is segítik: *Él Jézus nyilván, a bünt lebírván*. (412); ugyanakkor nagyfokú tömörség fejezhető ki vele: *Úradta ékes nap* (408).

Szókinsz – jelentés: századokkal korábbi, 'parázs' jelentésben bukkan fel a *szén* szó a következő sorokban: *Mint a tűz a forró szénben, Mint erő a mágneskőben* (401). A *Szövétnékünk a sötétben* (454) szerkezetben a *szövétnék* még a korai 'világosság' jelentésre vezethető vissza. Ugyancsak régies elem – s a népi patriarchális gondolatmenet nyomaként az asszonyállat analógiájának emléke is egyben – a *Ti félénk asszony-emberek* összetétel (409). Az *illet* ige feltehetően az ősi 'érint, megérint' jelentésben értendő a következő mondatban: *Szívem úgy megilleted* (480). Régies indulatszavak is fellelhetők: *vajh, vajha, ah, be* stb.

A *kerubin, kerub* 'főangyal' jelentésű, latin eredetű szónak a többes száma volt *cherubim, cherubin* formájú, a magyar nyelvbe mindkettő bekerült. Így a mai népénekekben (pl. *Az egek és kerubimok, minden karok, szerafimok* – 545) tulajdonképpen ragkettőzést találunk.

A régies és a népies jelleg közé nem húzható éles határ. A régi korok nyelvhasználata a nyelvjárásokban él tovább, megőrizve az elmúlt századok sok-sok jellemzőjét. Azok közül említünk néhány sajátoságot, amelyek a mai nyelvjárások valamelyikében máig előfordulnak. Pl. *Pökdösik orcáját* (389), a régi magyar nyelv *ö-ző* jellege: *ösmer, befödöz* stb. A *kincs* szó fokozása részben a költői szabadság eredménye, ugyanakkor a népnyelv fennmaradt sajátosága is: *Mammánál szentebb, aranynál kincsebb* (444). (Vö. a drávaszögi *borabb* kifejezést Baranyai Júlia gyűjtésében.¹¹)

Szerkezetek – stíluselemek. Régi analógiás szerkezetek nyomát találjuk a *Lettenek végrendelet* (381) szerkezetben, talán az egyetlen ilyen elem a szövegekben. A figura etymologica nyelvünk ősi sajátosságaként (vö. KISS–PUSZTAI 2003: 440) gyakran szerepel a szövegekben: *sírván síra, nézvén nézte, félve fél* stb. Az igeneves használat felvillant valamennyit az ősi tömörségből: pl. *Az időnek Isten szabta teljessége bételik* (382).

Korai szövegmélekek képeinek nyomai elevenednek meg; pl. a Mária-siralom reminiscenciái: *Nagy kínok hegyes tűre sérti Mária lelkét* (399); *tőr veré át lelkedet* (385), *fájdalomnak éles tűre* (388).

ÖSSZEGZÉS

Ha csak egy kicsit is közelebb hajolunk közismert, naponta hallható népénekeink szövegeihez, meglepő dolgokat vehetünk észre: továbbél bennük a régmúlt nyelvi hangzása, stílusa, megformálása. Olyan nyelvi archaizmusok sora bontható ki e sok évszázadra visszatekintő szövegvilágból, amelyekről a mai beszélt nyelv már rég megfeledkezett.

¹¹ *Jugoszláviai magyar nyelvjárások.* Szerkesztette: Penavin Olga. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1982. 192.

IRODALOM

- A. JÁSZÓ Anna főszerk. 2004. *A magyar nyelv könyve*. Budapest
BÁRCZI Géza–BENKŐ Loránd–BERRÁR Jolán 1978. *A magyar nyelv története*. Budapest
BÁRCZI Géza 1961. Nyelvjárás és az irodalmi stílus = *Stilisztikai tanulmányok*. Szerk. Sellő Edit. Budapest
BÁRDOS Lajos–KERTÉSZ Gyula 1965. *Hozsanna! Teljes kottás énekeskönyv*. Budapest
KISS Jenő–PUSZTAI Ferenc szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest
PUSZTAI István 1988. *Winkler-kódex* (Bevezetés és jegyzetek). Budapest
TOMPA József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Budapest

The Archaic Linguistic Layer of Catholic Chorales

The lyrics of today's Catholic chorales hold numerous and diverse archaic linguistic elements. Those still present today can only be studied in knowledge of the history and continued existence of hymns, i.e. the body of these hymns is quite heterogeneous; it is based on lyrics and melody dating back to ancient times, passed down in oral tradition. All along, they were influenced by different cultural and stylistic periods, and were melted in with chorales of more recent origin often bearing foreign and decadent styles. Normally, the notion of archaism is dealt within lexicology; in this case, the term is extended to the full form and notional appearance of chorales: namely, archaisms appear equally in sound, composition and lexical elements.

Keywords: Catholic chorales in Vojvodina, archaic linguistic elements, textual analysis

Vukov Raffai Éva

∴ Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
∴ vraffaieva@indamail.hu

A TÁRSADALMI TÉNYEZŐK ÉS A NYELVI KOMPETENCIA KÖLCSÖNHATÁSÁRÓL VAJDASÁGI GYEREKEK BESZÉDPRODUKCIÓINAK TÜKRÉBEN¹

*On Interactions of Social Factors and Language Competence Related
to Speech Production of Children in Vojvodina*

Magyarkanizsai, szabadkai és újvidéki általános iskolás gyerekekkel – 180 adatközlővel – folytatott beszélgetések, részben képsorok alapján létrejött beszédprodukciók vizsgálatát tartalmazza az a kutatás, amelynek egyik fejezete az alábbi tanulmány. Megvizsgáltuk, hogy a beszélőkre jellemző társadalmi tényezők – szociokulturális háttér, életkor és nem, a közösség kétnyelvűségi foka – milyen mértékben befolyásolják a nyelvi (és kognitív) teljesítményt. A tanulmány részlet lévén nagyrészt a társadalmi tényezőkre vonatkozó végkövetkeztetéseket, összesített eredményeket tartalmazza.

Kulcsszavak: gyerekek beszédprodukciója, társadalmi háttér, nyelvi és kognitív kompetencia, kétnyelvű közösségek

1. A SZÜLŐK ISKOLAI VÉGZETTSÉGÉNEK HATÁSA A GYEREK ISKOLAI EREDMÉNYÉRE

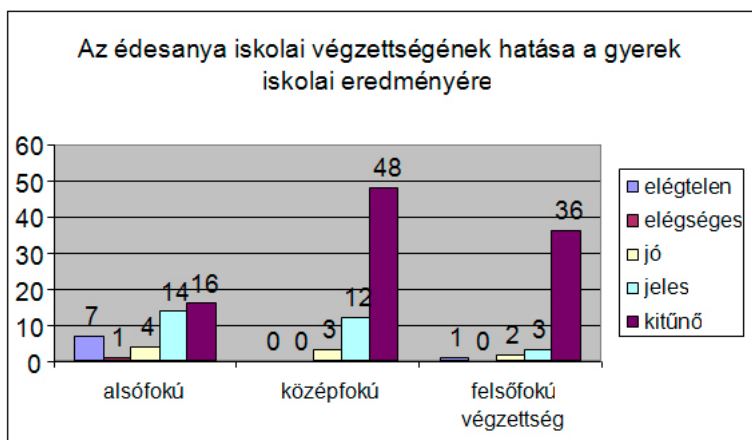
Megvizsgáltuk, hogyan korrelál az édesanya iskolai végzettsége a gyermek iskolai eredményével. A grafikonról is leolvasható (1. ábra), hogy a felsőfokú végzettségű anyák gyermekeinek 85%-a kitűnő iskolai eredményt ért el. Az alsófokú végzettségű anyák az iskolai eredmények mindegyik kategóriájában képviselve vannak gyermekeik révén, ez a képviselő azonban arányait tekintve az elégtelen osztályzattal rendelkező gyerekek esetében a legmarkánsabb.

Hasonlóan függ össze az édesapák iskolai végzettsége gyerekeik iskolai eredményével (2. ábra), de szembeötlő, hogy az édesapák iskolai végzettségé-

¹ A tanulmány részlet *A 7–14 évesek szóbeli kommunikációjának társadalmi és nyelvi tényezői kétnyelvű közösségben* című doktori értekezésből, amelyet a szerző 2011-ben védett meg az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén.

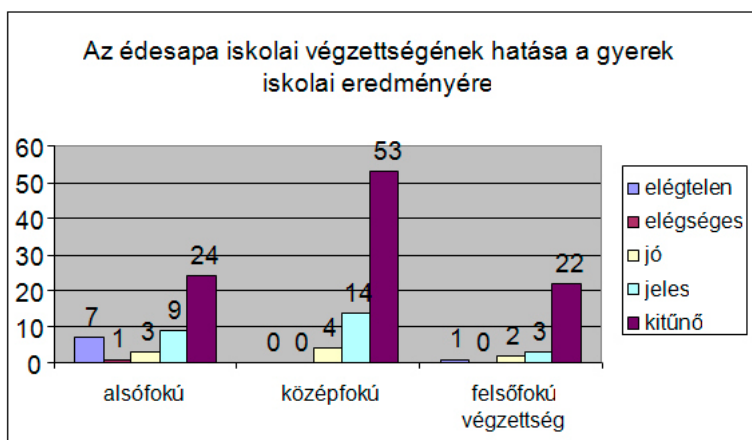
nek befolyása nem annyira domináns a gyerekek iskolai eredményére, mint az anyáké. Ez legfőképp az általános iskolai végzettségű apák és a kitűnő iskolai eredményű gyerekek arányán látszik, azaz nagyobb mértékben értek el az általános iskolai végzettségű apák gyermekei kitűnő eredményt, mint az ugyanilyen végzettségű anyák gyermekei.

1. ábra

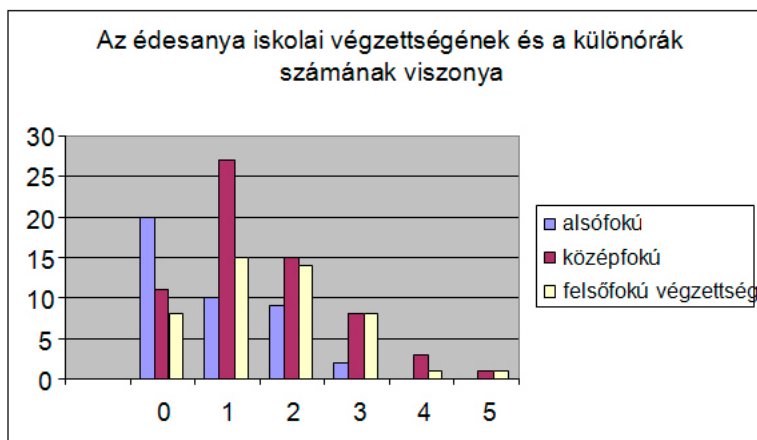
$$\chi^2=33.549 \quad df=10 \quad p=0.000$$

2. ábra

$$\chi^2=29.382 \quad df=15 \quad p=0.014$$

3. ábra

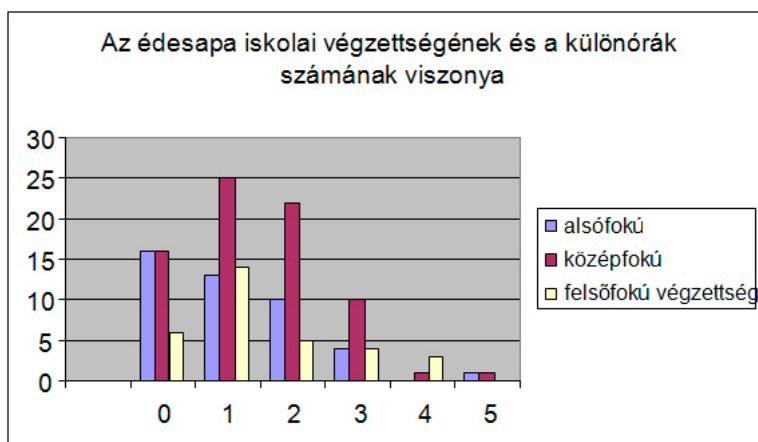
$$\chi^2=23.035 \quad df=12 \quad p=0.027$$

A szülők többféleképpen segíthetnek gyermekeiknek, hogy az iskolai vagy egyéb teljesítményük növekedjen. A gyerekek jobb előmenetelének és boldogulásának érdekében különböző szülői csoportok más-más stratégiákat dolgozhatnak ki. Az egyik ilyen stratégiai pont minden bizonnyal a különórák beiktatása. Amint a grafikonon látjuk (3. ábra), az általános iskolai végzettségű édesanyák 48%-a nem járattja különórára gyermekét, 24%-uk egy, 22%-uk pedig két különórára küldi gyermekét. A középiskolai végzettségű anyák 41%-a egy különórára járattja gyermekét, míg 24%-uk két különórára. A felsőfokú végzettséggel rendelkező anyák 34%-a egy, 30%-a pedig két különórára járattja gyermekét. Ebből láthatjuk, hogy a különórák száma egyenesen arányos az anyák iskolai végzettségével, bár a középiskolát végzett és felsőfokú tanulmányokat végzett anyák ebbéli teljesítménye közel azonos, míg az általános iskolát végzetteké jóval alacsonyabb.

Az apák esetében az általános iskolai végzettségűek 37%-a nem járattja különórára gyermekét, 28%-a egy, 23% pedig két különórára járattja (4. ábra). A felsőfokú végzettséggel rendelkező apák 48%-a egy, 17%-a pedig két különórára járattja gyermekét. A középfokú végzettségűek 20%-a nem járattja, 34%-a egy, 29%-a pedig két különórára járattja gyermekét (4. ábra).

A két felmérésből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az anyák iskolai végzettsége nagyobb arányban korrelál a különórák számával, mint az apák iskolai végzettsége, de mindkét esetben szignifikánsan összefügg a szülő iskolai végzettsége a különórák számával.

4. ábra

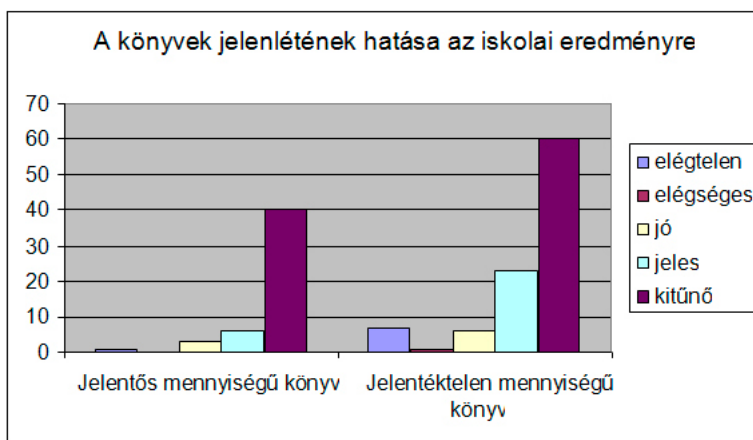
$$\chi^2=30.481 \quad df=18 \quad p=0.033$$

Az adatközlők által látogatott különórák önmagukban nem is hatnak közvetlenül a tanulmányi eredményre, hiszen nem különböztettük meg a sportolást a zenetanulástól, a néptáncától, illetve az angol, a matematika vagy szerb különóráktól. A lényeg itt abban ragadható meg, hogy a gyerek rendszeresen foglalkozik valamivel az iskola mellett is, így a kitartása növekszik, másrészt a különórák számbavételével némi információt kapunk arról, hogy a szülő mennyire motivált abban, hogy gyermeke minél jobb eredményeket érjen el iskolai tanulmányai során is. Természetesen nem tartjuk mindenáron a legcélravezetőbbnek a szülő részéről a különórák beiktatását, főként akkor nem, ha ez mértéken felüli terhet ró a gyermekre. Olyan példánk is akad, amikor az egyetemi végzettségű vállalkozó szülő maga oktatja gyermekét a különböző tudományterületekkel kapcsolatos ismeretekre. Másrészt a különórák jótékony hatásával minden bizonnyal felér a rendszeres szülő–gyermek beszélgetés, közös élmények, kirándulások, amelyek motiváló hatással lehetnek az iskolai ismeretek minél kreatívabb befogadásában.

Fontosnak ítéltük a könyvek mennyiségének felvételét a társadalmi változók sorába, hiszen a könyvek hozzáférhetősége, állandó jelenléte minden bizonnyal kihat az olvasási készségre, ezáltal a nyelvi készségre is; a kognitív készségeket, a kreatív gondolkodást is fejleszti a könyvek révén megközelíthető többféle látásmód (5. ábra). Hozzá kell tennünk, hogy felmérésünk nem mutat biztonságos képet a család könyvgyűjtési attitűdjének tekintetében. Hibaforrást jelentettek már a kérdezés körülményei is: az adatközlők a kérdésre válaszolva azt mondták el, hogy kb. hány sor könyv található otthonukban. Egyrészt nem valószínű, hogy

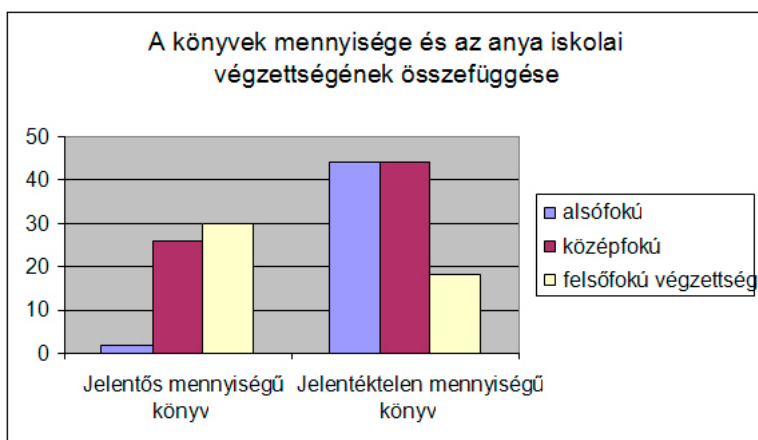
ezt pontosan meg tudták mondani, főként a fiatalabbak, másrészt, ha pontosan meg is tudták mondani, nem mindegy, hogy a fizikai dolgozó vásárol-e havonta egy-két könyvet, és így van a családban ötpolcnyi könyv, vagy az anya lánykori ötpolcnyi könyve áll a szekrényben. Körülbelül nyolcpolcnyi, egy szekrényre való könyv esetében minősítettük jelentős mennyiségűnek a könyvek számát a családban. Ez a minősítés a legtöbb esetben a felsőfokú végzettségű szülőhöz kötődött (6. és 7. ábra). Az iskolai végzettség és a mondott könyvmennyiség szignifikánsan összefügg.

5. ábra

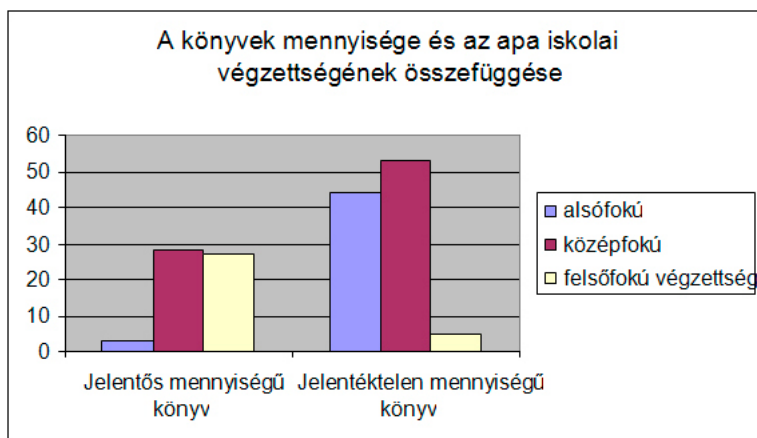
$$\chi^2=7.082 \quad df=5 \quad p=0.215$$

6. ábra

$$\chi^2=34.919 \quad df=2 \quad p=0.000$$

7. ábra

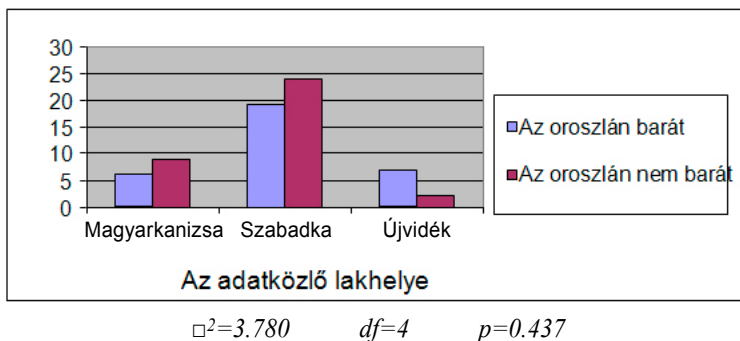

$$\chi^2=53.108 \quad df=3 \quad p=0.000$$

2. A KOGNITÍV KOMPETENCIA TÁRSADALMI VONATKOZÁSAI

A beszélgetések során felhasznált egyik képsor (VARGA 1973: 207) első kockáján látható szituáció értelmezése az adatközlőket nehéz feladat elé állította, hiszen nem egészen egyértelmű, hogy mi is történhetett ott. Az oroszán kezében kard van, és azt kiáltja a bohócnak: Veszély! A másik képen egy karddal támadó figura közeleg. A legtöbb adatközlő fenyegetőnek látta az oroszán fellépését, a képsor figyelmesebb szemlélése után azonban világossá válhat, hogy az oroszán karddal segíti ki a bohócot a veszélyes helyzetből, ezt az is alátámasztja, hogy a képsor következő kockáján a kard már a bohóc kezében van. Ezt az összefüggést és gondolatmenetet csak a gyerekek kisebb hányada ismerte fel, és tette szóvá. A grafikonon látható (8. ábra), hogy az újvidéki adatközlők szinte kétszer nagyobb arányban ismerték fel a képen látható szituációt, mint a többi adatközlő. Az újvidéki gyerekek esetében ez az arány 77%, míg a szabadkaiaknál 41%, a magyarkanizsaiak esetében pedig 40%. A szóban forgó képsorral és szituációval kapcsolatban 63 adatközlőtől van adatunk.

8. ábra

A képen látható szituáció kétértelműségét egy adatközlő igen találóan meg is fogalmazta: „*Ez a] jött egy oroszlán, és úgy néz ki, hogy verekedni akar az a gyerek ellen, de igazából azt gondolom, hogy azt akarja megmondani, hogy jön valaki*” (6. osztályos újvidéki fiú).

Ha Bernstein zárt és nyílt szereprendszereiben és a hozzájuk tartozó beszédmodellben gondolkodunk, a fent említett képsor részlete mást jelenthet egy zárt szereprendszerben nevelkedő gyerek részére, mint egy nyílt szerepvizonyokkal jellemezhető kommunikációs közegben élőre. Ugyanis „a zárt típusú szereprendszerek esetében a nyelvi jelentéseket valószínűleg készen adják át” (BERNSTEIN 1974: 403). Mindenképpen a képi elemektől való elvonatkoztatást, oksági kapcsolatok felfedezését, logikai gondolkodással a részletektől az egészig való eljutást igényli az a következtetés, amire az adatközlőknek csupán kisebbség jutott. Egy egyszerűbb rendszerben, ahol minden jel mellé kész jelentés kerül, az oroszlán jelenléte és a *veszély* felkiáltás azt jelentheti, hogy az oroszlán veszélyes, hiszen köztudott, hogy vadállat, és még a *veszély* szó is mellette szerepel. Tehát két különböző módon működő kommunikációs-kognitív modellt különböztetünk meg:

1. modell

oroszlán (veszélyes) + *veszély* 'veszély' → 'ez az oroszlán valóban veszélyes'

2. modell

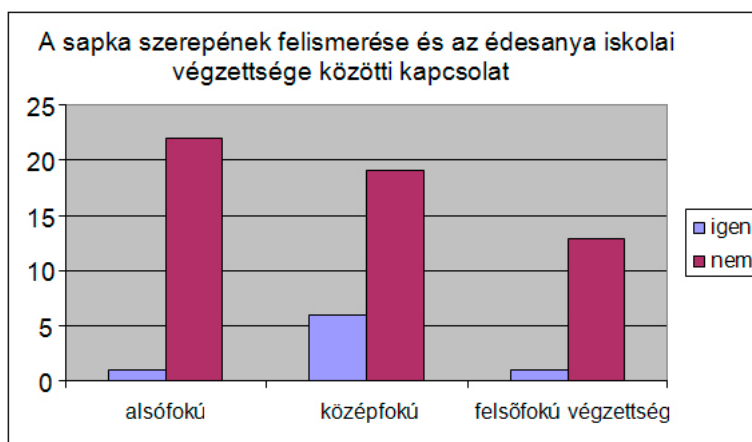
oroszlán (veszélyes lehet, de itt emberekkel szerepel, két lábon áll) + *veszély* 'valahol veszély van, itt vagy máshol' + a következő kép tanúsága → 'az oroszlán barát'

Ha ezt a két feltételezett modellt vesszük szemügyre, melyek a Bernstein által vázolt rendszerekre épülnek, láthatjuk, hogy az első csak az elsődleges jelentéseket, az első asszociációt veszi figyelembe a véleményformálásnál, míg a

második több tényezőt figyelembe vesz, ezáltal bonyolultabb gondolati műveletek elvégzését követően következtet. Más szóval, az egyik csoportba tartozók a gondolkodást a legszükségesebbre redukálják, a másik csoportba tartozók minden lehetőséget megvizsgálják, hogy helyes következtetésre jussanak. Ebben az esetben a divergens gondolkodásnak van szerepe abban, hogy a helyes értelmezéshez jussanak. Az adatközlők 52%-a nem ismerte fel, hogy az oroszlán barát, 48%-uk viszont felismerte.

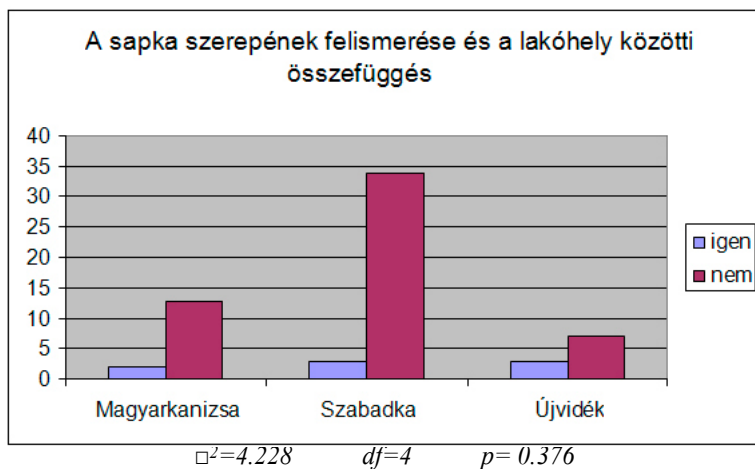
A második képsor (VARGA 1973: 225–226) 2–3. kockáján a korábbi képsorról már ismert szereplő vizet gyűjt egy edénybe. A figyelmesebb szemlélő észrevehette, hogy az edény nem más, mint a szereplő kalapja, amit a korábbi képsor képein a fején láthattunk. Csak kevesen ismerték fel a kalap szerepét az említett képsor adott képkockáján.

9. ábra

$$\chi^2=9.451 \quad df=4 \quad p=0.051$$

10. ábra

A 10. ábrán bemutatott grafikon azt jelzi, hogy az adatközlők milyen arányban ismerték fel a második képsor részletét. Ebben az esetben főként a megfigyelőkészségükről tudunk meg valamennyit. Valószínűleg azok, akik felismerték a korábbi képen már látott szereplő sapkáját – mint a vizet felfogó edényt a kérdéses képkockán – párhuzamosan több dologra is képesek figyelni, és a megfigyelt dolgok közötti összefüggéseket is átlátják. Ennek a képességnek a nyelvi kreativitásban és a nyelvi mintákhoz való hozzáállásban is jelentős szerepe van.

A szabadkai gyerekeknek mindössze 5%-a ismerte fel a két képkocka részleteiben rejlő kapcsolatot, a magyarkanizsaiak 8%-a, az újvidéki gyerekek esetében ez az arány jóval magasabb, 23%. Mivel kis számokról van szó, nem beszélhetünk az összefüggések szignifikánságáról.

Láthatjuk, hogy az újvidéki adatközlők mindkét olyan feladatnál, ahol a kognitív kompetencián, a kreatív gondolkodáson, az észlelt tényezők közötti kapcsolat kifejezésre juttatásán volt a hangsúly, magasabb értékeket értek el, mint a szabadkai, illetve a magyarkanizsai adatközlők.

Emögött az eredmény mögött két tényező állhat: a nagyvárosi, impulzívabb környezet, illetve a magas fokú kétnyelvűség.

3. NEMI KÜLÖNBSÉGEK A BESZÉDBEN

Mivel az adatközlők két nagy csoportra oszlanak, nőkre és férfiakra, illetve esetünkben lányokra és fiúkra, érdemes megvizsgálni azt is, hogy nemi identitásuk mennyiben befolyásolja nyelvhasználatukat.

Kontra (2003: 60) a nyelvhasználatbeli nemi különbségekről szólva azok többnyire univerzális voltát hangsúlyozza, emellett megjegyzi, hogy a nyugati

társadalmakban a nők a nyelvi változásokban a férfiak előtt járnak, több presztízsvaltozatot használnak, mint a férfiak. A világ más részein – Afrika és Ázsia egyes országaiban – ez éppen fordítva van.

Romaine (2003: 101) különböző kutatások alapján megállapította, hogy egy-egy társadalmi osztályon belül a nők és a férfiak nem használják azonos arányban a sztenderd és nem sztenderd formákat, a nők az adott osztályt tekintve mindig nagyobb arányban használnak sztenderd formákat, mint a férfiak. A legnagyobb eltérés a férfiak és a nők nyelvhasználatában egy adott társadalmi osztályon belül a középső rétegeknél figyelhető meg, ahol lefelé és felfelé is megvalósulhat érintkezés.

Romaine felteszi a kérdést (104), vajon mi okozza a különbséget. Chambersre utal, aki a biológiai okokat a társadalmi-kulturális okok elé helyezi, szerinte a nők nagyobb verbális képessége felelős a különbségért. Mások a nők nyelvi változók kiválasztása iránti nagyobb tudatosságát hangsúlyozzák. Ha megkérdezik a beszélőktől, milyen formát használnak, a nők válaszukban felértékelik, a férfiak leértékelik nyelvhasználatuk sztenderdségének fokát. Romaine véleménye szerint a nők a nyelv révén próbálják megszerezni azt a státust, amit évszázadokon keresztül nem tehettek meg más módon.

Alapi Zita (2009) megvizsgálta a 7–8 és a 12–13 éves lányok és fiúk nyelvhasználatbeli különbségeit. Megállapította, hogy problémamegoldás közben a lányok szignifikánsan többször fejezik ki egyetértésüket, többször tesznek fel kérdéseket, míg a fiúk ellentétes véleményüket hangoztatják gyakrabban, és gyakrabban használnak felszólító igealakot.

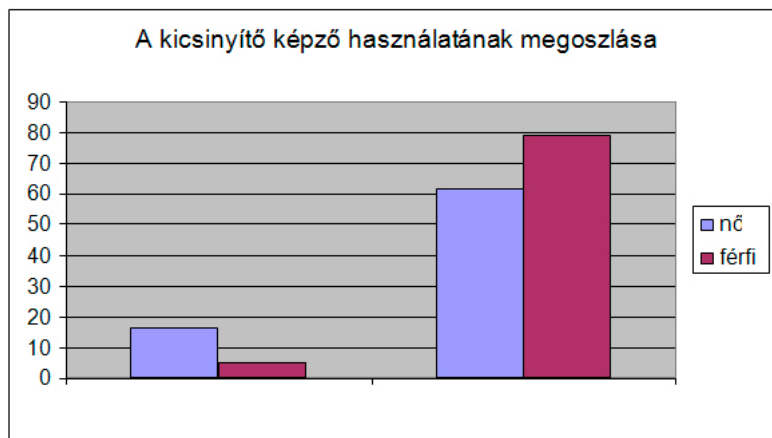
Az általunk vizsgált beszédprodukciók néhány olyan elemmel rendelkeznek, amelyek másként jelennek meg az egyik, illetve a másik nemnél. Ilyen a Szalamin Edit (1988) által témaismétlő névmásként megnevezett mutató névmások esete, valamint a kicsinyítő képző és a *kis-* előtag használata.

3.1. A *kis-* előtag és a kicsinyítő képző

A lányok 21%-a használta a kicsinyítő képzőt, míg a fiúknak mindössze 6%-a, tehát szignifikáns összefüggésről beszélhetünk (11. ábra).

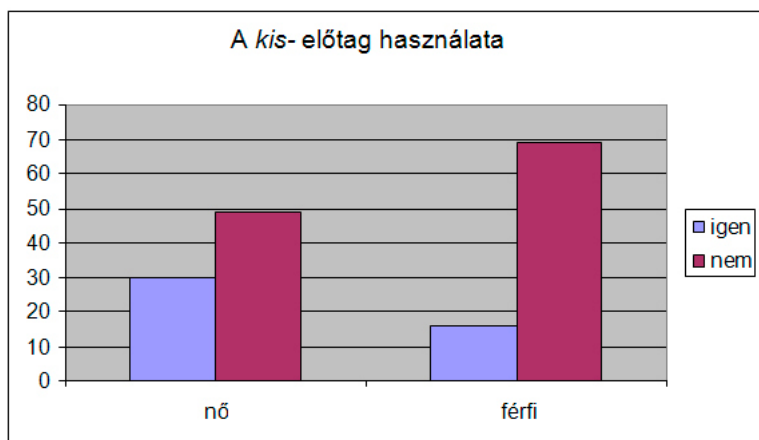
A lányok 38%-a, a fiúknak 18%-a használta a *kis-* előtagot, a nemek eltérő nyelvhasználata ebben az esetben is szignifikáns (12. ábra).

11. ábra

$$\chi^2=7.602 \quad df=2 \quad p=0.022$$

12. ábra

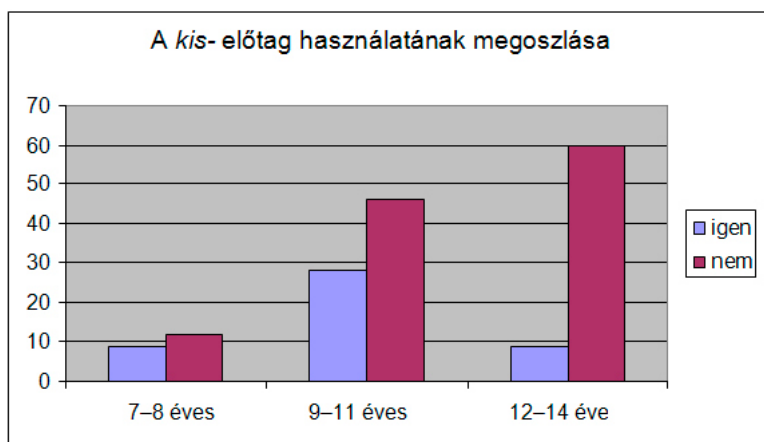
$$\chi^2=7.441 \quad df=1 \quad p=0.006$$

A kicsinyítő képzőt a legfiatalabbak, a 7–8 évesek 14%-a használta, a 9–11 évesek 13,5%-a, és végül a 12–14 évesek 13%-a (14. ábra).

A *kis-* előtag használatának aránya (13. ábra) a legfiatalabb vizsgált korosztálynál, a 7–8 éveseknél a legnagyobb, 42%-os, a 9–11 éveseknél 37%, a legidősebb vizsgált korosztálynál pedig mindössze 13%-uk használta a *kis-* előtagot. A *kis-* előtag és az életkor összefüggése szignifikáns.

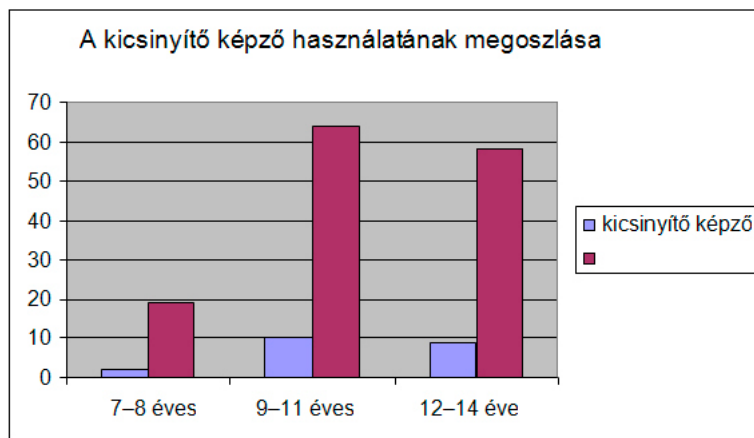
Tehát az életkor előrehaladtával a vizsgált korosztály a direktebb *kis-* előtagot tartalmazó formáról áttér a bonyolultabb műveletre, a kicsinyítő képző használatára.

13. ábra

$$\chi^2=13.494 \quad df=2 \quad p=0.001$$

14. ábra

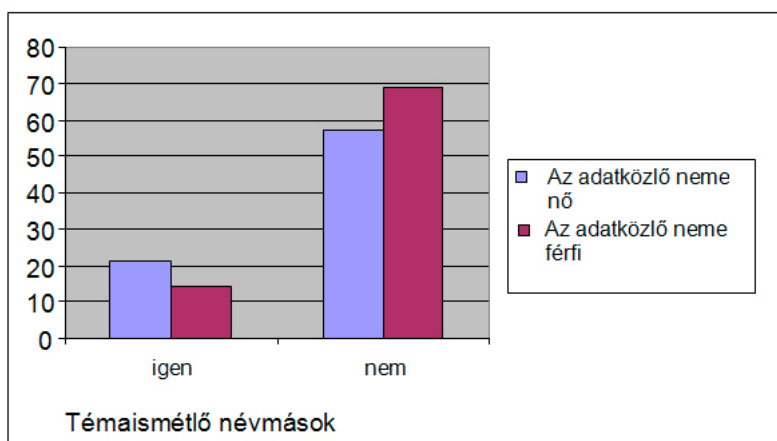
$$\chi^2=3.043 \quad df=4 \quad p=0.551$$

3.2. A témaismétlő névmás

A témaismétlő névmás eseteire íme néhány példa:

- Látták, hogy a gazdájuk, *az* a sütőbe tüzet gyújt.
- Erre a háziasszony, házigazda az egeret, *azt* megsajnálta.
- A zember, *az* kizavarta a macskákat.
- ...ez a bohócféle ember, *ez* veszített...

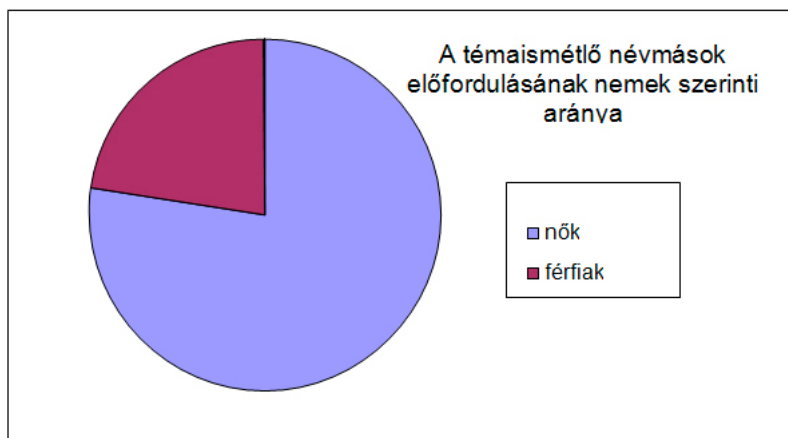
15. ábra

$$\chi^2=2.494 \quad df=1 \quad p=0.114$$

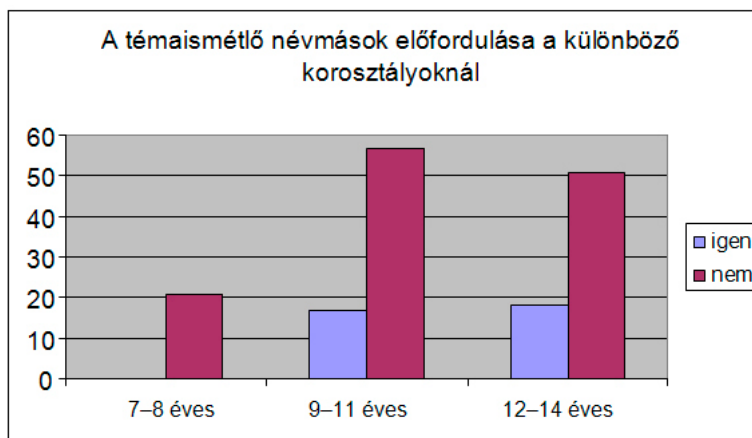
A témaismétlő névmásokat a nők 28%-a használta, a férfiaknak pedig 10%-a (15. ábra), de azok közül, akik használták, a nők sokkal többször, mint a férfiak. A szövegekben felbukkanó témaismétlő névmások 77,5%-át nők mondták ki, míg csupán 22,5%-uk származik férfiatól (16. ábra). Tehát a nők többször és többen használták ezt a nyelvi elemet. A témaismétlő névmás használata stratégiai megfontolások következménye, hiszen az ügyes beszélő ezzel a nyelvi elemmel időt nyer, amelyet nyelvtervezési tevékenységre használhat fel. A témaismétlő névmás szerepe sok esetben nem más, mint egy elegánsabbnak és divatosabbnak vélt töltelékelem alkalmazása. A nyelvi elem használatának korosztályi jellege is van, azaz egy bizonyos korosztályhoz is köthetjük használatát. A 10–14 éves korúak számára jelent újdonságot és talán kihívást a használata (17. ábra). Ezzel is összefügg az a tény, hogy a nők fokozottabban használják, hiszen a korosztály számára újdonságként van jelen ez az elem. Az új, divatos elem használatát a lányok sikeresebben és gyorsabban elsajátítják (vö. ROMAINE 2003: 104; KONTRA 2003: 60).

16. ábra

$$\chi^2=6.741 \quad df=2 \quad p=0.034$$

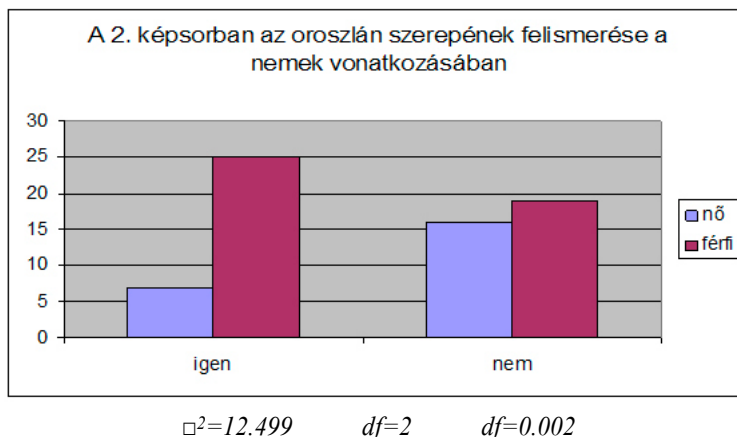
17. ábra

3.3. Szituációfelismerés

A kognitív kompetencia és a nem összefüggésére egy példánk van, a korábban már tárgyalt jelenség felismerése szignifikánsan összefügg a nemmel. Az adatközlők közül a fiúk nagyobb sikerrel ismerték fel az első képsor szereplőinek valós szerepét, mint a lányok. A képsorról beszélőknek csupán 35%-a volt lány, de ez nincs hatással az eredményekre, amelyek szignifikánsak (18. ábra).

18. ábra

4. A KÖZÖSSÉG KÉTNYELVŰSÉGÉNEK FOKA ÉS AZ ADATKÖZLŐK KOMMUNIKATÍV KOMPETENCIÁJÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSE

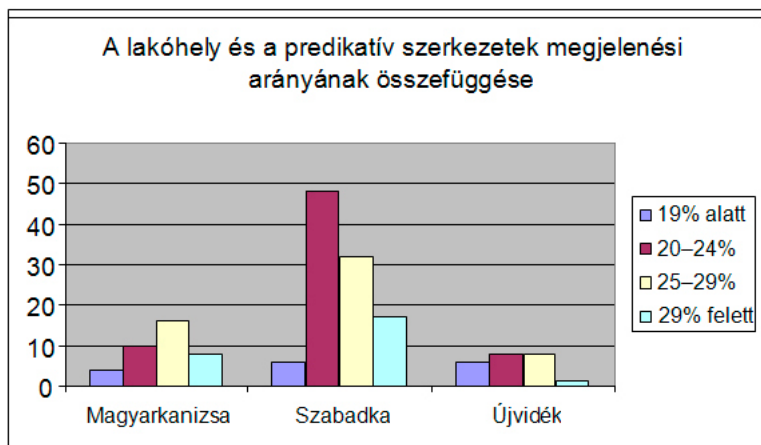
A három vizsgált település adatközlői közül az újvidékieket jellemzi a legmagasabb fokú kétnyelvű környezet, még akkor is, ha maga Újvidék nyelvi-
leg homogénabb, mint Szabadka. Szabadkán léteznek egynyelvű környezetek, vagyis az iskolásgyermek csak kis mértékben kényszerül anyanyelvéről másik nyelvre váltani, míg Újvidéken a magyar anyanyelvű gyermek minden családon kívüli közege a többségi nyelv jelenlétével jellemezhető: az újvidéki gyermek számára elengedhetetlen a szerb nyelv magas fokú ismerete. Mindennek ellenére a korábbi fejezetekben bemutatott eredmények közül számos olyannal találkozhattunk, ahol éppen az újvidéki adatközlők beszédprodukciói mutattak kiemelkedő eredményeket.

A kutatás másik, itt nem ismertetett fázisában megállapíthattuk, hogy mind az exoforikus névmások, mind az útbaigazítások alkalmával használt hasonlóan szövegen kívüli referenciával bíró névmások és határozószók használatának vizsgálatakor az újvidékiek használják az említett elemeket a legkisebb arányban.

Megvizsgáltuk a predikatív szerkezetek megjelenési aránya és a lakóhely közötti összefüggéseket. Amennyiben a predikatív szerkezetek nagy százalékban vannak jelen a vizsgált beszédprodukciókban, úgy megállapíthatjuk, hogy nagy valószínűséggel tömondatok sorolása jellemzi az adott beszédprodukciót, a bővítések pedig kis számban lehetnek csak jelen. A predikatív szerkezetek arányát tekintve a legmagasabb arány Szabadkát jellemzi, a legalacsonyabb pedig Újvidéket. A vizsgált változók szignifikáns összefüggést mutatnak (19. ábra).

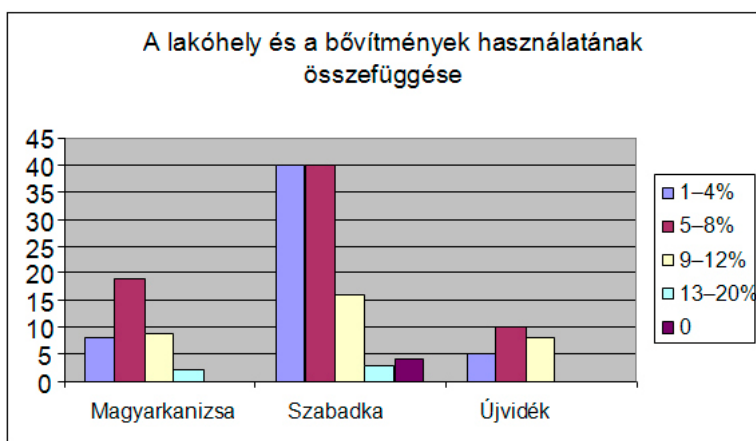
A bővítményeket is megvizsgáltuk a lakóhely függvényében (20. ábra). Az eredmények az előbbiekkal mutatnak hasonlóságot, természetesen fordított arányban. A szabadkai adatközlők használták a legkisebb arányban a bővítményeket beszédprodukciónjuk során, az újvidékiek pedig a legnagyobb arányban.

19. ábra

$$\chi^2=14.568 \quad df=6 \quad p=0.024$$

20. ábra

$$\chi^2=11.939 \quad df=8 \quad p=0.154$$

A szabadkai adatközlők beszédprodukciói nyújtották a legszínesebb képet mind gazdag szókincs, nyelvi kreativitás és jó kifejezőkészség, mind pedig nyelvi hiány, szegényes szókincs, sematikus kifejezésmód tekintetében. A szabadkai és az újvidéki adatközlők szókincsének egyéb vizsgálatai is a szabadkaiak szókincsének gazdagságát mutatták ki (FUTÓ 2001; BENE 2009). Ha képletesen szeretnénk fogalmazni, Szabadkában benne van Magyarkanizsa és Újvidék is, vagyis olyan adatközlőink is vannak, akiket a kiegyensúlyozott kétnyelvűség jellemez, és olyanok is, akik a szerbórán kívül még nem beszéltek szerbül. Szabadka esetében nehéz olyan általános érvényű jellegzetességeket megfogalmazni, mint Magyarkanizsa és Újvidék esetében. A magyarkanizsai adatközlők nyelvhasználatát befolyásolja a település jellege: mezőgazdasággal és iparral foglalkozó lakosság lakja a 27 000-es települést. A magyar nyelvhasználat tekintetében pedig Újvidék is egyértelműen jellemezhető: 400 000 lelket számláló szerbiai nagyváros, ahol a magyarok aránya 5%-os. A városi lét stimuláló hatása minden bizonnyal hatással van az újvidéki gyerekekre, emellett pedig láthatóan tudatában vannak annak, hogy magyar nyelvhasználatuk tekintetében a vajdasági gyerekek között egyedi a helyzetük – ők használják a legkevesebbet a magyar nyelvet –, a pedagógusok hangsúlyozzák is ezt a „fogyatékosságukat”. Talán emiatt is teljesítettek olyan jól.

IRODALOM

- ALAPI Zita 2009. Nyelvhasználati különbségek a két nem között gyermekkorban = Gecső Tibor–Kiss Zoltán (szerk.): *Ismeretlen ismerős – Ismerős ismeretlen*. Budapest, 9–16.
- BENE Annamária 2009. A vajdasági magyar középiskolai tanulók kognitív kompetencia-vizsgálata = Hózsa Éva és Horváth Futó Hargita (szerk.): *Világmodellálás*. Újvidék, 37–47.
- BERNSTEIN, Basil 1975. Nyelvi szocializáció és olvashatóság = Pap Mária–Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, 393–431.
- FUTÓ Hargita 2001. Általános iskolás korú gyermekek egyéni szókincsének vizsgálata pszicholingvisztikai eszközökkel – Az egyéni szókincs felmérése különféle kétnyelvűségi helyzetekben. *Tanulmányok*. 34. 110–128.
- KONTRA Miklós 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest
- ROMAINE, Suzanne 2003. Variation in language and gender = Holmes, Janet and Meyerhoff, Miriam (eds.): *The Handbook of Language and Gender*. Oxford. Blackwell. Chapter 4. 98–119.
- SZALAMIN Edit 1988. Az ún. témaismétlő névmások kérdéséhez = Kontra Miklós (szerk.): *Beszélt nyelvi tanulmányok*. Budapest. 90–101
- VARGA Katalin 1973. *Én, te, ő*. Budapest

*On Interactions of Social Factors and Language Competence Related
to Speech Production of Children in Vojvodina*

The research covers a study of speech production on the sample of 180 schoolchildren from Kanjiža, Subotica and Novi Sad, who were interviewed partly based on series of images, partly on conducted dialogues. This paper is a chapter from the study. It was examined to what extent is linguistic (and cognitive) performance affected by social factors characteristic for the speakers – social and cultural background, age and sex, the level of bilingualism in the local setting. Being presented only as an excerpt, the paper focuses largely on the final conclusions regarding social factors and overall results.

Keywords: children's speech production, social background, linguistic and cognitive competence, bilingual environment

Major Nándor

HÉZAGPÓTLÓ MŰ

A Gap-filling Work

Dimitrije Boarov: *Vajdaság politikai története*. Fordította: Nagy Georgina. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2012

A kiindulópont természetesen a törökök kiűzése volt Magyarországról és a Balkánról, melynek során I. Habsburg Lipót császár 1690-ben írásban felkelésre szólította fel a Balkán népét, szerbeket, albánokat, bolgárokat, megígérve, hogy fegyveres segítségük fejében tiszteletben tartja régi kiváltságaikat, szavatolja vallásgyakorlásukat, nemkülönben vajdájuk szabad megválasztását is. Mivel azonban a hadjárat kudarcba fulladt, a felkelő szerbség jelentős része III. Csarnojevics Arzén ipeki pátriárka vezetésével északra menekült a törökök elől. Miután a török Belgrádot is bevette, csak Magyarország déli részén telepedhettek le. Abba, hogy letelepedhessenek, belejátszott az a körülmény is, hogy 1691 augusztusában már itt mintegy 10 000 fegyveressel részt vettek a szerémségi, szalánkeméni döntő csatában, amelyben Badeni Lajos örgróf megállította a törökök további előrenyomulását. Fentebbi ígéretét I. Habsburg Lipót kiváltságlevélben is megerősítette a betelepülő szerbség javára, amit utódai nemcsak császárként, hanem magyar királyként is többször felújítottak. Leginkább arra érdemes felfigyelni, hogy a vajdaválasztás joga a szerb államhatalmi megújulás képzetével, valamint elkülönített terület igényével járhatott, s ennek életre keltéséért a letelepedők utódai három évszázadon át küzdöttek.

Csarnojevics pátriárka népe tehát a spontánul kialakult, majd a horvátországi mintára Magyarország déli részén is megszervezett határőrvidéken lelt otthonára. A határőrök, a „rác milícia” huszárai 20 hold föld és némi legelő, gyalogosai 18 hold föld és ugyancsak legelő fejében részint eltartották magukat, részint fegyvert ragadtak, midőn a császár szólította őket. Szabad emberek maradtak, sohasem kerültek jobbágysorsba. A jobbágysors elkerülése érdekében mindent elkövettek. A Bécsből irányított

katonai közigazgatás körülményei között éltek, gazdájuk a császári Hadikamara joghatósága, illetve később az Illír Udvari Deputáció volt. Népi-egyházi kongresszusait, amelyeket a pátriárka hívott egybe s rendszeresen megtartottak, az egyházi, katonai, polgári elit arányos bevonásával amolyan parlamentjükként igyekeztek kialakítani, amelynek ülésein politikai érdekeiket, igényeiket, törekvéseiket fogalmazták meg, s juttatták el a mérvadó tényezőkhöz. Mindezzel a Habsburg abszolutizmus kezdeti éveiben igyekeztek boldogulni.

Számításba kell venni, hogy Dél-Magyarország akkor barátságtalan, csaknem lakatlan vidék volt. Észak-Bácska területének 35 százalékát, Dél-Bácskának pedig 54 százalékát nádasok, mocsarak fedték. Boarov hivatkozása szerint az 1600-as évek végén – a török kiűzése után – a mai Vajdaság területén a népsűrűség nem haladta meg a négyzetkilométerenkénti 2,3 lakost. Bácska területén még 1720-ban is csupán 115 000 lakos élt; ebből 76 000 szerb, 33 000 katolikus délszláv, 5000 magyar, 250 német. Korán elkezdődött, de másfél évszázadon át elhúzódott a német, magyar, francia, szlovák, ruszin, román, spanyol lakosság betelepítése. Ezt a földesurak is, a kormányzat is szorgalmazta. Száz év múltán az is nyilvánvalóvá vált, hogy a további terjeszkedés, nemkülönben telepítések érdekében szerteágazó meliorációs munkálatokat kell végezni. A rossz utak mellett a csatornákra az áruforgalom miatt is számítottak. Boarov közli, hogy II. Ferenc császár 1792-ben megerősítette a Kiss fivérek, József és Gábor tervezt, a Dunát és a Tiszát összekötő nagy csatorna építését, melyre a további csatornák és árkok hálózata épült. A vidék valóban gyorsan fejlődött. A mai Vajdaság területén 1787-ben már 197 településen 341 350 lelket tartottak nyilván. 1836-ra a települések száma 368-ra gyarapodott 873 961 lakossal, 1850-re pedig – tehát a szabadságharcot követően – 379 település volt, a lakosok száma pedig 933 878-ra rúgott.

Alig telepedett le a határőrvidék szerb népe, máris válaszút elé került: támogassa-e II. Rákóczi Ferenc 1703-ban kitört felkelését, aki Székelyhidáról 1709-ben ugyancsak kiváltságok ellenében csatlakozásra, együttes Habsburg-ellenes harcra szólította fel a határőrvidék harcedzett szerb népét. Ők azonban jövőjüket a császár szolgálatában kecsegtetőbbnek látván, véres háborúba keveredtek Rákóczi kurucjaival. Ebben közrejátszott az is, hogy – érdekből vagy előítéletből – nem kívántak Magyarország közigazgatása alá kerülni. Boarov megfogalmazása szerint nem akartak „behódolni a vármegyének”. Jelentős számban el is kerültek ezt egészen 1873-ig, amikor a magyar országgyűlés felszámolta a határőrvidéket, s területét hozzácsatolta a környező vármegyékhez.

Azt viszont hiányolom, hogy Boarov nem írta le, miként szerveződött újra a török kiűzése utáni Magyarországon a világi hatalom, vele együtt a mai Vajdaság területén a vármegyék uralma is, és miként kelt életre az egész Kelet-Európában sajátságos késő feudalizmus, melynek földesurai telkes jobbágyaikkal robotol-

tatva műveltették meg saját gondozásukban levő, elkülönített majorságait, az önellátó gazdálkodásról áttérve az árutermelő gazdálkodásra. Nemkülönben hiányolom annak leírását, milyen helyzetben élt a mai Vajdaság területén a jellegre nézve különböző falvak betelepített népe és a földesurak alá tartozó mezővárosok lakosai. Enélkül hiányzik a mai Vajdaság területén együtt élő népek történetének jelentős dimenziója, melynek fényében a szerbség története is gazdagodott volna. Boarov majd csak a szabad királyi városok létrejöttével – esetünkben Újvidékről, Zomborról és Szabadkáról van szó –, s a bennük dívó viszonyokkal foglalkozik behatóan, tekintettel arra, hogy a katonai szolgálatból kiáramló, gyorsan polgárosodó, jómódú szerbség életében rendkívüli szerepet játszottak. Pedig a szabad királyi városok már az újjászervezett magyarországi közigazgatás alá tartoztak, minthogy bennük az uralkodó jogait – e városok igazgatásának, adózásának, számadásának ellenőrzését – a Pozsonyban székelő magyar királyi udvari kamara érvényesítette.

A határőrvidék szerbjei véres háborúba keveredtek Rákóczi kurucaival. 1711-ben azonban a szatmári békével kompromisszum született Rákóczi volt hívei és a Habsburg-hatalom között. Az előbbieket elálltak a függetlenségtől, az utóbbiak Magyarország bedarálásától. Ennek köszönhetően Magyarország önálló állam lehetett a Habsburg-monarchia keretében. Ez a kompromisszum a Rákóczi-szabadságharc hozadéka volt. Magyarországon, tehát a mai Vajdaság területén is – miként Kosáry Domokos írja *Újjáépítés és polgárosodás* című könyvében, amelyre a továbbiakban is támaszkodom – helyreállt a rendi dualizmus, a feudális kétpólusú rendszere, amelyben az uralkodó központi hatalma és a rendi hatalom együttesen, dinamikus egyensúlyt alkotva vezeti az országot. III. Károly 1712-ben, a pozsonyi országgyűlésen megerősítette a szatmári békét, majd hitlevelet adott ki, amely szerint megőrzi az ország területi épségét, az országot saját törvényei szerint, saját politikai intézményei által fogja kormányozni. Az erre vonatkozó törvényeket a magyar országgyűlés 1714-ben és 1715-ben hozta meg. Midőn magyar királlyá koronázták, III. Károlynak – a továbbiakban a magyar királyoknak – esküt kellett tennie, hogy megtartja az ország törvényeit, s kötelezte magát, hogy az országgyűlést időszakonként összehívja.

A magyar közigazgatás legfőbb szervei a bécsi magyar királyi kancellária volt, mely amolyan kapocs volt a király, a Habsburg-monarchia központi szervei és a Pozsonyban, majd 1784-től Budán székelő helytartótanács között. A külügy, a hadügy, a pénzügy csaknem egészében az összmonarchia, illetve az uralkodó hatáskörébe tartozott, a királyi kancelláriának az uralkodó felé is, a pozsonyi, illetve budai helytartótanács felé is volt mit közvetítenie. A bécsi magyar királyi kancelláriában a kancellárok posztját magyar főnemesek töltötték be. Összetételére nézve az 1723-ban kreált pozsonyi helytartótanácsnak kezdetben 22 tanácsosa volt – főpapokból, főnemesekből, sőt köznemesekből állt, akiket a király

nevezett ki, és a kincstár fizette őket. A helytartótanács feladatköréhez a megyék irányítása, a hadiadó beszédése, a belső viszonyok tartoztak: a rendfenntartás, a közegészségügy, az úrbéri viszonyok, a kereskedelem, a vám, a vallás és az iskola ügyei, a törvények végrehajtásának ellenőrzése. Nehéz nem felismerni, hogy – mai szóhasználat szerint – amolyan kormány szerepét töltötte be.

A rendek legfőbb hatalmi szerve az országgyűlés volt, melynek felsőtáblájában a főnemesek, alsótáblájában a köznemesek foglaltak helyet. A megyék a nemesség autonóm szerveinek számítottak, főispánjukat mégis az uralkodó nevezte ki, közigazgatási ügyvitelüket pedig a pozsonyi, illetve budai helytartótanács felügyelte. A mai Vajdaság területén felújított megyék is e szerint a regula szerint működtek. De igen jellemző Kosáry Domokos adata, miszerint a felújításkor Bács vármegye és Bodrog vármegye között konfliktus támadt, mert elpusztult falvaiknak még a pontos helyét sem tudták megállapítani, így a két vármegye határai is bizonytalanok voltak.

Boarov is szóba hozza a Pragmatica Sanctiót, de nem említi, hogy az osztrák változattól eltérően a magyar változat – amelyet az országgyűlés 1722-ben fogadott el – nemcsak a Habsburgok női ágon történő trónöröklését tartalmazza, hanem azt is, hogy Magyarország és az osztrák örökös tartományok elválaszthatatlanok egymástól, kölcsönös védelemmel tartoznak egymásnak, a királynak esküt kell tennie az ország törvényeinek megtartására és a rendek kiváltságainak a megőrzésére.

Az utóbbi, a magyar rendek kiváltságainak megőrzése a felvilágosult abszolútizmus idején külön feszültséget támasztott. Minthogy a Habsburg Birodalom már állandó hadsereget tartott, megszűnt a nemesek hadba szállási kötelezettsége, s ezért az uralkodónak 1749-ben sikerült az ausztriai nemeseket adófizetésre fognia. Magyarországon a nemesség ezt elutasította. Nem fizetett adót. Az uralkodó tehát abban volt érdekelt, hogy megőrizze a jobbágyok adófizető képességét, hiszen a földesúr, épp ellenkezőleg, a jobbágytelkek elhanyagolása árán is a saját kezelésében levő majorságain agyonrobotoltatta őket. Ezért Mária Terézia 1767-ben kiadta az Urbáriumot, amelyben szabályozta az úrbéri viszonyokat. Ez tehát a mai Vajdaság területén is érvényben volt. Megszüntette a jobbágyok röghözköttöttségét. A jobbágyteleknek, leszámítva a házhelyet és a hozzá tartozó kiadós kertet, a föld minőségétől függően 16–40 holdra kellett kiterjednie. A jobbágy a telek termésének egytizedével, néhány birkával, szárnyassal, egyforintos fejadóval, továbbá robottal tartozott földesurának. Egész telek után fogatostul évente 52 napot, gyalog 102 napot volt köteles a majorságban földesurának ingyen robotolni. Ezenkívül az egyháznak a termés egy kilencedével tartozott. Fizetett még állami hadiadót, a magyar közigazgatás eltartására házadót. Ezenkívül katonának is toborozták, s szolgált, míg csak obsitot nem kapott. Helyzete Mária Terézia Urbáriumára ellenére is elkeserítő volt.

Boarov könyve alapján a Vajdaság autonómiájáért folyó küzdelemnek négy periódusát különböztethetjük meg: a határőrvidékhez, az Osztrák–Magyar Monarchiához, a királyi Jugoszláviához, a titói Jugoszláviához kötődő időszakát. Nem látom szükségét, hogy a könyv további részleteibe is belebocsátkozzam. Boarov igen lelkiismeretesen, avatott tollú szerzőként dolgozta fel ezeket a részeket is. Talán még csak azt emelem ki, hogy valódi, teljes értékű autonómia szerinte is csak az 1974-es alkotmánnyal kelt életre, de akörül is sok feszültség támadt. Milošević ugyan lerombolta azt az autonómiát, de bukása után, a 2000-es években, a vajdasági autonómiáért folyó küzdelem újraéledt. Boarov kifejezte reményét, hogy majd eredménnyel jár.

Gruber Enikő

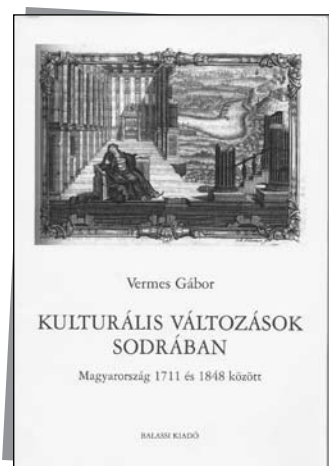
„NINCS EGYSZERŰ ÚT
A HAGYOMÁNYOSTÓL A MODERN FELÉ...”¹

“There is no easy way from the traditional to the modern...”

Vermes Gábor: *Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között*. Balassi Kiadó, Budapest, 2011

Vermes Gábor Amerikában élő történész professzor mintegy húszéves kutatómunka eredményeként jelentette meg e könyvét, melyet Zinner Judit fordított magyarra a Balassi Kiadó megbízásából. A szerző célja saját bevallása szerint az volt, hogy a különböző kulturális folyamatok egymásra hatását vizsgálja a történelem keretein belül. Ugyanakkor ezeket a hatásokat és következményeit nemcsak intézményeken és eseményeken követi végig, hanem személyeken is, hiszen minden kornak és szemléletmódnak megvolt a maga vezéregyénisége, aki nagymértékben hatott a tömegre. Vermes Gábor eredetileg a reformkor időszakát akarta görcső alá venni, de rá kellett döbbsennie arra, hogy e korszak megértéséhez vissza kell mennie az időben, és végig kell követnie a társadalmi, szellemi, politikai és kulturális irányzatok alakulását. Könyvével leginkább arra szeretne rámutatni, hogyan vált egyre több magyar gondolkodásmódja modernné, és hogyan élte át ezt a folyamatot az átlagnemes, az átlagpolgár és főleg azok, akiket az akkori megkülönböztetések a társadalom peremére szorítottak.

Magyarország a XVIII. században az Osztrák–Magyar Monarchia szerves részét képezte. Területének nagy része elhanyagolt, mocsaras vidék volt, lakosságának száma pedig a török hódoltság ideje alatt jelentősen csökkent. Egyedül az északi és a nyugati térségben lehetett jól megművelt területekkel és virágzó kereskedelemmel találkozni. Bár a század végére az ország helyzete kissé javult, a szegénység to-

¹ Clifford GEERTZ (1973): *The Interpretation of Cultures*. Selected Essays, New York, 319.

vábbra is általános maradt. A Habsburg udvar elhatározta, hogy az elnéptelenedett magyar területeket benépesíti, s a későbbiek folyamán több adóhoz juthat. Ez a törekvés kimutatható az 1784-es népszámlálási adatokból: a Monarchia 23 millió lakosából 43,4%-uk a magyar királyság területén élt. Ugyanakkor az áttelepüléseknek köszönhetően Magyarország soknemzetiségű országgá vált, ahol a kisebbségek száma meghaladta a magyar ajkú lakosság létszámát. A legfontosabb megélhetési forrásnak minden térségben a mezőgazdaság számított. A parasztság nagy része – akik az ország 90%-át képezték – jobbágy volt, vagy földet bérelt a földesúrtól. A jobbágyoknak kötelezettségeik voltak a földesúr és a megye iránt, illetve adót kellett fizetniük az államnak és az egyháznak is. Mária Terézia 1767-es úrbéri rendelete, mellyel a jobbágyokon akart segíteni, megszabta az általuk bérelt föld maximális nagyságát és a tőlük beszedhető adó mértékét. A XVIII. században Magyarországon kétféle város létezett. Az egyik volt a szabad királyi város, ami küldöttel képviseltethette magát az országgyűlésbe, és felette közvetlenül az uralkodó rendelkezhetett, a másik pedig a mezőváros. Az utóbbi egyházi vagy világi földesúri tulajdon volt. A század nagy részében az ország fővárosa Pozsony, ugyanakkor nagy jelentőséggel bírt még Debrecen és Pest, illetve Buda is. Amikor pedig felismerték Buda központi fekvéséből eredő előnyeit, 1784–1785-ben a pozsonyi kormányhivatalok nagy részét átköltöztették.

A magyar társadalom jobbágyokra és nemesekre oszlott, bár mindkét réteg között voltak jobb és rosszabb helyzetben élők. Létezett ugyanis jómódú paraszt és nagyon szegény nemes is. A parasztság végső elszigeteltsége a század második felében a földesurak hatalmának a megerősödésével magyarázható. Ekkor ugyanis olyan mértékben kezdték kizsákmányolni őket, hogy még inkább visszahúzódtak, és ragaszkodtak saját életmódjukhoz. A hagyományok, a család és a közösség jelentette számukra a legfőbb értéket. A század végén közöttük is differenciálódásra került sor, ami a gazdag parasztság kialakulásához vezetett. Ez a réteg több jószággal, mezőgazdasági eszközzel, majd később több földdel is rendelkezett, és a szegényebb parasztokkal dolgoztatott a földjein. A túlzott szegénységben élő parasztok egy része nem látott más kiutat, minthogy útonállóvá vált. Mivel az ország nagy része, főleg az Alföld, a déli határvidék, a Bánság, a dunántúli Bakony hegység és Somogy megye viszonyai is rendezetlenek voltak, ez a lehetőség kivitelezhető volt. Az említett részekben sok a mocsaras vidék, ahol könnyen lehetett bujdosni. A bécsi kormány a déli területeket deportáló résznek tekintette, és oda száműzte a nemkívánatos személyeket. II. József országjáró körútja során lóháton bejárta a Temesi bánságot, és az ott tapasztalt áldatlan állapotokat látva, változtatásokat követelt. Mária Terézia végül is az ő ösztönzésére kezdte el a szervezett telepítéseket a területen.

A városok vezetését a módosabb iparosok és kereskedők alkották a fontosabb nemesekkel együtt, akik általában vidékről költöztek a városba. Az elszegényedett nemesek ugyanis a városi élettől remélték a könnyebb megélhetést, ahol kereskedők vagy iparosok lettek, miközben nemesi rangjuknál fogva adómentességet élveztek. A jobb módú nemesek gyorsan vezető pozíciót szereztek maguknak, és gyakran közülük választottak követet a diétára.

A nők helyzetét a XVIII. században patriarchális korlátozottság jellemezte. Helyzetük a társadalomban és a családon belül is korlátok közé volt szorítva. A férfiaknak ugyanis mindenek feletti hatalmuk volt, a nők másodrangúnak számítottak. A házasságot leginkább előre megbeszélték, és sok esetben a nőknek nem is volt beleszólásuk. A vidéki nemesasszonyok kiváltságosabb helyzetben voltak. Férjük távolléte alatt ők irányították a gazdaságot, és meg is örökölhették azt. A kiváltságos rétegek nőtagjai külföldi kézikönyvek magyar fordításaiból tanulhatták a női magatartásnormákat, elsősorban az anyaszerep elvárásait és szabályait. Egy nő helyzete tehát leginkább a férj hozzáállásától függött.

Az oktatási intézmények legnagyobb része az egyház fennhatósága alatt állt. Amint az állam belefogott az ország modernizációjába és centralizálásába, fontossá vált, hogy a társadalom minden rétege műveltebb legyen. Így szerettek volna létrehozni egy hatékonyabb hivatalnoki kart. Ezért – bár az egyházi befolyás nem szűnt meg teljesen – az állami ellenőrzés is nagy szerepet kapott a megvalósításában. A legfontosabb mozzanat e tekintetben az 1777. évi Ratio Educationis volt. A helytartótanács oktatásügyi bizottsága ezután kilenc tanterület felett átvette az igazgatást, és rendszeresen látogatta az iskolákat. Egységes tanterveket írtak, vallástól függetlenül kezelték a diákokat, és elkülönítették az elemi, a középfokú és a felsőoktatást. Az ország egyetlen egyetemét Nagyszombatból Budára, majd később Pestre költöztették. Mindezen kezdeményezések ellenére, az írástudatlanság nagymértékű maradt, ugyanis a vidéki emberek mélyen gyökerező előítéleteit nem tudták egy rendelettel eloszlatni. Az elemi iskolák a helyi katolikus plébániák és protestáns gyülekezetek fennhatósága alá tartoztak, így a tanterv középpontjában a vallásoktatás, a bibliai történetek és a vallási énekek tanítása állt. Az írástanításra kisebb hangsúlyt fektettek, nem beszélve a számtanról. A gyerekek rendszertelenül jártak iskolába, ez attól függött, hogy kellett-e otthon segíteniük, és voltak falvak, ahol nem is volt iskola. Mégis, ezek a próbálkozások már az újítás, a modernitás jegyében zajlottak.

A modernizációnak a legnagyobb ösztönzést az 1740-es évek külpolitikai válsága adta. Ahhoz ugyanis, hogy a poroszokkal szemben méltó ellenfél lehessen, Mária Teréziának központosított államot kellett létrehoznia. Magyarországgal viszont nehézségei akadtak, ugyanis a magyar nemesség ragaszkodott országgyűléseihez. Királynővé koronázása alkalmával azonban kötelezettséget vállalt, hogy megvédi az országot, és tiszteletben tartja a nemesek előjogait. A

magyar nemesség nem rajongott a helyzetért, de amikor Mária Terézia segítséget kért tőlük a porosz hadsereg ellen, „életüket és vérüket” ajánlották fel neki. Ám a magyarok és az osztrákok viszonya ezután sem volt felhőtlen.

A magyar országgyűlési küldöttek 1741-es felajánlkozása a királynő megmentésére tipikus barokk jelenet volt. Mária Terézia uralkodása alatt – a kiadások csökkentése miatt – nem tudott továbbfejlődni a III. Károly által preferált pompa. A királynő is támogatta a művészeteket, de az ésszerűség határain belül. Ugyanakkor az egyház nem tudta fenntartani a korábbi pazarlást, nem beszélve a nemesség szélesebb rétegeiről, így egyre inkább teret hódítottak a klasszikus formák. A mély vallásosság és a nemesség konzervatív, hagyományos szemlélete lassította az új eszmék terjedését. Ezzel egy időben viszont részleges átalakuláson ment át a társadalmi magatartás. A külföldi ruhák, táncok lettek divatosak, közkedvelté vált a kávé, a tea és a kakaó fogyasztása, és nagyobb hangsúlyt fektettek a kulturált viselkedésre. A magyar nemesség tehát úgy vette át az új viselkedési formák külsőségeit, hogy közben nem adta fel a hagyományos gondolkodás elvét. A felvilágosult eszmék elkötelezetteinek a száma nem volt mérvadó a korabeli Magyarországon, mégis elég volt ahhoz, hogy II. József zökkenőmentesen fenntarthassa rendszerét. Követői pedig eredményesen tudtak változtatásokat kieszközölni maguknak a vallási türelem kérdésében, illetve a magyar nyelv és kultúra előmozdításában. Ezen változtatásokkal még a hagyománytisztelő emberek is meg voltak elégedve. A szerző példaként Anyos Pált és Baróti Szabó Dávidot említi, akik bár lelkes haladásellenesek voltak, mégis elismerték a vallási pluralizmus és az ország szellemi haladásának szükségességét. Ez pedig kiváltotta a felvilágosult szemléletű Kazinczy és Bessenyei rokonszenvét, és lehetővé tette a velük való együttműködést.

Minden európai országban, így Magyarországon is, a felvilágosodás képviselői között radikálisabb szemléletűek is voltak. Martinovics Ignác és követői voltak azok, akik nyomást akartak gyakorolni a nemességre, hogy lényegi változásokra kerüljön sor. A Martinovics-féle összeesküvés ezért az uralkodóból és a nemességből is félelmet váltott ki. Mivel azonban vezetőjük labilis személyiségként egyszerre volt felvilágosult és besúgó, tervei véghezvitele esélytelennek bizonyultak. 1794-ben a főbb vezetők nagy részét kivégezték, és a tradicionalizmus még inkább megerősödött.

Miután a francia forradalom hatása veszélyt jelentett a Habsburg Birodalomra, beleértve a magyar nemeseket is, az érdekegyezés egyfajta együttműködésre sarkallta a két félt. Bár ez nem azt jelentette, hogy a magyar nemesség megbékélt volna Béccsel, mégis háttérbe kellett szorítani az ellentéteket. Ez a fajta együttműködés egész Európára jellemző volt, ugyanis az uralkodók belátták, hogy a forradalmi szellem terjedését csakis együttes erővel állíthatják meg. Bécs és a magyarok együttműködése sem a kölcsönös megbecsülésen alapult,

hanem a közös ellenséggel való szembenálláson. Érdekesnek mondható még a két fél kapcsolatában az 1792 és 1815 közötti időszak, amikor Ausztria hadban állt Franciaországgal. Ezekben az években ugyanis ismét engedményre kényszerültek egymással szemben. Vermes Gábor kitér a háborús időszak országgyűléseire, és ezáltal vezeti le, hogy valójában az 1830–40-es évek reformjai az 1790-es évekből eredeztethetőek, melyek egy hosszú folyamat eredményeként jöttek létre, ami tele volt kételyekkel és bizonytalansággal, hiszen a tradicionalista eszmék mélyen bevésődtek a gondolkodásba, és nehéz volt tőlük megválni. Ugyanakkor e diéták a tradicionalizmus biztosítása mellett hozzájárultak az ésszerű érvelés kialakulásához, mely előkészítette az utat a liberális gondolkodásnak. Bár továbbra is hatott a hagyományos gondolkodás, a klasszicizmus, a barokk és a szentimentalizmus, hódítani kezdett a biedermeier is, ami egyfajta elmozdulást jelentett a megrögzöttségből.

A XIX. század elején a magyar nemesség egy része elutasította a mozdulatlanságot. Rájöttek, hogy az ország más fejlettebb országokhoz képest le van maradva, és azok a magyarokat barbároknak titulálják. A megoldást a kultúra előremozdításában, illetve a magyar nyelv felemelkedésében látták. „»Kultúrát kellene tehát kívánni, nem új constitutiót.«”² – idézi a könyv Berzsenyi Kazinczynak írt szavait. A század első évtizedeinek legfontosabb eszméje a nemzeti irodalom kialakítása volt. Számos mozgalom indult Magyarország felemelkedésére a kultúrnacionalizmus szabályai szerint. Gróf Széchenyi Ferenc saját gyűjteményét ajándékozta a nemzetnek, és ezzel megalapította a mai Országos Széchenyi Könyvtárat, gróf Festetich György mezőgazdasági iskolát nyitott, és kiosztották a Marczibányi Alapítványi első díjait. Bár számos arisztokrata részt vett ezekben a kezdeményezésekben, a többségüket mégis inkább a Habsburg-hűség jellemezte, miközben saját előjogaikat is védelmezték. Az aktív kisebbség vezére Kazinczy Ferenc volt, akinek gondolkodása mélyen a klasszikus kultúrában gyökeredzett, ugyanakkor nyitott volt az új, a haladás felé. Valójában a két tábor közötti küzdelem ugyanúgy elősegítette a reformok létrejöttét, mint a liberalizmus előfutárai.

A magyarországi kultúrnacionalizmus eredeti célja a magyar nyelv, az irodalom és a színház fejlesztése volt, ám a műfajok részét képező kritika magával hozta a kritikus szemlélődést és a sokoldalú vizsgálódást. Az apolitikus gondolatok és irányzatok meglazították az ország gazdasági, társadalmi és politikai rendszerét, melyben leginkább a kritikus gondolkodás játszott a főszerepet. Bár a romantizmus nem tartozott ezen irányzatok közé, szenvedélyes jellege folytán, táptalajává vált. A magyarországi romantika jelentősége abban rejlett,

² VERMES Gábor (2011): *Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között*. Budapest, 137.

hogy nyitott volt a változások iránt, és erős érzelmi támogatást jelentett a liberális nacionalizmus számára. Az 1820-as évekre egyre többen lettek azok, akik megtapasztalták Magyarország és a Nyugat közötti szakadékot, és hangsúlyozták, miszerint ha nem igyekszik az ország a fejlődés útjára lépni, az a nemzet pusztulásához vezethet. A *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat minden cikkében e vágyakozás érzékelhető. Számos írás foglalkozott akkoriban az ország gazdasági elmaradottságával, az oktatás szerepével, illetve a nők társadalmi helyzetével. Mindennek ellenére Magyarországon a húszas években még a konzervativizmust nevezhetjük dominánsnak. Az évtized vége felé viszont egyre inkább érezte hatását a valódi liberalizmus, melynek képviselői már a valódi reformok szükségességét hirdették. Bár a megközelítésnek Kölcsény volt az úttörője, az első valódi reformernek gróf Széchenyi Istvánt nevezhetjük.

Széchenyi gyakorlati tevékenysége vitathatatlan. Neki köszönhetjük a Magyar Tudományos Akadémia létrejöttét, a Nemzeti Kaszinót, a Lánchidat. Szívén viselte az állattenyésztés kérdését, a Duna szabályozását és még számos kezdeményezést. Az 1930-as évek elején három könyve is megjelent gyors egymásutánban, *Hitel*, *Világ* és *Stádium* címmel, melyekben szintén az ország hiányosságait taglalja, és a reformokban látja az előrehaladás lehetőségét. Bár a történészek egy csoportja³ úgy gondolja, hogy Széchenyi nem volt kiemelkedő egyéniség, hanem csupán a haladó réteg része, munkássága mégsem ezt támasztja alá. *Stádium* című könyvében olyan programot fejt ki, mely segítségével véget lehetett volna vetni a feudális rendszernek Magyarországon. Ezek a felvetések már a földesurak és a parasztság közös érdekeit taglalják, mely később a magyar reformkor vezérszála lett.

Az 1832–36-os országgyűlés volt az első, melyen már a liberális ellenzék is érezte hatását, bár helyzetük nem volt a legjobb, ugyanis a többség elismerte a változás szükségességét, de nem volt hajlandó feladni Béccsel szembeni követelőző politikáját, vagyis hogy biztosítsák Magyarország gazdasági önrendelkezését. A liberálisok viszont felvetették a jobbágys-földesúr közötti ellentét kérdését. Bár a jobbágyszabadság ügyét leszavazták, kisebb engedményeket kieszközöltek. A liberális párt megalapítása hosszabb folyamat eredménye volt. Kossuth Lajos *Törvényhatósági Tudósítások* című lapja látta el a tájékoztatás funkcióját, és fogta össze különböző megyék hasonló gondolkodóit. Kossuth nagy hangsúlyt fektetett a liberálisok által jogtalannak tartott üldöztetésekre is. Személye és Wesselényi eltávolítása után a liberális tábor vezére Deák Ferenc lett. Deák saját maga dolgozta ki azt a javaslatot, mely követelte a jogtalan

³ Például CSORBA László (1991): *Széchenyi István*. Officina Nova, Budapest vagy OROSZ István (2000): *Széchenyi és kortársai. Válogatott tanulmányok a reformkorról*. Debreceni Egyetem Tört. Int., Debrecen című munkáiban olvashatjuk ezeket a véleményeket.

eljárások megszüntetését és a foglyok szabadon bocsátását, és a közös érdek egyesítette a nemességet. Metternich ekkor ráébredt arra, hogy nem folytathatja tovább ellenségeskedő politikáját, így engedményekre kényszerült. A kormány lehetővé tette a jobbágyoknak az önkéntes örökváltságot, biztosították a jogot, hogy magyarul intézzenek kérvényt a királyhoz, és lépéseket tettek egy modernebb kereskedelmi törvény felé, 1840-ben pedig a király amnesztiát adott a politikai foglyoknak.

Kossuth kiszabadulva a börtönből, a *Pesti Hírlap* szerkesztője lett, mely hatalmas hatással volt az aktuális politikára. Vermes Gábort idézve: „Kossuth úgy vélte, a *Pesti Hírlap*, különösen pedig az ő vezércikkei, honfitársai iránytűjeként kell hogy szolgáljanak.”⁴ Írásai világosan megfogalmazott, pátozzsal teli cikkek voltak, melyek célja a liberalizmus kiépítése és életben tartása volt. Ugyanakkor Kossuth nézetei ekkor még nem voltak radikálisak, hiszen 1843-ban is az volt a meggyőződése, hogy az országot a köznemességnek kell irányítania. A nacionalizmus kérdésében sem tért el a fő irányvonalától, és felismerte annak dinamikus természetét. „Kossuth megértette, hogy a politikai nacionalizmusnak, amely nem feltétlenül helyettesítette, hanem inkább fölülírta a kulturális nacionalizmust, egyetlen célja van: a nemzet megteremtése. Ez pedig elképzelhetetlen lett volna anélkül, hogy a magyar legyen az állam hivatalos nyelve, a nemzeti lét legfontosabb mutatója.”⁵

Kossuth és Széchenyi ellentéte több mindenben kimutatható. Míg Kossuth a radikálisabb, gyorsabb megoldások híve volt, addig Széchenyi a fokozatosság elvét vallotta, összhangban az udvarral és a magyar arisztokráciával. Kossuth a politikai függetlenségért harcolt, Széchenyi pedig a gazdasági fejlődést helyezte előtérbe. Ám egyikük sem volt könnyű helyzetben, Magyarország ugyanis görcsösen ragaszkodott a feudális rendszerhez, és bár néhol jelentkeztek változások, ennek ellenére a földbirtokosok többsége nem akart eltérni a régi rendektől. A kereskedelem sem volt könnyű helyzetben, hiszen a gyárak száma még elenyésző volt, és a szállítást sem korszerűsítették. Kossuth Védegylete viszont hozzájárult több tucat gyár létrejöttéhez, ami az ország ipari fejlődésében hatalmas előrelépést jelentett. Magyarország jelentős változásokon ment keresztül az 1840-es években, ám a feudális szokások még évtizedekig tovább éltek.

Az 1847-es országgyűlésen a kormány különböző reformokat sürgetett, amivel az a liberális ellenzék akarta megosztani, és Kossuthot semlegesíteni. Ám Kossuth elfordult a reformprogram vitájától, és az adminisztrátori rendszer támogatására összpontosított. Amikor egyes bizottságok elfogadták a kötelező jobbágyfelszabadítást, az adómentesség előjogának és az ösiségnek az eltörlését,

⁴ VERMES 2011. 210.

⁵ Uo. 217–218.

valamint a nemzeti bank létrehozását, tárgyalások kezdődtek a két ház között, amelyek végül kudarcba fulladtak. Időközben már Pozsonyban is érezni lehetett az Európa-szerte terjedő elégedetlenség szelét, ami márciusban érte el Bécset, és Metternich lemondásához vezetett. Pesten március 15-én tört ki a forradalom, melynek hatására a bécsi kormány beleegyezett egy magyar kormány megalakításába, és április 11-én az áprilisi törvények szentesítésével lényegében függetlenné nyilvánították Magyarországot. Ez volt az a lépés, mely a liberális oldal győzelmét és a feudális Magyarország végét jelentette. Ez a győzelmi állapot nem tartott sokáig, hiszen a forradalom megbukott, a szabadságharc és az azt megelőző reformkor pedig egyfajta tündöklő korszakként került be a közfelfogásba, és később a történelembe is.

Vermes Gábor könyve a kultúrnacionalizmus szemszögéből vizsgálja azt a másfél évszázadot, mely megelőzte a feudalizmus bukását. Potról pontra, tételről tételre végigvezeti az olvasót a különböző szakaszokon és az ott végbemenő változásokon. Ha valaki szeretné egy másfajta megközelítésben is megismerni a tárgyalt korszakot, annak feltétlenül kézbe kell vennie a kötetet.

Bence Erika

„GÖRÖGPÓTLÓ” IRODALOMTÖRTÉNET

‘Greek Substitute’ History of Literature

Hózsá Éva: *Melyik Kosztolányi(m)? Kapcsolatformálódások.* Életjel, Szabadka, 2011

Hózsá Éva¹ Toncs Gusztáv 1903-ban napvilágot látott irodalmi tankönyve kapcsán írja le a „görögpótló” irodalomszemlélet jelenségét, amelynek lényege az irodalomértés és -tanítás kapcsolatot és eltérést érvényesítő, a rögzített ókori görög mintához nemzeti értéket párosító, ebből következően egyszerre komparatív és polemizáló eljárása. Toncs Gusztáv *Szemelvények a magyar epikusokból és történetírókból*² című, az akkori gimnázium ötödik osztálya számára – a megújított tanterv szellemében – írt munkája a tantervekből kiiktatott, korábban kötelező ógörög nyelvet helyettesítő, s a magyar irodalom bővebb tárgyalását, görög szerzők magyar nyelven való olvasását alkalmazó, a magyar irodalom klasszikusait a görög irodalmi hagyomány kontextusában értelmező „görögpótló tárgy” elvi és módszertani alapvetése, tankönyve és szöveggyűjteménye. Hózsá Éva azonban a „görögpótlás” fogalmával nemcsak a tankönyv keletkezéstörténeti körülményeit jelöli meg, hanem a benne megnyilatkozó irodalomszemlélet és a reá épülő irodalomoktatás klasszikus érték-követő, s ebből új értékszemléletet alkotó jellegét is minősíti. A tantervet merészen és szabadon kezelő tanári attitűdöt, az irodalomfelfogást megújító szándékot, valamint a komparatív és polemikus igényességet tekinti a vizsgált szemlélet és tankönyv legnagyobb erényeinek. Hózsá Éva itt és most bemutatásra/értékelésre kerülő *Melyik Kosztolányi(m)?* című könyve ugyan-

¹ Hózsá Éva 2011. Kultuszeremtés és görögpótló irodalomszemlélet (Kosztolányi-napok a szülővárosban) = H. É.: *Melyik Kosztolányi(m)? Kapcsolatformálódások.* Életjel, Szabadka, 7–16.

² Toncs Gusztáv szerk. 1903. *Szemelvények a magyar epikusokból és történetírókból. A gymnasium V. osztálya számára. Az új tanterv alapján.* Franklin Társulat, Budapest

csak tartalmazza ezeket a gondolkodás- és beszédmódbeli novumokat, történeti szemléletet és műfajt megújító/átértelmező szándékot. A róla szóló írás címében is metaforikus kódoltságú a „görögpótló” minősítő jelző: széles látókörű hagyománytisztelést, értékközvetítést és perspektivikusságot jelöl.

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI SZEMLÉLET EGYSÍKÚSÁGA HELYETT: KULTÚRATÖRTÉNETI LÁTÓSZÖG

„A görögpótló irodalomtanítás nemcsak olvastatás, hanem irodalmi, irodalomtörténeti, esztétikai és »históriai« tanulmány is” – állapítja meg a tanulmányíró Toncs Gusztáv vizsgált tankönyvről, amelyet a korszak irodalomtörténeti (korszak)felfogásához és oktatás-módszertani szemléletéhez képest tart vitairatnak. Saját kötetének is meghatározó ismérve a diszciplináris határok dinamikus felfogása, a tudományközi átjárhatóság és a többféle nézőpont érvényesítése, miáltal XXI. századi korszaktudatunk szellemében, a jelenkori irodalomtörténeti diskurzusok alakulástörténeti szemlélete értelmében képes a Kosztolányi-opust belátni és interpretálni – a hagyományos írói monográfia műfaji határait és eljárásait kultúratörténeti aspektusokkal gazdagítani. Ha ma szemügyre vesszük az írói életműveket tárgyaló monográfiákat, egyrészt szubsztancialista elveken alapuló életrajzi és irodalomtörténeti munkákat, másrészt esszémonográfiákat találunk. Ehhez képest Hózsá Éva Kosztolányi-könyve a tudományos értelmezői igényt a befogadás tartalmaival, egyedi és izgalmas látószögeivel/értésmódjával párosítja: a hagyományos irodalomtörténeti tanulmány és a monográfia korlátait lebontva a legkorszerűbb hermeneutikai tanulmányt vehetjük kézbe általa.

Nem véletlen, hogy Toncs könyvében a magyar irodalom vizsgálatának a „saját koráig” tágitott alakulástörténeti sorát veszi észre és emeli ki elsősorban mint új látószöget, hiszen a Kosztolányi-örökség is csak a „jelen időből kérdezett múlt” perspektívájából, az így feltett kérdések szövevényében és diszciplináris hálózatok rendszerében vizsgálható. A könyv nyitó fejezete („*A gyermekkor távolsága*”) a térségi Kosztolányi-kultusz kiterjedéseivel és jelenségeivel foglalkozik. Befogadástörténeti közhely, miszerint a kultusz kutatás az irodalom „társadalomtörténete”, s mi sem természetesebb, hogy a recepciótörténeti jelenségek, a kanonizáló törekvések, a művészetközi befogadás effektusai, a tárgyi kultusz referenciái is az ilyen típusú kutatás részét képezik. Jól tükrözi a kutatás összetettségét és a látószögek sokféleségét azoknak a regisztereknek (művelődéstörténet, kultuszteremtés, nyelvszociológia, muzeológia, neveléstörténet, oktatásmódszertan etc.) és viszonyrendszereknek (modell, beállítódás, relikviák gyűjtése és hiánya, megfigyelések, nyelvhasználat, performativitás, fordítás, komparatív megértés, életrajz, referencia, hatástörténeti útravaló, interdiszciplinaritás, intermedialitás, hálószerű kiterjesztés, önreflexió, kultuszkritika etc.) a sokasága

is, amelyet Hózsa Éva kutatásai és interpretációi során megszólaltat és megmozgat. A már idézett Toncs-tankönyv pl. a diák Kosztolányira tett kulturális hatások és attitűdök vizsgálatának egy momentumaként kerül elemzésre a szabadkai Kosztolányi-kultusz(teremtés)t áttekintő tanulmányban. Ezen a szálon „indul tovább” a könyv, amikor a *Széchenyi–Toncs–Kosztolányi* (H. É. i. m., 16–18.) hatástörténeti viszonyrendszerben értelmezi a Kosztolányi-művekben (pl. a *Pacsirtában*) interpretált és jelentés szolgálatába állított (reflektált) Széchenyi-képeket. „A *Pacsirtában* fellelhető Széchenyi-kép, illetve a kép befogadásának szemszöge a szubjektumra, az arisztokratikusság ellenére az egyéni nyugtalanságra és a homályos látásmódra koncentrál. Egy másik történelmi perspektívából Széchenyi maga válik izgatottá, tekintete lelki izgatottságot áraszt, és elindít(hat)-ja a nézőben azokat a feszültséggel teli, alsó perspektívából szőtt gondolatokat, amelyekkel önmagára is reflektál” – állapítja meg (18).

A kultuszteremtés összetett folyamatában a rendezvényszerűség, a kollektív emlékezetet működtető manifesztatív történések is fontos elemként funkcionálnak. A szülővárosban két évtizede [az írás keletkezése idején, 2007-ben: másfél évtizede] rendszeresen megtartott Kosztolányi-napokat mint az emlékezet elevenné tételének egyik legfontosabb, több évtizedes hagyománnyal rendelkező, ugyanakkor a folyamatos átalakulás/megújulás igényével fenntartott művelődéstörténeti kultuszmomentumot mutatja be a szerző; a 2007-ben a visszatekintés igényével megjelentetett *Az emlékezés elevensége*³ című kötet előszavában⁴ kijelöli a Kosztolányi Dezső Napok előtörténeteként értelmezhető művelődéstörténeti eseményeket, felvázolja a létrehozás folyamatát és aspektusait, értelmezi a kultúraalkotás jelenségeit, a Kosztolányi-kultusz befogadási perspektíváit, recepcióját, valamint felveti a jövőkép lehetséges irányait és másságait: „Gondolkodhatunk a méltóbb megemlékezésről, a 21. századi változás kényszeréről, az új értelmezésekről és a szellemiségről, egy fiatalabb szervezőbizottság teljes koncepcióváltásáról, a kialakulás lélektani vagy szociológiai indokoltságáról... Természetesen nem a Kosztolányi-napokról, hanem mindenkor a KOSZTOLÁNYI-ÉLETMŰRŐL” (26).

A Kosztolányi-életmű köré szerveződő kultuszt, kánont és recepciót áttekintő első fejezetet Hózsa Éva könyvében a hagyományos irodalomtörténeti gondolkodás határait kevésbé reflektált (rész)diszciplínák/kutatási területek irányában kitágító két tanulmány zárja, *A hiány sztereotípiái a huszadik század kilencvenes éveinek vajdasági magyar irodalmában és a szabadkai Kosztolányi-kultuszképzésben*, illetve *Az irodalomtörténet mint aparegény?* Az első

³ Arany Zsuzsanna–Hózsa Éva–Kiss Gusztáv szerk. 2007. *Az emlékezet elevensége*. Városi Könyvtár, Szabadka

⁴ *Kosztolányi Dezső Napok Szabadkán* = H. É. i. m., 19–26.

tanulmányban „a hiány sztereotípiái”-t az irodalmi/eszmetörténeti folyamatokat és sztereotípiákat az intertextualitás, illetve „a regionális irodalmi folyamatok” (27) vizsgáló *imago*logia eszköztára révén értelmezi – egy önmagában is viszonyítási alakzatokból álló rendszerben, mint amilyen a kilencvenes évek vajdasági magyar irodalma és a benne képződő Kosztolányi-kultusz. Arra az eredményre jut vizsgálataiban során, miszerint a „hiány-sztereotípiák” elsősorban a „migráns” irodalom területéről közelíthetők meg és értelmezhetők a vajdasági magyar irodalom kontextusában, azoknak a szerzőknek a művei révén, akik a kilencvenes évek háborúi előtt külföldre távoztak, illetve a belső migráció különböző formáit választva a „déli témák”-at írták/írják tovább. Tolnai Ottó háborús szövegei „a helyi színek, a lokális sztereotípiák jelenvalóságát hirdetik” (29), olyannyira, hogy a műveinek német nyelvű kiadásaihoz – a sztereotípiák más környezetben való ismeretlensége miatt – sztereotípiaszótárt kellett mellékelni. Az ilyen típusú szótárkészítés lehetőségével maga a szerző is „eljátszik”, amikor a sztereotipizáló törekvések révén kialakult fogalmakból, motívumokból állít össze jegyzéket. De nemcsak a migráció változatait élő írók (Majoros Sándor, Fenyvesi Ottó, Gion Nándor, Balázs Attila és mások) műveinek a helyi színek sztereotípiáit demisztifikáló, vagy épp mitizáló jelenségei érdemelnek figyelmet e szempontból, hanem egyes korábban keletkezett alkotások újrafelfedezésének, az olvasatok mitizálódásának jelensége is. A vajdasági magyar irodalomban ilyen emblematisztikus olvasatként funkcionál pl. Domonkos István *Kormányeltörésben*-jének befogadása és a múlt század utolsó évtizedében történt újraolvasása, valamint a Kosztolányi-kultusz egy sztereotípiában megmutatkozó jelenvalósága: „európai”, illetve „európai rangú”. „Az európaiság nemcsak a világirodalmi érték sztereotípiája, hanem a kitörés, a háború révén keletkezett zárt világ kereteit áttörni kívánó Kosztolányi-rajongók vágyának, a hiány elfedésének kifejeződése, sőt programja is” – állapítja meg Hózsza Éva. A Kosztolányi-olvasat mitizálódásának sajátos megnyilatkozásaiként vizsgálja Szathmári István novellisztikáját és Nagy Abonyi Árpád *Budapest, retour* (2008) című Kosztolányi-alteregőt működtető regényét – emigráns főhősének neve, legalábbis így mutatkozik be: Esti Kornél. Ugyanebben a vizsgálati körben jelent sajátos szempontot az óbcei származású Melinda Nadj Abonji *Tauben fliegen auf* (2010) című sikerregénye, amelyben a kíváncsi távoli/eltávolodott szemszögéből történik meg a helyi sztereotípiák értelmezése és értékelése. Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* (2007) című regényének szerveződésében pedig az ironiát értelmezi a térségi klisék és sztereotípiák megmozgatása eljárásaként. Az irodalomtörténet viszont mint „aparegény”-konstrukció értelmeződik fejezetzáró tanulmányában, egyrészt „a *Karinthyáda* határai közé szorult” Karinthy Márton rendező „Karinthy-magántörténelme” révén, másrészt pedig a Kosztolányi-féle örökség e szempontból, azaz a család szempontjából történő

megközelítései által. Hózsza Éva véleménye szerint: „A kapcsolatot nemcsak a jól ismert Karinthy–Kosztolányi játék vagy a családi étkezések alkalmával felvetődő emlék jelenti, hanem a Karinthy Gábor és a Kosztolányi Ádám közötti párhuzam is, amelynek megítélésében ismét az Apa a kulcsszereplő” (37).

INTERTEXTUÁLIS ÉS MULTIKULTURÁLIS KÓDOK

Kosztolányi Dezső líráját a második fejezet („*Mit akarsz költő?*”) két tanulmánya veszi górcső alá. Kosztolányi Dezső *Meztelenül* (1928 [1929]) című kötetének szabad verseit Hózsza az első kiadás kötetborítójának hangsúlyos reflexiója, a kiemelt pozícióba helyezett „Kosztolányi Dezső *Új versei*”-felirat fényében értelmezi kontextusos olvasás révén: *Új versekhez* (Ady, Kassák, Rilke „új versei”-hez) viszonyítja. A folyamatos újraolvasás mint kanonizáló eljárás, illetve a posztmodern kánonrombolás és -átalakítás jelenségei követésének igénye eredményezte a kutatói munkában a *Számadás* ciklussal és a hátrahagyott versekkel való – rendkívül változatos szempontokat érvényesítő, összetett eljárásokat felvető – majdnem másfél évtizedes folyamatos foglalkozást, „számvetést”, amelynek első elemzése 1997-ben készültek el, míg az összegező igényű tanulmány (*Számadás-e a Számadás?*) – 2004-es és 2007-es „megállókkal” – 2011-ben keletkezett. A kutatói befogadás e pontján Hózsza értelmezésében a „*Számadás* a kétkedő módon *várakozó* ember *várakozó* számadása, egyfajta szintézist nélkülöző összegezés. [...] A határszituációba kerülő Én rádöbben, hogy minden, amit az egyén megért a létből, az legfeljebb »csak idézőjel«” (50). E konklúzió és a „vadak piktúrája” hatásának felismerése/kimondása azonban sajátos módon csúszik át egy sokkal később konstituálódott életműbe, Tandori Dezső⁵ „költészetregény”-gondolkodásába (uo.). Kritikairói közhely, hogy az irodalomban „nem függ minden mindennel össze”. Persze. De azért „sokkal több minden összefügg több mindennel”, mint ahogy az egy hagyományos történetírói gondolkodás révén belátható. A második fejezet átjárásokat regisztráló részletei ezt nagyszerűen láttatják.

Az irodalom hálózatos szövevényében való tájékozódás és mozgás (tájékozott mozgás) eredményezte olvasatokat és elemzéseket tartalmaz a kötet harmadik („*Változó játék*”) és negyedik („*Vihar egy üvegburában*”) fejezete. Egyrészt a magyar irodalom XX. és XXI. századi alakulástörténetében létrejött szövegközi „átszállások”, „átlevelezések” és „identitás-átjárások” olvasását követhetjük e tanulmányok révén, másrészt a Kosztolányi-opus multikulturális vonzatokörben való értelmezésének lehetünk részesei a befogadás stratégiáinak megértésében

⁵ Tandori Dezső 2003. (Bevezetés helyett) – Költészetregény? = T. D.: „*Hol élsz te?*” Szeged, Tiszatáj Könyvek

(a befogadás befogadásában). A Kosztolányi-opus lírai és epikai beszédmódja válik láthatóvá itt a kétpólusú diskurzusok összefüggésében (*Az ugaroltak idő-szerűsége. A várakozó én attitűdje József Attila és Kosztolányi kötelékének látó-szögéből*). Garaczi László bagatelljének (*A titok és a nagynéni*), illetve Kosztolányi Dezső *Mikes szől?* című költeményének „intertextuális szövegmozgása” által a mikesi opus távlatos befogadása is új értelemmel gazdagodik: a „mikesi lélek” több jelentésrétege bontakozik ki, és egy „lélekszótár” háttérműködése tapasztalható. E virtuális szótár címszavai: a *rafinált lélek*, a *kisemmizett lélek* (Garaczi László), „a *lélek legteljesebb kitárulkozása és lemeztelenítése* – a vers, a *lélek pongyolája* – a levél, *lelki tisztálkodás, lelki mosakodás, szeretetreméltó lélek*, kis és nagy *gondok a lélekben*, a *lélek ragasztószere* – a humor (Kosztolányi Dezső)” (67). Ugyanebben a kontextusban kerül értelmezésre Kosztolányi Dezső *Mikes Kelemen* című szövege, amely a „nyelvi magyarság”, azaz a nyelv (Kosztolányi által) „közösségi emlékezet”-ként használt felfogása problémáját veti fel. E nézet értelmében „Mikes mint társalgási nyelvünk megszólaltatója mint a magyar közösség tagja vált európaivá” (uo).

Nagyon izgalmas fejezete Hózsá Éva Kosztolányi-kutatásainak az Esti Kornél-novellák mindenkori aktualitásának kérdésköre. Különösen időszerűvé tette e novellisztikát 2010-ben Esterházy Péter *Estijének*, 2011-ben pedig az *Esti Kornél* kritikai kiadásának⁶ megjelenése. A kritikai kiadás szerkesztői többször is jártak a szülőföldön kutatni, ezáltal a korábban paralel futó vizsgálatok egységessé váltak. A vajdasági irodalmi térben az Esti-jelenség mindig is folyamatosan történő esemény volt – állapítja meg a szerző –, Esti Kornél „mindig is »továbbutazott«, vagyis »után-utazott«, időnként, akárcsak egyik járműről a másikra, egyik szövegből a másikba szállt át” (71–72). Hózsá ezután e szövegközi „utazások” reprezentáns példáit (Juhász Erzsébet *Után-utazás Esti Kornél fiumei gyorsán* című novelláját, Nagy Abonyi Árpád *Tükörcelek* című kötetének két Esti Kornél-novelláját, majd *Budapest, retour* című regényét, Dudás Károly *Esti Kornél utolsó hazalátogatása* című parabolisztikus kisprózáját) elemzi, s figyelme kiterjed az elbeszélő-én identitásának kérdéseitől a műfaj-poétikai eljárásokon, motívanalógiákon át a beszélő nevek problémáig. Egy-egy fragmentuma ezeknek az elemzéseknek – pl. a fiumei utazásról és a tébolyult lány csókjáról szóló nagyon ismert Esti-történet metatextusainak értelmezése – egy önmagában is megálló kisesszé hatását kelti, de még fontosabb, hogy újabb szövegdiskurzusok és motívumvizsgálatok irányában nyit utat az elemző kérdés előtt. Az *Esti Kornél „átszállásai” a vajdasági magyar irodalomban* című

⁶ Kosztolányi Dezső, 2011. *Esti Kornél*. Szerk. Tóth-Czifra Júlia és Veres András. A befogadás-történeti fejezeteket írta: Veres András. A bibliográfiát készítette: Sárközi Éva. Pozsony, Kalligram

tanulmány épp az elmondott sokféle kiterjesztés és kitekintés lehetősége miatt lehet a kötet „legélményszerűbb” olvasmánya.

Esti Kornél és más jelentős térségi irodalmi figurák és motívumok mellett a helye az ugyancsak a vajdasági talajból (és a Kosztolányi/Csáth-opusból) kinőtt *Barnabás*-jelenségnek is. Hózsza Éva két tanulmány erejéig (*A lomtalanítás irányai – A lomtalanító képlékenysége [Tolnai Ottó Barnabásának lehetséges előképe]*; *Barnabás-identitások [Csáth és Kosztolányi, már sokadszor]*) foglalkozik vele. A név bibliai jelentése: „a vigasztalás fia”. A vajdasági magyar irodalom Utcaseprője alteregók sokaságában él, Kosztolányi több novellájában is már felbukkan a harmincas években, miként Csáth Géza és Karinthy Frigyes hasonló műfajú alkotásaiban – s természetesen a legújabb vajdasági magyar irodalom szövegvilágaiban: a Ladik Katalin és Máriás Béla alkotta színpadi formációkig, performance-okig és Tolnai Ottó „versekből álló” regényében (*Regény versekből*), az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* (2006) című kötetben az ironia működtette szövegtérben, karakter-paródiaként. A Barnabás-identitások mindenkor összekapcsolódtak a képi látvány, a látványelem, a performativitás megjelenési formáival. Hózsza Éva szerint: „A város, a városi utca olyan, mint a színház, az utcaseprővel kialakított gesztusnyelv ugyancsak színjáték. Erre az utcai nézőtérre mindenki bemehet, sőt a nézőtér a szerepcserére és önkifejezésre is esélyt ad” (81). Az (őreg) Utcaseprő ebben az irodalmi térben és szöveghálóban „egy uniformizált, profán világ tartozéka, ő a tisztaság rögeszméjének törvényesített hivatalnok, szürke sapkában és szürke egyenruhában. [...] Az utcaseprői önazonosság definiálásához hozzátartozik a rendetlenség, a szemeteletés által áll helyre a világának rendje” (uo.).

A vajdasági multikulturális közegben az irodalom szükségszerűen transzlingvális tapasztalatokat előhívó tér. Hózsza Éva könyvének „*Vihar egy üvegburában*” című negyedik fejezete ezeket a jelenségeket veszi sorra, amikor a Kosztolányi-versek korabeli idegen nyelvű átültetései között „kalandoz”, és a Kosztolányi-fordítások időszerű kérdéseit „boncolgatja”, vagy amikor komparatív módon vizsgálja a *Pacsirta* három német fordítását, a modernitás és a szecceszio viszonyrendszerét értelmezi a Kosztolányi-életműben *Pacsirta* leveleinek szerb fordítása kapcsán, s amikor a „kaffogás” intertextuális jelentésképző szerepét vizsgálja *A vicéné* című Kosztolányi-versben (a szövegvonzat másik „tere”: Hoffmanstahl-szöveg).

Sem a komparatív vizsgálatok, sem a Kosztolányi-életmű más módon való megközelítései nem mozoghatnak és maradhatnak csupán irodalomtörténeti határok között: a diszciplínák közötti „átszállások” szükségszerűek. Nem véletlen, hogy Hózsza Éva az egyik leggyakrabban használt kulcsszava az *átjárhatóság*, lényegi „rámutató” kifejezése pedig a *performativitás*.

NYELVI ÉS FOGALMI ÚJÍTÁSOK

A vajdasági magyar irodalomtörténeti kutatásokat nyelvben és fogalmi megnevezéseiben is megújító kötet a *Melyik Kosztolányi(m)?* Tolnai Ottó műveinek német nyelvre fordítása kapcsán említi a szerző, hogy a regionális kulturális és nyelvi kódok frekvenciája miatt szótárszerű melléklettel lehetséges csak a szövegek más nyelvi kultúrában való olvasása. Az Esti Kornél-történetekről és a hiány sztereotípiáiról is a szótáralkotás fontossága jut eszébe. Hózsá Éva maga is szótáralkotó ember: a változó gondolkodás- és beszédmódbeli igényeknek megfelelően alkotta meg (a szó klasszikus értelmében is!) a magyar irodalomtörténeti kifejezés új nyelvét és grammatikáját; új nyelvhasználati szabályokkal és új szavakkal, amelyeknek szükségszerűsége az irodalmi mű/opus legteljesebb igényű megértéséből fakad.

Törteli Telek Márta

A MI NYELVÜNK

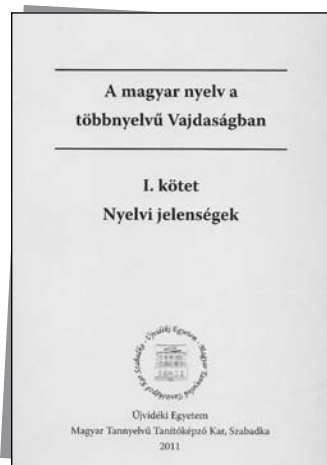
Our Language

A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban I. Nyelvi jelenségek. Szerkesztette Bene Annamária. Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 2011

Az Újvidéki Egyetem szabadkai székhelyű Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának első tudományos projektuma *A magyar nyelv a Vajdaságban*, a korszerű európai régiómodellben címet viseli. A projektum vezetője, Silling István egyetemi tanár szerint a kutatók elsődleges feladatuknak érzik, hogy kiderítsék: ebben az európai régióban használt magyar nyelv mennyire tesz eleget egy kommunikációs eszköztől elvárt kívánalmaknak, mennyire szolgálja a többszintű nyelvi kreativitás lehetőségeit, a fonikus és a nonverbális jelek együttthatásának eredményes megvalósulását.

Bene Annamária az elsőként megjelent kötetben a magyar nyelvtudomány egyik nagy adósságával foglalkozik, ami nem más, mint a visszaható igék megfelelő osztályozásának elvégzése. Tanulmányában rámutat, hogy „a magyar igazi visszaható igék nem egy külön osztály képviselői, hanem a tranzitív igeosztály részei”. Igaziaknak csak azokat a visszaható igéket tekinti, amelyek felbonthatók tranzitív ige+magát visszaható névmási tárgy szerkezetre. Ugyan-ez a megállapítás érvényes a kölcsönös igékre is. A kölcsönös igék elemzése során megállapítja, hogy ugyanúgy tranzitív igéből képződnek, mint ahogyan az igazi visszaható igék. „A különbség közöttük az, hogy a kölcsönös igék testes argumentuma kételemű halmaz, melynek mindkét eleme agensi és patiensis tematikus szereppel egyaránt bír.”

A Vajdasághoz tartozó Bácska északnyugati peremén található, közigazgatásilag Zomborhoz tartozó három faluban, Regőcén, Őrszálláson és Nemesmiliticsen hajdan szép számban éltek magyarok, bár sosem ők alkották a többséget: korábban a németek voltak többen, a II. világ-

háború után pedig a szerbek száma növekedett erőteljesen. Silling István felhívja figyelmünket, hogy a három vizsgált településre a magyarok nem szervezeten érkeztek, mint a telepes németek, hanem a szomszédos falvakból vándoroltak be a történelem folyamán. „Itt mindig nemzetiségileg heterogén közösségekben éltek, s a környező települések sem voltak tisztán magyar nyelvűek, azaz a nyelvi interferencia településen belül és azon kívül is mindig éreztette hatását. Így a falvainkra jellemző magyar nyelvhasználat, magyar nyelvjárás sem lett teljesen egységes, azonban az itt eltöltött harmadfél száz esztendő alatt kialakult, egy-egy településen belül, az egységesülő magyar nyelvjárás.” Ezt a nyelvi állapotot mára már ismét bomlásában hallhatjuk, mert a magyar lakosság alacsony lélekszáma nem teszi lehetővé lépten-nyomon a magyar nyelvhasználatot.

A tanulmány szerzője rámutat a nyelvjárási sajátosságokra a magánhangzók és mássalhangzók rendszerét tekintetbe véve, majd pedig az alaktani és szintaktikai jellemzőket veszi górcső alá. Dolgozatát a fonetikus formában lejegyzett (szám szerint hét) nyelvjárási szövegmutatvány színesíti és teszi hitelessé. Az élőnyelvi szövegekben megfigyelhetjük a tájnyelvi sajátosságokat, a nyelvjárási jelenségek nyomtatásban történő visszaadását.

Dragana Francišković szerint kétnyelvű környezetünk, a kultúrák érintkezése oktatási rendszerünk számára kihívást jelent. A korszerű társadalomban a tanító szerepe változik a tanítás-tanulás folyamatában. Az interkulturális oktatás és nevelés során a pedagógus moderátorrá válik, aki az egyes kultúrák kitűnő ismerője kell legyen. Az ilyen jellegű környezetben elengedhetetlen a tanító/tanár magas szintű nyelvi (lexikai, grammatikai, szemantikai, fonológiai stb.) és szociolingvisztikai kompetenciája. Ugyanakkor a pragmatikai kompetencia is alapvető fontosságú az adott milióban. A korszerű, mai nyelvtanulás alapjává a funkcionális grammatika válik. Ezáltal az oktatás (tartalmilag és módszertanilag) összhangba kerül a tanulók tényleges szükségleteivel.

Horváth Futó Hargita megállapítja, hogy a nyelvnek az egyik elsődleges feladata az anyanyelvi kommunikáció, amelyben fontos szerep jut az egyén aktív és passzív szókincsének. Kutatásában arra keresi a választ, kihat-e a gyermek egyéni (aktív és passzív) szókincsére az, hogy a Vajdaságban a tömb-, szórvány- vagy a szigetmagyarságban él, milyen a városiak és a falusiak nyelvhasználat, befolyásolja-e a szókincsét a szülők szocio-ökonómiai státusa, az iskola tannyelve és az olvasási szokások. A kérdésekre a választ az általános iskolás korú gyermekek egyéni szókincsét felmérő vizsgálat eredménye adja. A felmérés reprezentatív mintán tizenegy – különféle kétnyelvűségi helyzetben levő – vajdasági településen történt. A szókincseszteszt adatainak feldolgozása lehetővé tette az eredmények egyes települések közötti egzakt összehasonlítását.

Grabovac Beáta a kétnyelvűség pszicholingvisztikai vonásairól ír. A pszichológiában az alapvető érzelmek kutatás mellett egy újonnan megjelent té-

makör a kétnyelvű és többnyelvű személyek érzelmi világát vizsgálja. Néhány lényeges kérdést vet fel: Vajon a kétnyelvűek egy egységes érzelmi rendszerrel rendelkeznek vagy két különbözővel? Ha a kétnyelvűek különböző érzelmi rendszerekkel gazdálkodnak, vajon ezek teljesen elszigetelődnek-e egymástól vagy pedig átfedések vannak közöttük? Mennyire függetlenek vagy mennyire állnak egymással kölcsönhatásban?

Az érzelmek mérésének komplex voltát figyelembe véve, a dolgozatból két olyan módszert ismerhetünk meg, amelyek a kétnyelvűek érzelmi működésének mérésére is alkalmasak. Az egyik az Osgood-féle szemantikus differenciál, a másik pedig a Stroop-teszt és annak speciális adaptációja, amely érzelmekre utaló fogalmakat használ. Az Érzelmi Stroop nagyon elterjedt, mert egy objektív eljárás, amely azt is elárulhatja, mely érzelemfogalmakra reagálunk érzékenyebben. A kétnyelvűség kutatásában is fontos szerepe van az eljárásnak, hiszen arról ad információt, hogy a kétnyelvű személyeknél a két nyelv ismerete mennyire hat egymásra, mikor vannak összeütközésben, és mikor blokkolják egymást, valamint arról is, hogy mennyire fonódnak egymásba vagy éppen különülnek el.

Kutatási témaként szerepel a projektumban a zombori magyar nyelvű lapok szerkesztéspolitikája és nyelvhasználata. Ispánovics Csapó Julianna megállapítja, hogy a *Dunatáj* szerkesztéspolitikájának köszönhetően megfelel a többszintű tömegkommunikáció médiapiramidjának. Helyi lapként hatóköre szűkebb (habár nem veszíti szem elől az országos információkat), s mint ilyen személyessége, „jelenlét-élménye” fokozott mértékű. Eleget tesz a helyi sajtóval szembeni legfőbb elvárásnak, a helyismeretnek, a helyi érdekűségnek, annak, hogy az emberek saját hagyományaikra, szokásaikra, életükre ismerjenek. A *Zombor és Környéke* szerkesztéspolitikájának megfelelően nagyszámú ollózott szöveg kap helyet a lapban. Stilisztikailag a hivatalos, tájékoztató hangvétel helyett inkább a bizalmas, familiáris stílus dominál, a mesélő, emlékező tónus, amely olvasásra, emlékezésre ösztönöz, felkeltve a kistérségi olvasó múltkutató kedvét. Ez az indíttatás időnként a helytörténeteszek tárgyilagos hangvételét is bizonytalanná teszi, megbontja a köznyelvi norma egyöntetűségét. Mindebből eredően megjelenik a nyelvjárásiasság, mely főként a szókincs szintjén tapasztalható meg.

A zombori magyar nyelvű lapok nyelvhasználatáról elmondható, hogy a cikkek többnyire jól érthetőek, megfelelnek a normatív nyelvhasználat követelményeinek. A vizsgált periodikumok munkatársai eleget tesznek a Balázs Géza által felvázolt újságírómodellnek, mely szerint az újságíró feladata a közvetítő közeg, a nyelv ismerete, mesteri használata és ápolása. Az újságírónak a nyelv végtelenül gazdag eszköztárából sokat kell birtokolnia, s ehhez sokat kell olvasnia. A tapasztalat azt mutatja, hogy a biztos íráskészség csak sok írással fejleszthető. Ebből következik, hogy a hibalehetőség nagyon nagy, vagyis mindig lehet még jobban, még hatásosabban fogalmazni.

Beke Ottó révén bepillantást nyerhetünk abba is, hogy a mai vajdasági magyar irodalomban „a fonikus szubsztancia segítségével megnyilvánuló, azonban nonverbális, extralingvális jeleket egyaránt mozgósító s mindezt szerves-megbonthatatlan egységként kezelő efemer természetű közvetlen emberi kommunikáció néz farkasszemet az integer nyelvi anyag szegmentális (diszkrét) elemeit kimerevítő írás kétdimenziós-stabil voltával”. Fekete J. József Lemúria-szövegei nemhogy fenntartják vagy megerősítik az említett kategóriák közötti distinkciókat, hanem éppenséggel rövidzárlatot teremtve mossák össze azokat. A tanulmányban említett kétarcúság ugyanis nem bipolaritásban, vagyis nem különálló (írott és hangzó) elemek kétpólusú szerkezetében, hanem sokkalta bonyolultabb struktúrában nyilvánul meg.

Hózsa Éva vizsgálata során „az irodalmi névadás dilemmáit és stratégiáit emeli ki, egészen pontosan a szereplők neve válik kulcskérdéssé. Kosztolányiról például elmondható, hogy gyűjtötte a neveket, névadási fortélyai is szövevényesek. Jó példa erre az Esti Kornél név, melyre a legújabb Kosztolányi-monográfia is kitér”. A kortárs szakirodalom főként a fordításelméletek és a kulturális identitás apropóján kutatja az irodalmi névadás, illetve a beszélő nevek problémáját. A beszélő név ugyanis gyakran áldozatul esik az idegen nyelvű fordításoknak.

A gyermekolvasót megszólító szövegek különösen élen járnak az ötletes névhasználatban. Ez a dolgozat egy ritka műfajjal, a „verses gyermekdrámával” foglalkozik, mégpedig Beszédes István szövegeinek (pl. *A szalmakalap elszáll*) névhasználatával. A szöveginterpretáció szemszögéből lényeges maga a névadás sokszínű stratégiája, a metanyelvi vonatkozás, főként a szóhatárok kibillentésével való játék néhány konkrét példája, sokszor egész mondatok tulajdonnévként való összevonása, néha a szójáték során vezeték- és utónév kialakítása. „A nevek egyben az értékekhez való hozzáállásra, az értékrendek megkérdőjelezésére, az improvizáció kiemelt státusára utalnak, ám még fontosabb az identitás vagy a szimbolikus allúziók játékos módon való kifejeződése.” Az említett névstratégia a demitizáló szándékot is hangsúlyozza, ennek pedig nagy hagyománya van a művészekben.

Beszédes István drámaszövegeiben gyakran a banalitás vagy a labilitás a komikum forrása, viszont a földhözragadtság, valamint a technikai és barokkos szellemi szárnyalás egyben látása számos ötletet ad a változatos névadásra. A drámaszövegekben ugyanakkor a névválasztás a szereplők közötti viszonyokat is tükrözheti.

„Ha megfigyeljük a verses drámák névhasználatát, sőt a kortárs vajdasági magyar versenydrámák legtöbbjét, akkor észrevehető a névadásban rejlő vizuális hatás. [...] Beszédes István szövegeinek névadási stratégiái egyben diskurzusként is felfoghatók. Névválogatása és -alkotása kortárs irodalmunk törekvés, az egyéni útkeresés(ek) előtérbe kerülését bizonyítja.”

Samu János Vilmos a vajdasági magyar irodalomban, amit kisebbségi irodalomként jelent be, keres rá „a hangra, hang-nemre, a hang-lejtésre, a hang-értékre, hang-hordozásra”. A kisebbségi irodalom nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír. Elsődleges jellemzője mindenesetre az, hogy nyelve igen erős deterritorializációs együttthatóval rendelkezik.

A szerző irodalmunkban az intenzív, anyagi kifejezésnek a médium testét illetőleg két megnyilvánulását detektálja: az egyik a csendbe tartó teljes redukció, a másik pedig a szupraszegmentális jegyek szemiózison túli intenzifikációja, az egyik Domonkos István költői opusában, a másik Ladik Katalinnál (különösen a fonikus költemények esetében) érhető tetten.

Csányi Erzsébet a szleng és a frázis megjelenési formáival, artikuláló, világmodelláló szerepével foglalkozik dolgozatában. Elsősorban a beatirodalom, a farmernadrágos próza korpuszára épít a XX. század középső évtizedeiből, Tolnai Ottó, Domonkos István, Gion Nándor, Végel László műveit veszi alapul, de Sziveri János, Fenyvesi Ottó és mások szövegvilágát is görcső alá veszi ebből a szempontból, valamint összehasonlító aspektusokkal is él. Rámutat, hogy a frázis (reklámok, felhívások, jelszavak, plakátszövegek, közhelyes címek, kiáltványok kivágott töredékei) a tömegkultúra és a globalizálódás korában poétikate-remtő erőre tett szert, ezért a (kivonatolt világot címszavakba foglaló) szlenggel együtt jelenik meg regényben, versben és kollázművészetben egyaránt. Szleng, közhely és nyelvi klisé költői működésformái az említett szerzők műveiben bonyolult poétikai képleteket alkotnak. A tanulmány írója vizsgálódása során feltárja a diákzsargon, a szakzsargon, az ellenkulturális mozgalmak zsargonja, a tolvajnyelv stb. jelenlétét, sajátos funkcióit, azok változásait a vajdasági magyar irodalmi szövegekben.

A kötet szerzői, alkotói színes és átfogó képet nyújtanak a mi nyelvünkről. A projektum keretein belül folytatott kutatások valós eredményei majd csak a vizsgálódásokra szánt négy év után mutatkozhatnak meg igazán, azonban már az első kötet írásai is igazolják, hogy a magyar nyelv a Vajdaságban valóban a korszerű európai régiómodell elvárásainak tehet eleget.

Draginja Ramadanski

*BÉKE IS ÉS VILÁG IS*¹*Both Peace and the World*

Előttünk a 2011. november 8-án lebonyolított IV. Nemzetközi Tudományos Internet-konferencia anyagának kötetkiadása, amely az Orosz Föderáció Oktatás- és Tudományügyi Minisztériumának támogatásával látott napvilágot.

A publikáció kiadója s magának a konferenciának a társszervezője is a tambovi Állami Egyetem, amely Gavril Derzsavinnak, a XVIII. század egyik jelentős orosz lírikusának a nevét viseli. Derzsavin egy rövid ideig a terület kormányzója is volt, s hivatali ideje alatt számos újjátással járult hozzá annak felvirágoztatásához. Klasszikus kísérletező hajlamának kisugárzása mintha akaratlanul is az általa szorgalmazott társadalom modernizációs eszméit vetítette volna elénk.

A konferencia témáját a következőképpen hirdették meg: *Társadalom, közösségek, ember: az „örök béke” nyomában*. Az angol fordító viszont szellemes szójátékhoz folyamodott, utat nyitván ezáltal az orosz homonima másik értelmezési lehetőségének is, mely az „örökké tartó világ” felkutatására utal. Ily módon az örökké tartó egyetértés és megnyugvás metafizikai esélyeit kivetítő metafora egyidejűleg bolygónk megőrzésének ökológiai felhangját is megpendíti. A hangalakok megegyezése tehát tényszerű viszonyt is eredményezett.

A gyűjtemény a humán gondolkodás széles spektrumából ihletet merítő beszámolókat tartalmaz, s mintegy száz orosz, fehérorosz, ukrán, szerb, román és magyar tudós, professzor, illetve egyetemi hallgató tudományos és kreatív jellegű kutatásainak eredményét mutatja be a társadalomtudományi kérdések átgondolásának vonatkozási tartományán belül.

A házigazda szerepét immár negyedik alkalommal az Elméleti és Alkalmazott Szociológi-

¹ Oroszul mindkettőt *mir*nek (мир) mondják (a fordító megjegyzése).

ai Tanszék töltötte be, a Szervezőbizottság elnöke pedig I. A. Fjodorov (a társadalomtudományok doktora) volt. A konferencia problémaköre hagyományosan a társadalmi rendszereket, azoknak történelmét és optimális működésének feltételeit öleli fel, illetve a szellemiség szerepét e rendszerek fejlődésében és az ember helyét a makrostruktúrákban.

A konferencia nyolc szekcióban működött. Ezek: A korszerű világ szociológiai elemzésének problémái, A korszerű társadalom szellemi élete, A korszerű társadalmi rétegződés formái és okozati szempontú tanulmányozásának problémái, A korszerű világ humanizációjának globális problémái, Az emberi jogok megőrzésének jogi és gazdasági aspektusai, Általános orosz nemzeti projektek: problémák és távlatok, A polgári társadalom történelemtudománya, Személyiség és társadalom: az „örök béke” nyomában.

A konferencia nyelve, mint arra a publikált anyagból következtethetünk, az angol és az orosz volt. Az előbbi lehetőséggel elsősorban a szerbiai és magyarországi résztvevők éltek, míg a többi munka orosz nyelven íródott. A kiegészítő nyelven írt rezümékkel (amelyek elmaradtak), illetve a szövegek szakmai szerkesztésével a kiadvány mindenképpen még reprezentatívabb lehetne.

Az orosz, fehérorosz és ukrán szerzők ihletetlen taglalják azokat a bölcséleti, irodalomtörténeti, pszichológiai tárgykörhöz tartozó témákat, amelyek hosszú éveken át tilalom alatt álltak. Számos írást a tranzíció jelenségekörének szenteltek (s ezek gyakran kapcsolódnak a szociális patológiához és deviáns viselkedésformákhoz is, mint amilyenek például a kábítószer-használat, a példátlan magatartás és a szülői gondviselés nélküli gyermekek számának növekedése, vagy az alkoholizmus), de a problémák legyőzésének módját (lehetőségeit) is számba vették (a nő státusa Oroszország gendertérségében a korszerű szociálpolitika kontextusában).

A szövegek általában áttekintés értékűek, de számos innovatív, sőt kritikai hangú megnyilatkozás is található közöttük – bizonyos ösztönző és provokatív nézetek kapcsán – de azokat is érintve, amelyek már hosszabb ideje köröznék a tudományos és művelődési életben, s ezért a kimerültség jeleit mutatják (L. V. Krasznova a lesüllyedésről² mint életstílusról, N. A. Kaszenkova az öncsalásról a korszerű társadalom szellemi életében, M. V. Kuznyecova az oktatás nemi alapú megközelítéséről azon pedagógiai szempontból provokatív elképzelés révén, miszerint az androgün alkat a személyes és szakmai önmegvalósulás alapját képezi).

Mindeközben egyfajta tapintat észlelhető a közelmúlt és a régebbi korok hagyománya iránt, s így e könyv lapjain nemegyszer idézik a marxizmus klaszszikusait. Ez alkalommal azonban nem kötelező jelleggel, mint a doktriner szo-

² Az eredeti szövegben „daunšifting”, azaz angol helyesírással „downshifting” (a fordító megjegyzése).

cializmus idején, hanem felelősségteljesen és frissen, a helytálló tudományos érvelés tényleges igényével. Imponáló a tudományos trendekkel és a divattal szembeni elvakulatlanságnak ez a szintje. Ebből a kiadványból ítélve, a társadalomtudományok terén nem váltotta fel egy újabb dogma a régit. Ezt igazolja egy olyan gondolkodó nevének felbukkanása is, mint amilyen Hamvas Béla: a magyar kultúra immár tiszteletének tanúságát teszi ez iránt az idő felett álló érték iránt, e hamisítatlan, autochton, ítélkező bölcsélet iránt, mely nézőpontként évtizedeken keresztül tabunak számított „odahaza”. Ez az ismeretlen múlt iránti feltáró viszonyulás jellemzi például a K. V. Kolcsakov és V. V. Kolcsakov szerzőpárost is (aki rendkívüli ihletettséggel ír A. Belij ezoterizmusáról és spiritualizmusáról a XX. század húszas éveinek „proletárkultúrájának” idejében). Különösen ösztönzőnek és a konferencia témájával fölöttébb összhangban levőnek tekinthető L. V. Boriszenkó munkája a Kelet recepciójáról a humán tudományokban, melyben rámutat Edward Said polemikus orientalista szemléletére (miszerint minden európaít, ha a Keletről beszél, automatikusan rasszistának, imperialistának és etnocentrikusnak nyilvánítanak). A posztmodern paradigma, amelyet Boriszenkó képvisel és tár elénk, elveti a Nyugat-központú módszertani posztulátumokat, s annak szükségességére mutat rá, hogy minden kultúra értékeinek pozíciójából vizsgálандó.

A szerbiai kollégák saját tudományos és szakmai területükről választott témákat dolgoztak fel, amelyek vitát és párbeszédet kezdeményező potenciállal rendelkeznek, s így nem maradnak monologikus irányultságúak és önmagukba zártak. Más szóval, hozzájárulásuk nem vétette el a konferencia témáját. Így Ispánovics Csapó Julianna a kutatómunka tehetség- és képességfejlesztő hatásával foglalkozott. Horváth Futó Hargita az elolvasott tartalmak megértéséről szerzett kutatási eredményeit helyezte szociológiai perspektívába, míg a szabadkai Máté Emese a jelenteremtést az emocionális fejlődéssel állította korrelációba. Meg kell azonban említenünk két magyarországi résztvevőt is, Bertók Rózsát Pécsről, az etika és az ökonómia viszonyának szentelt tanulmányával, illetve Bécsi Zsófiát, aki cikkében John Dewey, XIX. századi gondolkodó hozzájárulását értékelte a pedagógia fejlődésének szempontjából.

E panorámaszerű publikációt olvasva belátást nyerünk abba, hogy ki miképpen gondolkodik a társadalomtudományok értelmezési tartományáról, beleértve a nagymértékben szerteágazó szociográfiai diskurzust is, mely az irodalmi alkotások elemzésének bizonyos aspektusait sem rekeszti ki. Így például Bence Erika a hazavesztés és a hontalanság motívumának fogalomkörét taglalta a vajdasági magyar irodalomban, miközben az első világháború utáni, ún. trianoni traumát tartotta szem előtt, amely sajátos módon tükröződik Szenteleky Kornél, Végel László, Gulyás József, Juhász Erzsébet műveiben. Motívumelemzésének hatósugarai egy régi, század eleji antológia szelekciós elveitől, a hetvenes évek

költészetén és a századvég problémafeltáró esszéirodalmán keresztül egészen a korszerű feliratok kesernyős-ironikus szintéziséig terjednek, amelyek sajátos zammattal bontják le a helyi színek és a lokálpatriotizmus fellegetvénak végső maradványait is. Hózsza Éva a témát a lokálisnak és a globálisnak a század-, (ezred)-forduló válaszvonalán történő tárgyalásáig fejleszti. A vajdasági magyar irodalom (Vasagyi Mária, Domonkos István, Deák Ferenc, Németh István, illetve a már említett Juhász Erzsébet) szemszögéből nézve e folyamatosan (hosszasan) tabuként kezelt toposzról lekerült a zárlat: a *perem* motívuma éppen az említett szerzők opusában érte és éri meg kreatívan gazdag újraértelmezését. Kovács Rácz Eleonóra dokumentáltan ismertette a nyelvjárások használatáról kapott eredményeit a szerbiai (bánati) magyar kisebbség körében, az adatközlők iskolai végzettségének fokára való különös tekintettel. Eszerint minél magasabb fokú végzettséggel rendelkeznek, a válaszadók annál szívesebben döntenek a „Szereitem a nyelvjárástomat, nem szégyellem, és gyakran használom azt.” válasz mellett. A 609 megkérdezett közül 400 adatközlő nyilatkozott ilyen értelemben.

Hisszük, hogy kollégáink hozzájárulásával a tudományos közvélemény érdekesítő és lényeges témákba, eredeti metodológiai eljárásokba nyert betekintést, s emellett megismerkedhetett mindezeknek gazdag bibliográfiai alapjaival is. A felkínált fórum lehetőségeit kihasználva szakembereink az ember személyiségének mentális alapjai, az alkotás és önmegvalósulás, valamint a személyiségnek a társadalmi térségben történő szocializálódásának és integrációjának módozatai kapcsán is megnyilatkoztak. Nagy kár, hogy dolgozataikat nem láthatjuk itt orosz nyelven is.

Bizonyos hiányérzet adódik emellett az értelmiségi centrumok jelentős hányadának kirívó földrajzi lefedetlenségéből is, kiváltképpen, mivel a téma elgondolása globális méretű volt, az egységesség legszélesebb, emberiségmértű értelmezésére helyezett hangsúllyal. Így esetleges fenntartásunk a Mászás nem elegendő arányú jelenlétére vonatkozik, melynek révén ez a konferencia és kiadványa is nyerhetett volna jelentőségén és validitásán. Ez a hiányosság azonban a jövőben könnyen kiküszöbölhető lehet.

Végezetül: jó lenne tudni a weboldal címét, amelyen az internet-konferencia anyaga megjelent, mivel a nyomtatott kiadvány példányszáma nyilván nem követi a konferencia által kezdeményezett témák és az általuk felkínált válaszok iránt érdeklődő közönség keresletét.

Pásztor Kicsi Mária fordítása

Roginer Oszkár

AZ IDŐBEN MEGJELENŐ MONOGRÁFIA

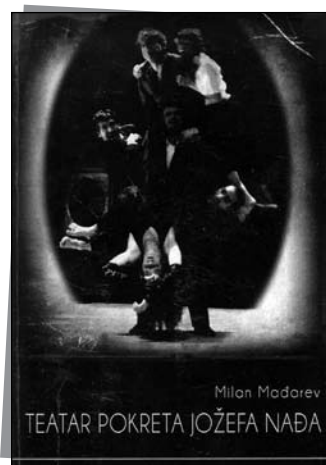
The Timely Monograph

Milan Mađarev: *Teatar pokreta Jožefa Nađa*. Pozorišni muzej Vovodine, Novi Sad, 2011.

„Jožef Nađ – plesač, koreograf, slikar, fotograf, glumac, pozorišni i filmski reditelj, pantomimičar, vežbač borilačkih veština, buto plesač, idealni Čitač u borhesovom smislu, reprezent antičkog trojstva umetnosti, filozofije i pesništva, tragač za Univerzalnim pozorišnim jezikom, zastupnik Umetnosti bez umetnosti, pozorišni alhemičar, filozof. [...] Čovek zagonetka.“¹

Könyv formában is megjelent Milan Mađarev *Teatar pokreta Jožefa Nađa* (Nagy József mozgásszínháza) című doktori disszertációja. Tézisét 2008-ban védte meg, az utólagos javítások, tördelés, képanyag rendezése után pedig Újvidéken el is hagyta a nyomdát könyv formájában. A kötet 2011-ben jelent meg a Vajdasági Színművészeti Múzeum gondozásában, 500 példányban. Recenzense Vladimir Kopiel volt, közönség elé pedig először a BITEF kísérőprogramja keretén belül került. A szerző elhivatottságát, Nagy József, kutatási területe és könyve témája iránt tanúsított tiszteletét a fenti idézettel tudtam legjobban érzékeltetni, és ez a hangnem a kötet végéig megmarad.

Az életművet egyrészt Nagy József életrajzával, másrészt a különféle színpadi formák eu-

¹ „Nagy József – táncos, koreográfus, festő, fényképész, színész, színházi és filmrendező, pantomimművész, a küzdősportok művelője, buto-táncos, borgesi értelemben vett ideális Olvasó, a művészet, a filozófia és a költészet antik hármasának megtestesítője, az Univerzális színpadi nyelv keresője, a Művészet nélküli művészet képviselője, színházi alkímista, filozófus. [...] A rejtély embere” (5).

rópai és globális kontextusaival veti össze. Lényegében munkásságának 1987-től 2003-ig terjedő időszakát tekinti át, mégpedig úgy, hogy találó módon nem időbeli sorrendbe, hanem tematikai blokkokba állítja azokat az előadásokat, amelyek ebben az időszakban keletkeztek. A szerző megemlíti, mankóként helyenként használja is, de nem veszi át a művész szakmai periodizációját, amely saját munkásságát az előkészület (1980–1987), a kilépés (1987–2002) és a lezárás időszakára bontja le. Az opust ehelyett négy tematikai blokkba sűríti, ezek a Lokális mitológia, a Kanizsai kör(ök), az Irodalmi források és A lényeg színháza. Mađarev a Nagy József-i életmű szisztematikus áttekintését adja. Egy jól kidolgozott és szakmailag megalapozott keret segítségével nemcsak az előadások végső formájával foglalkozik, hanem a próbafolyamatot megelőző testi és szellemi előkészületeket, a leendő darab különféle értelmezési lehetőségeit és a mindent lezáró kritikai recepciótörténetet is számba veszi.

A kötet első fejezetében a kutatómódszertannal ismerkedünk meg. Több alfejezetre lebontva külön-külön foglalkozik a színpadi nyelvvel, a művészet nélküli művészettel, a neoavantgárdnak a táncban betöltött szerepével, a színpadi antropológiával. A módszertani-analitikai vázat olyan szerzők segítségével állítja fel mint Roland Barthes, Pina Bausch, Jorge Luis Borges, Umberto Eco, Carl Gustav Jung, Hans-Thies Lehman, K. Sz. Stanyiszlavszkij stb. A második részben Nagy József mozgásszínházának kialakulását vázolja. Megnevezi azokat az iskolákat, mestereket és korabeli hatásokat, amelyek a nyolcvanas évekre ki tudták alakítani azokat a cselekvésmintákat, amelyek alapján Nagy József manapság is létrehozta darabjait. Mađarev behatóan foglalkozik Étienne Decroux színészeti és pantomimтанаival, valamint K. K. T. Meyerhold biomechanika-elméletével (az utóbbival rövidebben, enyhén hiányosan is). Több teret szentel viszont a buto-tánc életműben betöltött szerepének, a német expresszionista táncnak, valamint a Suzanne Bing és Jacques Copeau nevéhez köthető gyermekjáték és mozgásszínház közötti kapcsolatoknak.

A kötet több mint felét kitevő harmadik részben Mađarev esettanulmányokat közöl az általa áttekintett másfél évtizednyi munkásság négy tömbben feldolgozott előadásaiból. Az első blokk a *Pekingi kacsá* (1987) és az *Orfeusz létrái* (1992), a második a *Commedia Tempio* (1990) és *A vad anatómiája* (1994), a harmadik a *Woyzeck* (1994) és a *Virrasztók* (1999), míg a negyedik a *Filozófusok* (2001), a *Nincs többé égbolt* (2003) és az *Egy ismeretlen naplója* (2002). A darabokat pedig a fent is említett négy, egymástól jól elkülönülő összefüggérendszerben tárgyalja: *Lokális mitológia*, *Kanizsai kör(ök)*, *Irodalmi források* és *A lényeg színháza*. Mindegyik szóban forgó színdarabot a lehető legkörültekintőbben kontextualizálja. Ami talán a legérdekesebb, hogy állításait, benyomásait sokszor olyan dokumentumokkal támasztja alá, amelyek eddig sehol sem kerültek publikálásra, mert a kötetbe a saját archívumból kerültek, és sokszor

magánbeszélgetésekből, fesztiválinterjúkból vagy különféle, eredetileg más célú szolgáló jegyzetanyagból származnak. Az előadásról mindig a lehető legteljesebb képet kapjuk. Megnevezi a színészeket, a hanghatásokért, fényért, díszletért felelős gárdát, közli a bemutató helyét, idejét és a támogatókat is. A száraz adatok ismertetése után pedig rátér az előadások analitikai feldolgozására. Sorra veszi a színre lépő szereplők jellemzőit, mélyrehatóan elemzi a szerepek létrejöttét, sokat foglalkozik a színnel, annak terével, a fény- és hanghatásokkal. Hogy csak egyetlen példával éljek, az *Orfeusz létrái* című darab kapcsán többször is visszatér Wilhelmre. Nemcsak azt részletezi, hogy Wilhelm szerepét Bicskei István játszotta, hanem azt is, hogy Bicskei ezután a szerepformálásról esszéket jelentetett meg. Lépten-nyomon találkozunk Tolnai Ottó nevével, majd közvetetten Pechán Józsefével is. Egy kitérő erejéig megemlíti azt is, hogy a párizsi próbafolyamat során Maurits Ferenc is jelen volt, és arról rajzokat készített az egyik sarokban. Kiemeli Wilhelm hangszerének jelentőségét, majd a darabban is emblematikussá lett orfeuszi húrt. Eddig még sehol sem közölt beszélgetés- és interjúrészleteket olvashatunk. Megtudhatjuk, hogyan vette meg egy párizsi bolhapiac az egyik legfontosabb kelléket, a borotvakészletet, miként alakította ki a színteret stb. Külön figyelmet szentel az első és utolsó jelenetnek, melyet külön alfejezetekben tárgyal. Wilhelm tüzetes, minden irányból való megvilágítása után, bár rövidebben, de rátér a többi szereplő viselkedésére, szerepformálására, egymáshoz való viszonyára is. Mindegyik áttekintés az adott előadás kritikai recepciótörténetével zárul.

A kötetet jól megírt összefoglaló teszi teljessé, amelyet a szerkesztők a maga célszerűségében a szerb mellett magyar, angol és francia fordításban is közöltek. A közel négyoldalas summa viszont inkább további kérdéseket fogalmaz meg, reményeknek és jövőképeknek ad hangot. Kitér azokra a mozzanatokra, amelyek kapcsán, bár a kutatás ilyen téren is zajlott, végkövetkeztetésre (még) nem került sor. Az összefoglalót névmutató és irodalomjegyzék követi, valamint egy, a szövegekhez szorosan kötődő, harminchat képből álló fényképgyűjtemény. A közel kétszázhetven oldalas kötet így a teljesség igényével tekinti át a munkásság 1987 és 2003 közötti időszakát. Mivel a színháznak a mozgáshoz, koreográfiához, tánchoz kötődő fájáról lévén szó, hasznos lett volna a kiadványt egy DVD-melléklettel is gazdagítani. Erre a lemezre rákerülhettek volna azok az archív felvételek, plakátok, esetleg interjúk, amelyekhez nehéz hozzájutni, hiszen a könyv olvasása során több olyan interjúval is találkozhatunk, amelyek valószínűleg csak a szerző tulajdonát képezik. Művelődési intézményeink konzerválási, illetve biztonsági hiányosságai folytán sok anyagnak egyszerűen nyoma veszik, vagy használhatatlanná válik. Mindazonáltal figyelembe kell vennünk azt is, hogy ugyanezen intézmények – így a kiadóként jegyzett Vajdasági Színművészeti Múzeum is – szerény juttatásokból tartják fenn magukat, s a még

mindig sok mindent meghatározó gazdasági válság folytán örülnünk kell annak, hogy ez a kiadvány ilyen formában is napvilágot láthatott.

Lévé, hogy a monográfiák összegző jellegűek, így természetüknél fogva a tárgyalásra kerülő művész legtöbb esetben már pályát váltott, távozott az élők sorából vagy más módon vált lehetővé az, hogy életművét lezártak tekintsék, a kutatás tárgyát pedig egy olyan kerek egészként kezeljék, amely mentesül mindennemű, a létrehozója által előidézett változtatás alól. A monográfia ebben az értelemben időben jelent meg, és a szerző elmondása szerint is a monográfia csak részeredmény, hiszen az életműben 2003 óta bekövetkezett változásokat, eredményeket nem tartalmazza. A kötet méltatói többek között azt emelték ki, hogy Milan Mađarev olyan tudományos művet írt, amely bár szakmai igényrel készült, olyan nyelvezetet használ, amely a szélesebb értelemben vett olvasói közönséget sem teszi próbára, így azok is előszeretettel belelapozhatnak, akik csak passzióból érdeklődnek a Nagy József-i színház iránt. Ezzel nem egyeznék teljességgel, mert a nyelvezetére és az alapos módszerességére való tekintettel inkább szakmai közönséget céloz meg. Vitathatatlan viszont, hogy Milan Mađarev fontos és több szempontból is megkerülhetetlen könyvet tett az asztalra.

Oláh Tamás

THALEIA ÁTVÁLTOZÁSAI

Thaleia's Transformations

(Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek/Metamorphosis of the (Drama)Texts. Stories of Relation. Szerkesztette Egyed Emese, Bartha Katalin Ágnes és Tar Gabriella Nóra. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011

A *(Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek* című kétkötetes kiadvány a Kolozsvárott 2009. június 4-e és 7-e között megtartott nemzetközi színháztudományi tanácskozáson elhangzott előadások szerkesztett tanulmánya-it tartalmazza. Az impozáns kivitelezésű válogatás betekintést enged a kortárs drámaértelmezés és színházkutatás folyamataiba, miközben nemcsak az újabb drámairodalomra irányul a figyelem, hanem a régi magyar dráma kérdéseire is, így alkotva koherens egészet s adva hiteles helyzetképet.

Rendkívül sok témával és megközelítéssel találkozhatunk a válogatás lap-jain, így meg sem kísérelem a mintegy hatvan – hol esszészerű, hol személyes hangvételi – tanulmány szinoptikus kivonatolását, inkább csak ízelítőt adok, s talán kedvet a könyv fellapozásához. A szerkesztők fejezeteket alakítottak ki, így segítve az olvasó eligazodását, megkönnyítve a szövegek kontextusba helyezését.

Az első, vaskosabb kötet a *Hagyománykezelés, imitációváltozatok* alcímet viseli, s a XVI–XIX. századi színháték gazdag kérdéskörét járja körül. A *Kontaktusok, szövegek* fejezet többnyire konkrét drámákra és előadásokra koncentrál. Olvashatunk itt passiójátékokról, Szűz Mária közbenjáró szerepéről a csíksomlyói misztériumjátékokban, vagy szemezgethetünk a magyaróvári piarista színhátékszás történetéből. A *Témák, interkulturalitás* fejezetben a régi magyar drámairodalom sokszor feldolgozott kérdéseit egy kultúrákon átívelő nézőpontból vizsgálhatjuk újra. A cseh királyoktól és szentektől kezdve Voltaire és Corneille munkásságának erdélyi hozadékain keresztül a női sírás szemantikájáig juthatunk Katona *Bánk*

bánjában. A *Rendszerek, kutatástörténet* című kötetzáró fejezetben pedig a régi magyar drámakutatás sarokköveiről, eredményeiről tájékozódhatunk.

A kiadvány második kötetének *Kölcsönhatások, az értelmezés műveletei* az alcíme. Itt már nem szervezőerő az idő, s emiatt nehezebb is megadni az egyértelmű kapcsolódási pontokat az egyes tanulmányok között. A fejezetcímeket persze itt is segítségül hívhatjuk. *Társulatok, kísérletek* cím alatt olvashatunk a kolozsvári jégkorcsolya-előadások hőskoráról, Ibsen *Nórájának* erdélyi kalandjairól és a zenés színpadi művek meghatározó szerepéről a multietnikus közösségekben. A *Drámai poliológia* cím a színpadi sokféleségre utal. Ezt a sokféleséget próbálják megközelíteni különféleképpen a neves szerzők. Olvashatunk a kortárs vajdasági drámaírás „eloldozó” motívumairól, Tolnai Ottó „se-műfajairól”, de szó esik a drámai tér és szöveg módosulásairól is a ma színházában. A *Paideia* címszó alatt többségben pedagógiával, diákszínjátszással foglalkozó szövegek sorakoznak, míg a zárófejezetben (*Recepció, kérdések*) egy 2008-as öko-mitologikus Kalevala-átirat elemzésével, a mai magyarországi színház metamorfózisainak vázlatos feltérképezésével és a klasszikus színpadi szöveg egyre súlytalanabbá válása ellen szót emelő tanulmánnyal ismerkedhetünk meg.

Metamorfózis című bevezetőjében Egyed Emese szerkesztő arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyugat- és kelet-európai társulatok műsor- és közönségpolitikája, művészeti tervezése arra utal, hogy az öregkontinens színháztörténetében helytálló kelet–nyugat párhuzamosságokról beszélni. Ám emellett, hogy fontosak a kölcsönös hatások, tagadhatatlan a helyi értékek jelentősége. Arra a kérdésre, hogy miként alakítják egy régió színházi képét az elfogadott társadalmi normák, az állami vagy egyházi intézményrendszerek és a mindenkori közönség elvárásai, eltérő, ám valamilyen módon mégis összhangban lévő választ kaphatunk a tárgyalt kötetekből.

Körültekintően szerkesztett a *(Dráma)szövegek metamorfózisa*, s ez a precizitás egy igazán dicséretes koncepcióval, a többnyelvűség melletti állásfoglalással párosul, mely még inkább a kultúrák összekapcsolódását hivatott hangsúlyozni. A magyar nyelvű dolgozatok mellett német, angol és francia szövegeket is találhatunk, az utolsó oldalakon pedig a tanulmányok angol szinopszisei olvashatóak. Talán az egyetlen zavaró tény az, hogy az idegen nyelvű szövegek fordításait nem közlik a szerkesztők.

Kocsis Árpád

A FITOMEDITÁCIÓTÓL A HIPERTENZIÓIG

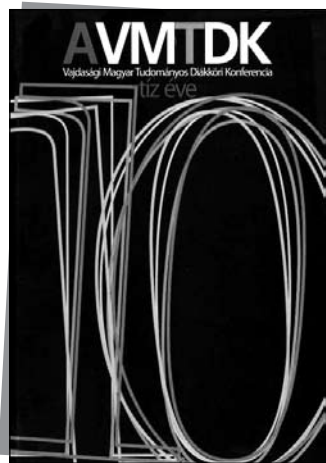
Tízéves a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia

From Fitomeditation to Hyperthension

A Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium által szervezett Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia tízéves. Ennek alkalmából a 2011. évi rezümékötet mellett a VMTDK tíz évét feldolgozó könyv is napvilágot látott (*A VMTDK tíz éve. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia*. Írta és szerkesztette Csányi Erzsébet. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2011). A vajdasági egyetemisták és főiskolások egyik legtekintélyesebb, s immár hagyományokkal is rendelkező tudományos találkozásának azonban nem csak a története érdekes. Érdemes foglalkozni a jubileumi, 2011-es VMTDK előadásával és művészeti produkcióival is.

VERSENYSZELLEMŰ, KÖZÖSSÉGCENTRIKUS, SIKERORIENTÁLÓ

„A tudás-hatalom kettősére épülő modern társadalomban a VMTDK többszö-
rösen is hiánypótló rendezvény, amely a vajdasági magyar egyetemi hallgatók
életében közösségteremtő, versenyszellemet kialakító, sikerorientáló szereppel
bír”, áll a már említett, a tudományos konferen-
cia tíz évét bemutató, Csányi Erzsébet (a Vajda-
sági Magyar Felsőoktatási Kollégium elnöke és
VMTDK főszervező asszonya) által írt és szer-
kesztett kötetben. A VMTDK szerepe azonban
nem pusztán ennyiben merül ki. Hiszen azon
vajdasági egyetemistáknak, akik szerb nyelven
végzik tanulmányaikat, jóformán az egyetlen
olyan megmutatkozási lehetőség, ahol anya-
nyelvükön szólhatnak tudományos munkáikról.
Emellett érdemes hangsúlyozni a rendezvény
interdiszciplinaritását, hiszen a számos szekció
– az élő természettől a művészetten át a műszaki
tudományokig – lehetővé teszi, hogy az egyes

tudományos szakágakban tevékenykedő kutatók más, akár az övétől alapjaiban eltérő tudományos előadást is hallhassanak. A VMTDK nem titkolt célja, hogy alkalmat teremtsen a párbeszédre tudományágak és tudományok között. A magyarországi Országos Tudományos Diákköri Konferenciához képest azonban a VMTDK nem versenyjellegű. Minden dolgozat szerzője oklevelet kap, s a szekciókon belül is az első három helyezett megnevezése inkább szimbolikus, semmint hogy versenyre sarkalljon. Viszont ha nem is versenyjellegű a rendezvény, a résztvevőket mindenképp alapos tanulmányok megírására bírhatja már az a tény is, hogy 2011-től a VMTDK-szekció legjobbjai az OTDK-n is megjelenhetnek. S természetesen a kimagasló tudományos-művészeti eredményekért járó, oklevélből, feliratozott kristálygömbből és pénzjutalomból álló, 2006 óta kiosztásra kerülő Kristálygömb Díj is motiváló hatással lehet. A VMTDK mégsem emiatt elismert igazán: a közösségformáló, a párbeszédteremtő, a vajdasági tudományosságban a magyarnyelv-használatot szorgalmazó szerepe felbecsülhetetlen.

A diákköri konferencia múltjának részletes ismertetője mellett *A VMTDK tíz éve* kötet szól a felsőoktatási kollégium tevékenységéről, a hozzá tartozó folyóiratok (*DNS* és *Jelfolyam*) munkájáról, s teljes egészében közli a VMTDK plenáris tanárelőadóinak munkáit. Így újra olvashatjuk Kasztori Rudolf akadémikus, nyugalmazott egyetemi tanár *A szennyezett talajok fitoremeditációja – lehetőségek és korlátok* című munkáját, Szeli István *Táj és kor mint irodalmunk determinánsai* című esszéjét, Pléh Csaba *Megismerés, érzelem és társasság* (A kognitív tudományok legújabb eredményei és vitái) című tanulmányát és Berényi János *Alternatív növények és agrobiodiverzitás* című plenáris előadásának szöveges változatát.

LOTKA-VOLTERRA HUME-MAL KEVERVE

A 2011. november 24-e és 27-e közt megrendezett 10. VMTDK plenáris ülését a Technológiai Kar fő előadótermében Pálinkás József, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke tartotta. Pálinkás József a fizika világhírépéről beszélt, előadásában részletesen kitérve a genfi CERN részecskekutató és az olasz Gran Sasso laboratórium részvételével szeptemberben végzett kísérletre is, amelyben a fénynél gyorsabban haladó neutrínókra figyeltek fel. A 2011-es VMTDK kulcsfogalma, a kristály, már a plenáris ülés szak előadásain is feltűnt. Novák Anikó „kikristályosodó hulladékok” után kutatott Tolnai Ottó műveiben, Tórizs Eszter pedig József Attila kései költészetének kristályszerkezetét igyekezett felvázolni. De a tudományos előadások sorozatát bevezető hat plenáris előadás közt hallhattunk a cukoripari levek ultraszűréséről, a depresszió neurológiai vizsgálatáról a Leaned Helplessness állatmodellek segítségével, szimulációról, önreflexivitásról és medialitásról az ezredforduló valóság-filmjeiben, s megtud-

hattuk Kovács Benedek kutatásaiból, hogy milyen szövegek és képek szerepelnek pécsi hajléktalanok tetoválásaként.

A szekció-előadások kiválasztásának idén is a véletlen volt a legbiztosabb módja. Így történhetett, hogy a tizenöt perces előadások közönsége egymás után hallgathatott egy színvonalas beszámolót a pulmonáris hipertenzióról az élő természettudományok csoportjában, majd az élettelen természettudományoknál a Lotka-Volterra-egyenletekkel ismerkedhetett, hogy mindezt az Enigma-rejtélyével (műszaki szekció), a dél-tiroli nyelvi jogokkal (társadalomtudomány I-es csoport) vagy az EU–szerb gazdasági kapcsolatokkal (társadalomtudományok II.), netalán David Hume valláskritikájával vagy Poe költészetével elegyítse. A legmozgalmasabb szekció azonban ebben az évben is a művészetekkel foglalkozó volt.

LOMB NÉLKÜL, CIGÁNYÚTON

A 2011-es VMTDK művészeti konferenciaprogramja november 25-én, a tudományos tanácskozást megelőző napon kezdődött el. A közönség ekkor láthatta azokat a produkciókat, melyeket szombaton a Vitkay Kucsera Ágota (a Művészeti Akadémia tanára), Lázár Tibor (festő, gimnáziumi tanár) és Samu János Vilmos (a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar tanársegédje) alkotta döntőbizottság megvitatt.

Az Újvidék Város Művelődési Központjának kiállítótermében Dodony Anikó rajzaiból nyílt tárlat. A *Négyszögletű kerek erdő* című kiállítás képeinek érdekessége, hogy Dodony Anikó őszi fái törzsükben megszakadnak, a lombozat rendre lekerül a fekete-fehér képekről. Az egyik legkellemesebb előadás Brestyánszki Bernadett és Brestyánszki Dína cselló- és hegedűjátéka volt, valamint Edith Piaf szonjai Nagyabonyi Emese előadásában (Klemm Dávid zongorakíséretével). A művészeti konferencia programjai közé idén két film került. Szávin Zoltán kísérleti filmje és Kiss Anikó *Solo* című alkotása. A *Solo* sokáig megmarad az emlékezetünkben karakteres és meglepő képeivel. Ugyancsak emlékezetes volt Oláh Tamás, Kelemen Emese, Juhász Irma, Merzsa Ildikó, Dudás Szilvia és Munjin Andrea performance-a, melyben az *Énekek énekét* dolgozták fel. A rítusra, a bibliai jelképiségre építő darab, mely végül kisebb szervezési gondok után a Művelődési Központ mozitermének hátsó traktusában kapott helyet, izgalmas, a színészet „valóságáról” való gondolkodásra serkentő váratlan fordulatai miatt is érdekessé vált. Főszerepbe lépett ugyanis hirtelen egy cigányútra került almafalat. A *Jelfolyam* on-line folyóirat is újabb performance-szal jelentkezett. Ifjabb Rácz József, Török Erna és Franciskovity Róbert az élő és dokumentált felületek közti kommunikációt, illetve ezek egymásra hatását vizsgálták.

A művészeti programokat az Adai Színtársulat *Diend* című zenés előadása és a Kiss Anikó koreografálta, s Gyulai Júlia, a budapesti Táncművészeti Főiskola tanulója táncolta *Relief* tette teljessé.

DIÁKPLENÁRISOK

Novák Anikó (Magyarkanizsa–Szeged): Kikristályosodó hulladék. Gyűjtő-szenvedély Tolnai Ottó műveiben

Tórizs Eszter (Pécs): Kristály szabály – A hetedik poétikájának kristályszerkezete és e szerkezet felbomlása József Attila kései költészetében

Szabó Tamás (Újvidék): Cukoripari levek ultraszűrése kerámiamembrán segítségével

Huzián Orsolya (Szeged): A depresszió neurobiológiai vizsgálata a Learned Helplessness állatmodell segítségével

András Csaba (Pécs): Valóság helyett valóságok. Szimuláció, önreflexivitás és medialitás az ezredforduló virtuális valóság-filmjeiben

Kovács Benedek (Pécs): „Szeretlek Mari”: pécsi hajléktalanok tetoválásai

SZEKCIÓELSŐK

Élő természettudományok

Bálint Szabolcs: Biokonverzáció – a szacharóz dextránná és fruktózzá alakítása *leuconostoc mesenteroides* tenyésztésével

Barth Zoltán–Kittka Bálint: Eltérő lokalizációjú szívinfarktus-modellek vizsgálata sertésben

Galgóci Szilvia: A domináns gátló RasN fehérje szerepe PC12 sejtek NGF-indukálta differenciációjában

Élettelen természettudományok

Gombár Tamás: Klímaindexek, naptevékenység és a Kárpát-medence időjárása közötti összefüggések statisztikai vizsgálata

Kovács Ildikó: Ni (II) komplex szintézise 3,5-dimetilpirazol-1-karboxamidinium nitráttal és termikus tulajdonságai

Tapiska Szilvia: Az internet mint oktatási eszköz a matematika tanításában

Műszaki tudományok

Beretka Sándor: Az EMS/DMS-rendszerek szolgáltatásainak összehangolása

Kőkúti András: Adaptív multihop adatterjesztő protokollok ad hoc hálózatokban

Seregély Emese: Az üveghulladék és újrahasznosításának lehetőségei az építőiparban

Társadalomtudományok I.

Beszédes Árpád: Nyelvi jogok a Vajdaságban és Dél-Tirolban

Szabó Lality Dóra: Láthatatlan jogok a munkajogban

Verebes Sára: Transznacionális kapcsolatok, migrációesetek a szerb–magyar határtérségben

Társadalomtudományok II.

Bognár Renáta–Kovács Cintia: A digitális bevándorlók és a digitális bennszülöttek a közösségi oldalak veszélyes hálójában

Sarnyai Laura: Az önmegbocsátás intra- és interperszonális hatásai

Szabó Tímea: A „pacsirta” és „bagoly” típusú emberek közötti különbségek a szenzoros élménykeresés mértékében és a kontrollhely-elvárásban

Humán I.

Antalicz Anikó: A Hont megyei népoktatás a dualizmus korában

Beke Ottó: A digitális írás perspektívája

Bilász Boglárka: Idegen nyelvi hatások a szlovákiai magyar diáknyelvben

Humán II.

Berényi Emőke: Tanulságok nélküli szabálytalanságok

Csöngé Tamás: „Egy furcsa hurok vagyok”, avagy a tudat irodalmi alakzatai

Görcsi Péter: Senecától Sarah Kane-ig – Az erőszak motívuma az európai drámaírás történetében

Művészetek

Dodony Anikó: Négyszögletű kerek erdő

Kiss Anikó–Gyulai Júlia: Relief

Nagyabonyi Emese: Mon Dieu

Kristálygömb Díj

Beke Ottó

Móra Regina

V. KÖZOKTATÁSI KONFERENCIA – SZABADKA

5th Conference on General Education – Subotica

2012. február 25-én az Észak-bácskai Magyar Pedagógusok Egyesületének szervezésében V. alkalommal került megrendezésre a közoktatási konferencia. A helyszín a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, a konferencia témája a *Tanulva tanítsunk* volt.

De Negri Ibolya, az Észak-bácskai Magyar Pedagógusok Egyesületének elnöke köszöntötte a szép számban megjelent pedagógusokat, érdeklődőket. A program a szokásos közgyűléssel indult, melyben az egyesület képviselője beszámolt az Észak-bácskai Magyar Pedagógusok Egyesületének múlt évi tevékenységéről. Takács Márta, a Tanítóképző Kar megbízott dékánja, Joó Horti Livia, az MNT közoktatási bizottságának elnöke és Király Annamária, a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Oktatásért Felelős Államtitkári Kabinet Külhoni Magyarok Osztályának referense is üdvözölte a jelenlévőket, és hangsúlyozták, mennyire fontos az egyesület eddigi tevékenysége, és további munkára biztattak.

A pedagógus-továbbképzés első előadója Varga László tudományos és oktatásügyi dékánhelyettes, egyetemi docens, a soproni Benedek Elek Pedagógiai Kar tanára volt. Előadásának címe: *A gyermekévek örökké tartanak – A kooperativitás mint szellemi tőke*. Varga László előadásában a nemzetközi kutatások eredményeire hívta fel a közönség figyelmét, miszerint paradigmaváltás történt a gyermekkor megítélésében, értelmezésében. A gyermek érzelmei, szükségletei, a környezet meghatározzák a gyermek életét. Az iskolában a pedagógus küldetése, hogy megfelelően reagáljon a különféle esetekre, megnyilvánulásokra. Az oktatás nyitottságára hívja fel a figyelmünket, az oktatás különféle programjainak a használatára.

A konstruktivista pedagógia feladata a személyes kognitív, az emocionális és a szociális struktúrák fejlesztése. A konstruktív pedagógus a megfelelő tanulási környezet kialakításában segíti a tanulót. A megismerés a legfontosabb tanulási módszer. A tanuló ezáltal nem készen kapja az ismeretet, a tudást, hanem saját maga alkotja meg. A tanuló „dolgozik”, alkot, a pedagógus segíti. Összehasonlítva a rendszerkövetítő tanulás-tanítást a konstruktivista tanulás-tanítással, az utóbbi valóban költségesebb, komolyabb felkészülést kíván, és a valódi tudás

később alakul ki, viszont biztosan kialakul, és maradandóbbnak, hasznosabbnak, hasznosíthatóbbnak bizonyul. Varga László zárómondata: „Fejlesztésünk középpontjában: a gyermek.”

Szvetelszky Zsuzsanna szociálpszichológus, az ELTE Társadalomtudományi Karának kutatója, kommunikációs szakértő és pletykakutató *Emberi hálózatok* címmel tartott előadást. Az előadó magával ragadó lendülettel vezette be a hallgatóságot a kommunikációs hálózatok (pletykák?) világába, titkába. Az emberi hálózatok kibogozhatóak, ezt bizonyítja az előadás, csak szakértő kell hozzá. A kommunikációs hálózaton belül létesülnek csomópontok, és beszélhetünk periférius elemekről. Ábrák segítségével nyertünk betekintést például egy történelmi jellegű hálózat kaotikusságába.

Gajda Attila, a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium Tehetségpont tanára *Tehetőségstráda* cím alatt internetről letöltött kisfilmeket, képkockákat mutatott be.

Fiedler Judit, a szegedi Gedói Általános Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény oktatója a „*Mona Lisa bajusszal*” – humor a képzőművészetben, játék a képekkel című előadása méltó befejezése volt az V. Közoktatási Konferenciának. A tantárgyak korrelációja az oktatás fontos és nélkülözhetetlen eleme. Az előadó olyan érdekességekre hívta fel a résztvevők figyelmét, melyek egyben klasszikus és modern, régi és új együttthasát, diskurzivitását jelentik. Betekintést nyerhettünk a képzőművészeti alkotások „továbbfestése”-be, mondhatni átalakulásukba, értelmezésükbe a művészet történeti alakulása során. A festmények átfestése és újraéléstapasztalása az iskolában is alkalmazható módszer, és természetesen mindez a humor segítségével: együtt van benne tanulás, játék, humor. A festészet, szobrászat, lakáskultúra, építészet megannyi érdekességére hívta fel az előadó a hallgatóság figyelmét.

Az V. Közoktatási Konferencia mottója Carl Friedrich Gauss gondolata: „Nem a tudás, hanem a tanulás, nem a birtoklás, hanem a szerzés, nem az ottlét, hanem az odaút szerzi a nagyobb örömet.”

Kovács Krisztina

A „TÉRBELI FORDULAT” UTÁN

A tér diskurzusai – Nemzetközi konferencia,
Csíkszereda, 2012. március 30–31.*After ‘the Twist in Space’*

A Sapientia EMTE Humántudományok Intézete 2012. március 30–31-én rendezte meg *A tér diskurzusai* című konferenciát. A helyekkel kapcsolatos újabb keletű elképzelésekre a posztmodern diskurzus helyekkel kapcsolatos rendszerei a „tér koraként” tekintettek. Az elmúlt évtizedek kutatásai bizonyították, hogy e fordulat módszerei az időviszonyokra fókuszáló olvasatok relevanciáját nem törölték el, sokkal inkább árnyalták e szemléletmód struktúráit. A térpoétikai diskurzus jellemző vonásai interdiszciplináris projektekben váltak alkalmazhatóvá, a felhasználás széles körét az elsősorban irodalomtudományi témákat felvető konferencia változatos programja is bizonyította.

A kétnapos előadás-sorozat és szakmai vita irányai jól mutatták, hogy a „térbe vetettség” szempontrendszerei az irodalmi, művészet- vagy éppen filmelméleti, szociológiai, néprajzi aspektusokba is sikeresen beépülhetnek. A plenáris előadások a sok szempontból megközelíthető témakört összetartó egységként jól működtek. A kétnapos konferencia első plenáris megszólalója, Kállay Géza is az idő és tér együttlolasásának problémáját vetette fel. Kállay a *Macbeth* időbe vetett helyeit bemutató, élvezetes előadása erős felütésként volt a rendezvény egyik emlékezetes pillanata. A prezentációk közül több a probléma teoretikus alapjait jelölte ki, fontosabb módszertani problémáit vetette fel. Bíró Béla előadása a tér és az idő immanenciájának vagy differenciálásának filozófiai, kultúrtörténeti kérdései körül forgolódott. Faragó Kornélia erős elméleti argumentációval felvezetett térpoétikai rendszerei pedig a geofilozófia lényeges hermeneutikai, fenomenológiai, komparatív aspektusaira hívták fel a figyelmet, ezzel a részterületek struktúráinak kidolgozásához is használható módszereket kínálva.

Az irodalomról térbeli metaforákban gondolkodó teoretikus hálózat elemei a szekciók munkájában hasznosultak. Az előadások egy része a térképezést, a felmérést, a mentális és a valós térkép egybejátszását használta kulcsszavaiként. Az ebből a szempontból is különösen tanulságos előadások közt voltak a kulturális tér problémáit egy-egy szerző életművében vagy több alkotó szövegeit összehasonlítva vizsgálók. Buchholz Norbert Kertész Imre esszéit, Wölflinger Kitti Bartis Attila prózáját, Bandi Irén Hertha Müller és Nádas Péter regényeit,

Horváth Futó Hargita Ottlik, Musil és Krleža a katonaiskola speciális közegében játszó szövegeit olvasta ebben a felfogásban. Lőrincz Csongor Kleist két szövegét, Gyulai Zoltán a Robinson-toposz néhány darabját értelmezte a felmérés, a térképezés vagy a valós és az imaginárius térkép kategóriái mentén. Vallasek Júlia Julian Barnes regényeinek idegenségtapasztalatát, Sándor Katalin Dubravka Ugrešić regényét mutatta be kiválóan, hasonló szempontok szerint.

A konferencia karakteres irányát alkották azok a prezentációk, amelyek változatos módon és a témában rejlő lehetőségek széles spektrumát felmutatva használták a kisebbségi tér, a határhelyzet poétikájának lehetőségeit. Tapodi Zsuzsa az interkulturális és az interetnikus tereket, Bence Erika a limes szemantikáját és poétikai alakzatként működését, Csányi Erzsébet az amerikai jeans-próza délvidéki változatait, Hóza Éva a vajdasági magyar novella köztes tereit, Ispánovics Csapó Julianna és Roginer Oszkár a közösségi identitás térbeliségét helyezte el ebben a modellben. E kategóriarendszerrel párhuzamos, azzal részben kauzális viszonyban lévő irányt képviselt a történelmi tér sűrítő, identitáshordozó, identitást reprezentáló változatait olvasó magatartás. Ide sorolható Bányai Éva kortárs romániai magyar prózát invenciózusan bemutató előadása.

A konferencia interdiszciplináris, erős esztétikai alapozású szemléletmódját mutatja, hogy a képzőművészeti, művészettörténeti szempontok, valamint a filmes narráció térbeliségének kérdései is hangsúlyos módon voltak jelen. Ilyen volt például László Lilla a kortárs román film speciális helyeit és motívumait bemutató prezentációja. Ebből a „csomagból” is kiemelkedett Dánél Mónika és Pioldner Judit komparatív szempontokat mintaszerűen érvényesítő, film és szöveg együttes elemzését végrehajtó projektje. Az esztétikai, művészetelméleti aspektusok Tillmann József Attila tengerről szóló, és Novák Anikó posztmodern múzeumi térről alkotott elgondolásában érvényesültek erősen. A színpad köztes és vegyes terének működését pedig Szerda Zsófia és Vass Éva Tünde beszámoló kutatták.

A rendezvény külön egységét jelentették a nyelvi tér stilisztikai, retorikai, szociolingvisztikai elemeit vizsgáló dolgozatok. A nemzetközi konferencia magyar nyelvű szekciójával párhuzamosan zajló angol nyelvű előadás-sorozat programjában hasonló sokrétűség volt tapasztalható: a szekció előadói lingvisztikai, színház- és drámaelméleti, irodalomtudományi témakörökben számoltak be kutatásaikról.

Csányi Erzsébet

„METSZET-KONFERENCIA” A VAJDASÁGI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG LEGÚJABB EREDMÉNYEIRŐL

Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó 2012

*‘Segment Conference’ on the Latest Accomplishments
of Hungarian Science in Vojvodina*

A Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács (VMAT) és az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága (MTK EB) *Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó 2012* címmel Kárpát-medencei hatókörű tudományos konferenciát szervezett április 21-én (szombaton) Szabadkán, az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karán.

A konferencia célja az volt, hogy elősegítse a magyar nyelvű tudományos gondolat és kommunikáció fejlődését Vajdaságban, és hozzájáruljon a régión belüli és a régióközi tudományos együttműködés kiépítéséhez.

Berényi János, a Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács elnöke és a köszöntőbeszéd, többek között Németh Tamás, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára és Kocsis Károly, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke üdvözlő gondolatai után a plenáris előadások következtek, melyek központi témája a vajdasági magyar tudományos közösség (nyomtatott és elektronikus) publikációs lehetőségei és azok hazai és nemzetközi viszonylatban való fejlesztése volt. Kocsis Károly: *az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága tevékenységének ismertetése*, Benyhe Sándor: *Tudománymetria: a teljesítmény mérése az élet- és természettudomány területein*, Rudas Imre: *Tudomány határok nélkül. Az óbudai egyetem szerepvállalása a határon átívelő tudományos együttműködésben a műszaki tudományok és az alkalmazott természettudományok területén*, Pauk János: *A Cereal Research Communications impakt faktoros tudományos folyóirattal kapcsolatos tapasztalatok kiadóknak és publikálóknak*, Lengyel László: *A Central European Journal of Life Sciences* nevű folyóirat beindítása, valamint az MNT tudományügyi és felsőoktatási stratégiájának alapjai, Bence Erika: *Láthatatlan változatok: vajdasági magyar tudományos és művészeti diskurzusok a Létünk folyóirat négy évtizede tükrében* címmel értekezett.

A plenáris előadásokat követően a munkaszekciókban (humán tudományok és művészetek, társadalomtudományok, természettudományok és műszaki tudományok) folytatódott *Tudomány, módszer, argumentáció* címmel, minek során a vajdasági kutatók legújabb tudományos eredményeinek bemutatására került sor. A szekciókra az MTA vajdasági köztestületi tagjai és doktoranduszok jelentkeztek, összesen 45 előadással.

A konferencia délutáni szekcióiban a következő kutatók vettek részt: Badis Róbert (Identitás Kisebbségkutató Műhely, Zenta), Barak Ottó (Újvidéki Egyetem, Orvostudományi Kar, Élettani Intézet), Bence Erika, Csányi Erzsébet, Horváth Futó Hargita, Hózsza Éva, Ispánovics Csapó Julianna, Kovács Rácz Eleonóra, Molnár Csikós László, Pásztor Kicsi Mária, Rajslí Ilona, Utasi Csilla (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), Bilicki Mónika (SZTE, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszék), Bozsó József (Műszaki Szakfőiskola, Nagybecskerek), Czékus Géza, Huszár Elvira, Vukov Raffai Éva (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka), Grabovac Beáta (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka–BME, Természettudományi Kar, Kognitív Tudományi Tanszék, Pszichológia Doktori Iskola, Budapest), Major Lenke (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka–Szegei Tudományegyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola), Samu János Vilmos (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka–PTE, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs), Fábián Gyula, Pécs Hajnalka, Rožnjik Andrea (Újvidéki Egyetem, Építőmérnöki Kar, Vízügyi Tanszék, Szabadka) Gaudényi Tivadar (Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, Cvijić Jovan Földrajzi Intézet, Belgrád), Hódi Sándor (Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, Ada), Könyves Tibor (Belgrádi Megatrend Tudományegyetem, Bioélelmiszer-termelő Kar, Topolya), Lendák Imre (Újvidéki Egyetem, Műszaki Kar), Lengyel László (Budapesti Corvinus Egyetem, Kertészettudományi Kar, Zentai Konzultációs Központ), Major Gyöngyi (Educons Egyetem, Sport és Turizmus Kar, Újvidék), Máté Emese (Felsőfokú Szakirányú Óvóképző és Edző Szak, Szabadka), Muhi B. Béla (Educons Egyetem, Közgazdasági Kar, Újvidék), Nagy Imre (Újvidéki Egyetem, Természettudományi Kar), Novák Anikó (SZTE, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Modern Magyar Irodalom Alprogram), Papp Árpád, Raffai Judit (Városi Múzeum, Szabadka), Putarich Ivánszky Veronika (nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidék), Sefcsich György (nyugalmazott címzetes műegyetemi tanár, Szabadka), Szilágyi Ágnes (Újvidéki Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Szabadka), Törteli Telek Márta (Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskola, Magyarkanizsa–Martonos), Tóthné Glemba Klára (VAT, Oktatásügyi, Közigazgatási és Nemzeti Közösségi Titkárság, Újvidék), Utasi Anikó (Óvóképző Szakfőiskola, Újvidék).

A konferenciára megjelent az elektronikus rezümékötet, a dolgozatokat e-book formájában a későbbiekben publikálják.

A Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács ezzel a konferenciával is arra mutatott rá, mennyire fontos, hogy a vajdasági magyar tudósok és fiatal kutatók kilépjenek a kisebbségi „elszigeteltségből”, megtalálják azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek segítik őket bekapcsolódni az anyaországi és az európai tudományos/felsőoktatási térségbe, s ezzel hozzájáruljanak a magyar–magyar és a magyar–szerb kutatások integrációjához.

A VMAT a vajdasági belső kutatási háló kialakítása mellett konkrét kutatásszervezői munkafeladatai közt tartja számon a Szegedi Akadémiai Bizottsággal (SZAB) és a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal (KAB) való együttműködést. Célja, hogy közelebb kerüljünk a határon túli regionális dokumentációs és kutatóintézeti hálózat kialakításához, amely egy-egy térség demográfiai, gazdasági-beruházási, oktatási, térség- és településfejlesztési, valamint humán erőforrásbeli viszonyait vizsgálná, meghatározná a prioritásokat, és fejlesztési javaslatokat készítené elő. A vajdasági magyar tudósok és kutatók teljes adattárának a felújítása is annak függvénye, hogy feltérképezzük az aktív kutatók és a fokozattal már rendelkező fiatalok elérhetőségeit.

A VMAT a továbbiakban jelen kíván lenni a vajdasági magyar tudományos és felsőoktatási stratégia kidolgozásában, további tudományos konferenciák és szimpozionok szervezését vállalja, a tudományos káderutánpótlás érdekében társszervezőként együttműködik a tervszerű tehetséggondozás vajdasági szintű és Kárpát-medencei hatókörű intézményeivel (Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, VMTDK), valamint célja, hogy a szervezet működéséhez szükséges infrastruktúrát megteremtse.

TANÍTVÁNYOK VAGYUNK¹

Szeli István (1921–2012)

Tisztelt Gyászolók, Emlékezők!

Mindannyian tanítványai voltunk és vagyunk – e szerepben emlékezünk Szeli István akadémikusra, irodalomtörténészre és pedagógusra – függetlenül attól, hogy hallgattuk-e vagy sem egyetemi előadásait, vizsgáztunk-e nála, vagy jártunk-e valamilyen szinten olyan iskolába, ahol tanított, igazgatott/irányított. S nemcsak mi, irodalomtörténészek, magyar nyelvészek és irodalmárok, hanem a térségi (és a tágabb) kulturális közélet más tevékeny szereplői és alkotói, de a magyar (és a nem magyar) irodalom olvasói és kultúra befogadói is ugyanezt vallják és vallhatják. Nem is történt ez másként az elmúlt, a gyász idejét és az emlékezés óráit jelentő napokban: az emlékezők s a búcsúzóik mindegyike leírta vagy elmondta ezt a gondolatot.

Tudományos pályájának e tanári-oktatói kiterjedtsége legalább két fontos alapelve, kutatói szemléletre épült. Az egyik a magyar irodalom XIX. századi történeteinek tág korszak- és műfajtörténeti összefüggésekben, a tudományköziség kiterjedt hálózatában való láttatása; a társelméleti diskurzusok kiemelt jelentőségű helye irodalomtörténeti látásmódjában, víziójában. Ezért történhetett meg, s lehet nagyon is hiteles az az állítás, hogy térségünkben nemcsak az irodalomtudomány terén alkotók, az irodalom alakulástörténetének kutatói tanultak tőle irodalomértést, hanem mások, nyelvészek is nyelvről alkotott látásmódot, nyelvtörténeti szemléletet, nyelvművelő attitűdöt, miként – és mindenekelőtt – művelődéstörténészek a kultúra történeteinek értelmezését, történészek a társadalmi mozgások, illetve a múlt megértésének az irodalomértéssel összefüggő lehetőségeit. Mindannyian tőle tanultunk, függetlenül attól, hogy a világban, illetve a társadalomban létező ember életének mely attribútumai jelentik kutatásunk tárgyát. A tőle való tanulás lehetősége azért is hatványozottan adott, hiszen kutatói/alkotói magatartásának meghatározó összetevője – s ez mukásságának második legfontosabb argumentuma – a továbbadás, a továbbhagyományozás, végső soron a mindenkori és minden területen ható

¹ Elhangzott 2012. február 29-én az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszéke által tartott gyászülésen.

Szeli István akadémikus, nyugalmazott egyetemi tanár, irodalomtörténész és pedagógus utolsó, a *Létünkben* megjelent tanulmánya a *Száz éve született Hadrovics László* volt, amely a 2010/2-es számban látott napvilágot. Nem hiszem, hogy távol kerülünk az igazságtól, ha ezt az írást Szeli István egyik utolsó, vagy épp utolsó publikációjának tartjuk. (B. E.)

oktatás és nevelés szándéka – ami természetesen mentes volt minden elavult didaktikai hangvételtől. A modern neveléstudomány a korszerű andragógia kiemelkedő alkotóját tisztelheti benne.

Időtálló és távolra (mai megfogalmazásban: európai szellemi összetevőkre) mutató irodalomtörténeti beszédmódjának fontos eleme volt az egyszerre nagy szellemi és térbeli távolságokra látás (vagyis az európai/világirodalmi kontextusba helyező szemlélet), s a regionális mozgásokra figyelő megértés: helyi portrékból, a kistérségi eseményekből, az egyedi jelentésekből tágabb szellemi tablót és összefüggéseket alkotó, inter- és multikulturális diskurzusokat, köztes mozgásokat, kiterjedt szövevények törvényszerűségeit megértő és azt továbbhagyományozó filológusi, történeti és tanári szándék. Szeli István akadémikus irodalomtörténész bizonyosan azért lehetett európai kvalitású és karakterű tudós, mert mindenkor és végérvényesen vajdasági, kisebbségi, magyar és zentai volt, miként annak az irodalomnak is, amelyet egész életében kutatott, nagy formátumú alkotói is csak azok lehettek az európai porondon – s ezt nem én találtam ki, hanem olvastam egy igen ismert irodalomtörténeti szintézisben –, akik a leginkább magyarok voltak. Szeli István irodalomtörténész a kezdetektől ezt az európai szellemi és hálózatos szövevényt, a nagy történeti szintézist gazdagította térségi, kisebbségi, magyar és zentai portrékkal: a nagy szövevénybe transzformálta a regionális, s épp ezért – természetéből kifolyólag – egyedivé váló értéket.

Néhány hónappal ezelőtt, a kilencvenedik születésnapja alkalmából rendezett ünnepségen a „könyvember”-ről, az íróként alkotó Szeli Istvánról beszéltem, hangsúlyozva/kiemelve tudósi arcélének ezt az oldalát, a tudós beszédmódjában megnyilatkozó írói vénát. Könyvkritikáiról, esszéiről állapítottam meg, hogy némelyik úgy kezdődik mint egy, a térségi regionális irodalomban létrejött és ismert specifikus rövidpróza/novella, mint a Majtényi-féle, Szirmai-féle, Herceg-féle látomásos rövidtörténet. Csak most, a halál kiváltotta hiány mutatta meg számomra, hogy nemcsak könyvember, hanem történelmet alakító személyiség is volt, aki választott tudománya gondolati térképének megváltoztatásával, jobbra tételével éppúgy történelmet alkotott, mint a vajdasági magyar kulturális és tudományos közélet intézményeinek létrehozásával, az értük folytatott küzdelemmel. Történelemalkotói attitűdjének pedig épp ez a legcsodálatosabb, örök érvényű momentuma: a világot a hozzáadás igényével megváltoztatni szándékozó törekvés.

S tegnap olvastam, hogy ifjúkorában tehetséges sportoló volt, a térségi mozgáskultúra fejlesztésében tevékeny pedagógus. Ennyi is bőven elég ahhoz, hogy egy összetett személyiségű, polihisztor tájékozódású modern ember arcéle bontakozzék ki előttünk, ha Szeli Istvánra, az egykori élsportolóra gondolunk, akiből „akadémikus lett”. Mi ismertük ezt az embert. A tanítványai voltunk. Immár a szellemi örökösei vagyunk. Ezentúl már minden tőlünk függ.

Bence Erika

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Bence Erika egyetemi docens, a Létünk fő- és felelős szerkesztője,
Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Csányi Erzsébet egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Géczi János habilitált egyetemi docens, az Iskolakultúra folyóirat
főszerkesztője, Pannon Egyetem, MFTK, Antropológia és Etika Tanszék, Veszprém

Gruber Enikő doktorandusz, ELTE, BTK, Művelődéstörténeti Tanszék,
Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Dr. Kiss E. Ernő nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidék

Dr. Kiss E. Ferenc okleveles agrárközgazdász, tudományos szakmunkatárs,
Újvidéki Egyetem, Technológiai Kar, Újvidék

Kocsis Árpád újságíró, Magyar Szó, Újvidék

Kovács Krisztina doktorandusz, SZTE, BTK,
Modern Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged

Major Nándor író, Újvidék

Dr. Mészáros Zoltán levéltáros, történelemtanár, Szabadkai Történelmi
Levéltár, Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium, Szabadka

Móra Regina magyartanár, Politechnikai Középiskola, Szabadka

Dr. Németh Ferenc, igazgató, Forum Könyvkiadó Intézet, Újvidék

Oláh Tamás egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Pásztor Kicsi Mária egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Rajsli Ilona egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Draginja Ramadanski egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
BTK, Szlavisztika Tanszék, Újvidék

Roginer Oszkár doktorandusz, PTE,
BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs

Szerda Zsófia doktorandusz, PTE,
BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs

Dr. Takács Márta egyetemi docens, megbízott dékán,
Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Törteli Telek Márta magiszter, osztálytanító,
Jovan Jovanović Zmaj iskola, Martonos

Dr. Vukov Raffai Éva egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásaikat elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhoz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolók esetében a szövegegész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv- és kiadványcímeket dőlt (italic) betűvel* emeljük ki. Semmilyen más kiemelés nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza). A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén:

(IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Molimo da se prilikom uređivanja teksta zanemare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabele). Kod uređivanja tabele treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu *italikom*. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kézi-szótár) itd. U okviru literature dela treba da su poredana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

STYLE SHEET

Authors are requested to send their papers to *Létünk* in electronic form: they should be in doc. format addressed to the Editorial Office (letunk@forumlibers.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on a compact disk or in e-mail as an attached file. There should be a short summary of the contents in Hungarian and at least five keywords.

The studies submitted will be edited linguistically and proofread. Please indicate your name and address for further contact: address, e-mail address, telephone number, and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (pictures, illustrations, figures). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is required. Do avoid any unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting; instead, we suggest using indents and tables). Regarding tables, please notice the usual practice in the quarterly. Avoid inserting diagrams into the text; send them as attachments, marking the place of insertion.

The number of lines is 30 (at most) in a page, with 1.5 line spacing. There should be no extra spacing between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. Due to the inclusion of the academic title and the English title of the study, the main title cannot be longer than one line. Authors are also requested to avoid subtitles. Titles are printed in UPPER CASE. If so required, the text can be divided using the decimal system (with Arabic numerals 1.2., 1.1., 1.2. etc. inserted in front of the paragraph). Reviews and information published in the *Review* column do not have a summary or keywords. In case of a book review, the data on the book should be provided in the first paragraph. In reporting a conference, the text should give general information about the program. In the text, the *title of books and publications* should be printed in *italics*. The reference in the text is in brackets (the full description should be given at the end of the text in the Bibliography). The form of the reference is the following: in case of a whole book: (IMRE 1996); in case of a part of the book: (IMRE 1996: 33-40); in case of a book consisting of more than one volume: (GYÖRFFY 1.: 37-159); using several publications by a certain author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The Bibliography at the end of the study should only concern the literature referred to in the article, and should be in the following forms:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. Századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedi-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest

Common abbreviations of well-known publications can also be used: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. The items in the Bibliography should be listed in alphabetical order; in case of multiple works by the same author, the items should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes; footnotes can be used only in justified instances. The footnotes should not enclose the reference.

Editorial office

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

INNOVATÍV TANÍTÁSI MODELLEK

A WALDORF-ISKOLA

MARKULIK JÓZSEF MŰVÉSZETÉRŐL

NYILASY BALÁZS, BÁNYAI ÉVA, VUKOV RAFFAI ÉVA,
BENE ANNAMÁRIA ÉS MÁSOK KÖNYVEIRŐL

A VI. KÉPZÉS ÉS GYAKORLAT NEMZETKÖZI KONFERENCIÁRÓL

A BAJAI NEMZETKÖZI CSÁTH GÉZA-EMLÉKKONFERENCIÁRÓL

IRODALMI KIŠ-ERNYŐ

VÁLSÁG – KOMMUNIKÁCIÓ – ETIKAI VÁLASZOK